

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πάρης Κούρτης · Προκόπης Η. Μανωλάκος
Θωμάς Παπακωνσταντίνου · Ιωάννης Σμαρνάκης

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ε΄ Δημοτικού

ΒΙΒΛΙΟ ΜΑΘΗΤΗ/ΜΑΘΗΤΡΙΑΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ
ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ε΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης

Συντονιστής / Αξιολογητής

Άγγελος Γιουβρέκας

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Αξιολογήτρια

Δήμητρα Λουκά

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Αξιολογητής

Γεώργιος Πασιόπουλος

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Αλέξιος Κουρτέλης

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Επικουρικός Εμπειρογνώμονας

Ευάγγελος Συρίγος

Πτυχιούχος Γραφιστικής

**Υπεύθυνος Διδακτικού Πακέτου
για το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Γεώργιος Καψάλης

Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυρίδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Πράξης

Διονύσιος Μουρελάτος

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Πράξης

Στυλιανός Μαυρατζάς

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων
και Αθλητισμού

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πρόγραμμα
Ανθρώπινο Δυναμικό και
Κοινωνική Συνοχή

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πάρης Κούρτης • Προκόπης Η. Μανωλάκος
Θωμάς Παπακωνσταντίνου • Ιωάννης Σμαρνάκης

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ε΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ:

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Πάρης Κούρτης, Δρ Επιστημών της Αγωγής (ΠΤΔΕ),
MSc στα Πληροφοριακά Συστήματα, Εκπαιδευτικός ΠΕ70
Προκόπης Η. Μανωλάκος, Δρ Ιστορίας, Περιφερειακός Επόπτης
Ποιότητας Εκπαίδευσης
Θωμάς Παπακωνσταντίνου, Δρ Ιστορίας, Εκπαιδευτικός ΠΕ70
Ιωάννης Σμαρνάκης, Μέλος ΔΕΠ στο γνωστικό αντικείμενο
Κοινωνική και Πολιτισμική Ιστορία του Βυζαντίου
στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ιωάννης Σμαρνάκης, Μέλος ΔΕΠ στο γνωστικό αντικείμενο
Κοινωνική και Πολιτισμική Ιστορία του Βυζαντίου
στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σίνος Γκιώκας, Φυσικός
Τέτη Παλαιοθοδώρου, Φιλόλογος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΧΑΡΤΩΝ ΜΑΚΕΤΑ – ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Εκδόσεις Πεδίο
Γιάννης Καρδαμίτσης, Γραφίστας
Σωτήρης Λαγός, Graphic Designer

Στέλλα Κατεργιαννάκη, Γραφίστρια

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΣΥΛΛΗΨΗ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ
ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΨΗΦΙΑΚΩΝ
ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Συγγραφική ομάδα

Connection3 IKE

Ταυτότητα του βιβλίου

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Φιλοσοφία του βιβλίου

Το παρόν διδακτικό βιβλίο έχει ως στόχο να φέρει τους μαθητές και τις μαθήτριες σε επαφή με την ιστορική περίοδο από την Ύστερη Αρχαιότητα έως και την πτώση της Κωνσταντινούπολης (330-1453 μ.Χ.), παρουσιάζοντας τις βασικές φάσεις, τα χαρακτηριστικά αλλά και τις πολιτισμικές επιδράσεις του Βυζαντίου στον σύγχρονο κόσμο. Πρέπει να γνωρίζουμε βέβαια πως ο όρος «Βυζάντιο» για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη χρησιμοποιήθηκε μετά το 1453 μ.Χ. από λόγιους της Αναγέννησης και έκτοτε σταδιακά καθιερώθηκε.

Παιδαγωγική και διδακτική προσέγγιση

Η διδακτική προσέγγιση του βιβλίου βασίζεται σε παιδοκεντρικές αρχές και προσεγγίσεις διερεύνησης, με στόχο:

- την καλλιέργεια του ιστορικού εγχαρματισμού και της ιστορικής σκέψης
- την ενίσχυση της ικανότητας κατανόησης από τους μαθητές και τις μαθήτριες των ιστορικών εννοιών και του ιστορικού χρόνου
- την ενεργητική μάθηση μέσα από ερωτήσεις, πηγές και δημιουργικές δραστηριότητες.

Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στις αρχές του νέου Προγράμματος Σπουδών, που επιδιώκει τη σύνδεση της ιστορικής γνώσης με τη σύγχρονη πραγματικότητα και την καθημερινή εμπειρία των παιδιών, ενώ προτάσσει ως γενικό σκοπό την εξέλιξή τους σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες ώστε να καταστούν ενεργοί, δημοκρατικοί, ελεύθεροι και υπεύθυνοι πολίτες.

Δομή του Βιβλίου

Το βιβλίο είναι οργανωμένο σε ενότητες, καθεμία εκ των οποίων καλύπτει σημαντικές περιόδους ή θεματικούς άξονες όπως:

- Τα ελληνορωμαϊκά χρόνια
- Τα πρώιμα βυζαντινά χρόνια – Η χριστιανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία
- Η μέση βυζαντινή περίοδος – Η μεσαιωνική ελληνική αυτοκρατορία
- Η ύστερη βυζαντινή περίοδος
- Θέματα από τη βυζαντινή ιστορία

Κάθε ενότητα περιλαμβάνει:

- Αφηγηματικό ιστορικό κείμενο, κατάλληλο για την ηλικία των μαθητών/τριών.
- Επεξηγηματικό υλικό (χρονογραμμές, χάρτες, εικόνες, πηγές).
- Ατομικές και ομαδικές δραστηριότητες, με στόχο την ενεργή εμπλοκή των μαθητών/τριών.
- Ερωτήσεις κατανόησης και αναστοχασμού.

Οδηγίες για την αξιοποίηση του βιβλίου

Το βιβλίο προσφέρεται για ευέλικτη διδασκαλία τόσο στη μορφή διδασκαλίας στην τάξη όσο και σε πιο διαθεματικές ή βασισμένες σε project προσεγγίσεις. Όπως άλλωστε αναφέρεται στο Πρόγραμμα Σπουδών, η διδασκαλία πρέπει να γίνεται με άξονα τον/τη μαθητή/ήτρια, με αποφυγή της μηχανικής μάθησης, με αξιοποίηση πηγών, χρήση των νέων τεχνολογιών και εκτεταμένη χρήση πολυμορφικού και πολυτροπικού εκπαιδευτικού υλικού.

Η αξιολόγηση πρέπει να συνδέεται με τους διδακτικούς στόχους του Προγράμματος Σπουδών και να είναι διαμορφωτική, ανατροφοδοτική και μεταγνωστική. Να έχει ως στόχο την ενίσχυση και την επιβράβευση της προσπάθειας των μαθητών/τριών ανάλογα με τις δεξιότητες, τις ικανότητες αλλά και τη συμμετοχή τους. Να μην ευνοεί την αποστήθιση και την αναπαραγωγή των ιστορικών γνώσεων, αλλά να προάγει τη διατύπωση ιστορικού λόγου, την ανάπτυξη κριτικού συλλογισμού και ιστορικής διερεύνησης.

Η πρόθεση των συγγραφέων είναι το βιβλίο να αποτελέσει ένα εργαλείο μάθησης, που καλλιεργεί την ιστορική συνείδηση και ενισχύει τη σχέση των μαθητών/τριών με το παρελθόν, εντάσσοντας το Βυζάντιο σε ένα πλαίσιο διαχρονικότητας και πολιτισμικής συνέχειας.

Διευκρίνιση

Η χρήση των γεωγραφικών όρων Ελλάδα, Ιταλία, Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία και όπου υπάρχει αναφορά σε κατοίκους αυτών των κρατών, για λόγους κατανόησης από τους/τις μαθητές/ήτριες, δηλώνει τις σημερινές γεωγραφικές περιοχές.

Πρόλογος

Αγαπητοί μας μαθητές και αγαπητές μας μαθήτριες,

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας θα σας ταξιδέψει σε έναν συναρπαστικό κόσμο γεμάτο μεγαλοπρέπεια, λαμπρότητα και περιπέτεια. Το Βυζάντιο ήταν μια αυτοκρατορία που κληρονόμησε την πλούσια παράδοση της αρχαίας Ελλάδας και την υιοθέτησε διαμορφώνοντας τον δικό της μοναδικό πολιτισμό. Μια αυτοκρατορία που έζησε για περισσότερα από χίλια χρόνια και άφησε ανεξίτηλο το σημάδι της στην ιστορία.

Θα γνωρίσετε σημαντικούς αυτοκράτορες και αυτοκράτειρες, γενναίους στρατηγούς, λαμπρούς επιστήμονες/λαμπρές επιστημότισσες και φιλοσόφους. Θα μάθετε για τις μεγάλες μάχες και τις συμμαχίες που καθόρισαν την τύχη της αυτοκρατορίας. Θα μάθετε επίσης για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων της εποχής εκείνης, την εκπαίδευση, το ντύσιμο, τη διατροφή και τη διασκέδάσή τους.

Θα ανακαλύψετε τον πλούτο του βυζαντινού πολιτισμού: τις εντυπωσιακές εκκλησίες, τις πολύχρωμες εικόνες, τα «ζωντανά» ψηφιδωτά, τα χρυσοποίκιλτα κοσμήματα και τις καλλιτεχνικές δημιουργίες που κοσμούν τα μουσεία του κόσμου.

Το Βυζάντιο δεν είναι μόνο ένα κομμάτι της ιστορίας, αλλά και μια πηγή έμπνευσης για την τέχνη, την επιστήμη και τον πολιτισμό. Οι παραδόσεις και τα έθιμά του επιβίωσαν και εξελίχθηκαν στις διάφορες μορφές της πολιτιστικής κληρονομιάς μας. Μέσα από τις σελίδες του βιβλίου, θα έχετε την ευκαιρία να γνωρίσετε και να κατανοήσετε καλύτερα την εξέλιξη του κόσμου μας.

Σας προσκαλούμε, λοιπόν, να γίνετε εξερευνητές/ήτριες του Βυζαντίου! Είστε έτοιμοι/ες να ξεκινήσετε το ταξίδι σας στον χρόνο;

Οι συγγραφείς του βιβλίου

Περιεχόμενα

Ενότητα 1 Τα ελληνορωμαϊκά χρόνια

1.1	Η Ελλάδα γίνεται τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας	12
1.2	Ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός	17
1.3	Η οργάνωση και η διοίκηση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας	22
1.4	Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Ρώμη.....	26
1.5	Ο Διοκλητιανός και η διοικητική μεταρρύθμιση της αυτοκρατορίας.....	29

Ενότητα 2 Τα πρώιμα βυζαντινά χρόνια - Η χριστιανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία

2.1	Ο Κωνσταντίνος Α΄ και η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης.....	34
2.2	Η εξάπλωση και η επικράτηση του χριστιανισμού	38
2.3	Η διαίρεση της αυτοκρατορίας και η κατάλυση του δυτικού τμήματος.....	42
2.4	Ο Ιουστινιανός και η προσπάθεια ανασύστασης της ρωμαϊκής οικουμένης.....	47

Ενότητα 3 Η μέση βυζαντινή περίοδος - Η μεσαιωνική ελληνική αυτοκρατορία

3.1	Η εποχή του Ηράκλειου	54
3.2	Η αραβική επέκταση και η άμυνα των Βυζαντινών	58
3.3	Η Συριακή Δυναστεία, ο εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας και της διοίκησης	63
3.4	Η κρίση της οικονομίας.....	68
3.5	Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων	73
3.6	Οι γείτονες του Βυζαντίου: Βούλγαροι και Ρώσοι.....	77
3.7	Η Μακεδονική Δυναστεία. Το απόγειο της ακμής του Βυζαντίου	82
3.8	Οι τελευταίοι Μακεδόνες αυτοκράτορες και οι διάδοχοί τους: Εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα	87
3.9	Οι σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση.....	91
3.10	Τα γράμματα και οι τέχνες στο Βυζάντιο	96
3.11	Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο.....	101
3.12	Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο	105

Ενότητα 4 Η ύστερη βυζαντινή περίοδος

4.1	Οι Βυζαντινοί αντιμετωπίζουν νέους εχθρούς	110
4.2	Η δυναστεία των Κομνηνών και η βενετική οικονομική διεύρυνση	114
4.3	Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους και ο διαμελισμός της αυτοκρατορίας.....	118
4.4	Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και οι τελευταίες αναλαμπές	123
4.5	Η ακμή της Θεσσαλονίκης	127
4.6	Η επέκταση των Οθωμανών – Η δυναστεία των Παλαιολόγων	131
4.7	Η πολιορκία και η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς	135
4.8	Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο	141

Ενότητα 5 Θέματα από τη βυζαντινή ιστορία

5.1	Η βυζαντινή Κύπρος	146
5.2	Η θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο	150
5.3	Η διπλωματία στο Βυζάντιο.....	154
5.4	Βυζαντινή παιδεία και τέχνη	158
5.5	Η γλώσσα των Βυζαντινών	162

Ευρετήριο όρων και ονομάτων 166

Χρονολογικός πίνακας με τα σημαντικότερα γεγονότα της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου 170

Ενδεικτική βιβλιογραφία 172

Ενότητα 1

Τα ελληνορωμαϊκά χρόνια

Περιεχόμενα

- 1.1 Η Ελλάδα γίνεται τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας
- 1.2 Ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός
- 1.3 Η οργάνωση και η διοίκηση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας
- 1.4 Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Ρώμη
- 1.5 Ο Διοκλητιανός και η διοικητική μεταρρύθμιση της αυτοκρατορίας

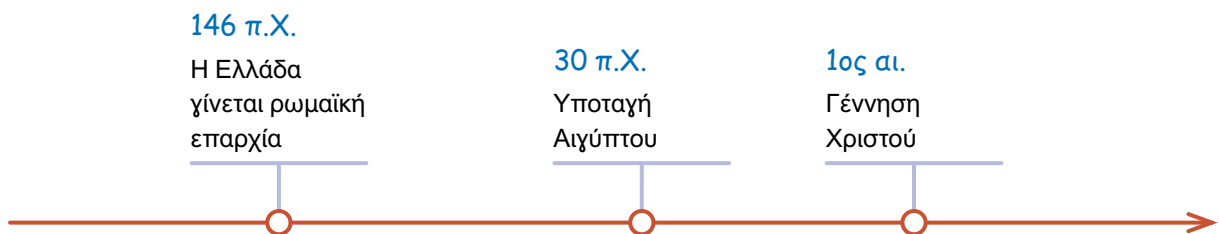
Η Αρχαία Ρωμαϊκή Αγορά. Πηγή: Dreamstime

11

Η Ελλάδα γίνεται τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας

Οι Ρωμαίοι, καθώς αναπτύσσονται και αποκτούν ισχύ, κατορθώνουν να επεκτείνουν το μικρό τους κράτος και να δημιουργήσουν γύρω από τη Μεσόγειο μια απέραντη αυτοκρατορία. Τα διασπασμένα ελληνικά κράτη αδυνατούν να αντισταθούν και ο ελλαδικός χώρος το 146 π.Χ. γίνεται ρωμαϊκή επαρχία.

Η πειθαρχία που διέκρινε τους αρχαίους Ρωμαίους, σε συνδυασμό με την εργατικότητα και τον σεβασμό για το κράτος, ενίσχυσε τη δύναμή τους από τα πρώτα χρόνια της παρουσίας τους στην ιταλική χερσόνησο. Έτσι, επικρατούν έναντι των γειτονικών λαών τόσο στον Βορρά όσο και στον Νότο και δημιουργούν στα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. την πιο ισχυρή αυτοκρατορία του αρχαίου κόσμου.

1. Το ρωμαϊκό κράτος στα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ.

2. J. Redondo, 2009. Απεικόνιση λεγεωνάριων.

3. Στύλοι Ολυμπίου Διός. Πηγή: Shutterstock

Το 86 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι κατέλαβαν τις ελληνικές πόλεις, ο στρατηγός Κορνήλιος Σύλλας μετέφερε κίονες από τον ναό του Ολυμπίου Διός στη Ρώμη, για να κοσμήσει τα κτίρια του Καπιτωλίου. Οι κίονες αυτοί επηρέασαν τη διάδοση και άνθηση του κορινθιακού ρυθμού στη Ρώμη. Ο ναός ολοκληρώθηκε το 129 μ.Χ. από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Αδριανό, που ήταν θαυμαστής του ελληνικού πολιτισμού.

Σπάρτη, η Σικυώνα, έμειναν ελεύθερες και δεν τους επιβλήθηκαν φόροι. Οι κατακτητές επέβαλαν σε όλες τις πόλεις ολιγαρχικά πολιτεύματα, προσπαθώντας να κρατούν τους Έλληνες διασπασμένους και ανίσχυρους, υποταγμένους στη ρωμαϊκή πολιτική, γεγονός που έκανε τους κατακτημένους να τρέφουν σταθερά εχθρική στάση απέναντι στους Ρωμαίους. Σε αρκετές περιπτώσεις οι τοπικές κοινωνίες ήταν προσκείμενες στους Ρωμαίους. Και ενώ η πολιτική ελευθερία των Ελλήνων είχε χαθεί, η ρωμαϊκή κυριαρχία δεν είχε πνευματική και πολιτιστική δύναμη. Τους επόμενους αιώνες, το ελληνικό πολιτισμικό στοιχείο θα κυριαρχήσει στους κατακτητές, οι οποίοι θα αναγνωρίσουν τον ελληνικό πολιτισμό.

Τα επόμενα χρόνια, η άρτια κοινωνική, πολιτική και στρατιωτική τους οργάνωση τους επέτρεψε να επεκτείνουν τα σύνορά τους και πέρα από την Ιταλία. Χρησιμοποιώντας την ανίκητη ρωμαϊκή **λεγεώνα**, υποτάσσουν τις ελληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας, τις οποίες εύκολα κατακτούν. Στη συνέχεια, στρέφονται κατά της Καρχηδόνας, την οποία κατακτούν με δυσκολία. Όμως, και η κυρίως Ελλάδα δεν είχε διαφορετική μοίρα.

Στα χρόνια που ακολούθησαν τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου, η τεράστια αυτοκρατορία διασπάται από τους διαδόχους του σε μικρότερες ανεξάρτητες πόλεις-κράτη, ενώ ακόμα και η Αθήνα έχει παραδώσει τα σκήπτρα της πολιτιστικής πρωτεύουσας στην Αλεξάνδρεια. Την περίοδο αυτή, ο ελληνικός κόσμος είναι διασπασμένος και εξασθενημένος από **εμφύλιες διαμάχες**. Έτσι, ξεκινώντας από τη Μακεδονία, οι ελληνικές πόλεις-κράτη κατακτώνται σταδιακά η μία μετά την άλλη έως το 146 π.Χ., ενώ, λίγο μετά, υποτάσσονται και τα ελληνιστικά βασίλεια της Αιγύπτου, της Συρίας και της Περγάμου. Οι Ρωμαίοι κάνουν τη Μεσόγειο «δική τους θάλασσα», δημιουργώντας γύρω της μια τεράστια αυτοκρατορία.

Η κατακτημένη πλέον Ελλάδα γίνεται ρωμαϊκή επαρχία. Οι περιοχές που είχαν προβάλλει αντίσταση, όπως η Κόρινθος, η Βοιωτία, η Εύβοια, τιμωρήθηκαν σκληρά από τους κατακτητές με λεηλασίες, αρπαγές και αβάσταχτη φορολόγηση. Αντίθετα, όσες δεν αντιστάθηκαν, όπως η Αθήνα, η

4. Το ρωμαϊκό κράτος στις αρχές του 1ου αιώνα μ.Χ.

Πηγή 1

Οι Ρωμαίοι λεηλατούν και μεταφέρουν στη Ρώμη θησαυρούς από την Ελλάδα

Την πρώτη ημέρα παρέλασαν στη Ρώμη διακόσιες πενήντα άμαξες φορτωμένες με λεηλατημένους ανδριάντες, εικόνες και μεγάλα αγάλματα.

Την άλλη ημέρα πέρασαν σε πομπή πολλές άμαξες με τα ωραιότερα και πολυτιμότερα μακεδονικά όπλα. Τρεις χιλιάδες άνδρες κουβαλούσαν ασημένια δοχεία γεμάτα νομίσματα, ασημένιους κρατήρες, όλα πολύτιμα.

Την τρίτη ημέρα οι άνδρες κουβαλούσαν χρυσά αγγεία, χρυσά νομίσματα.

Πλούταρχος, *Αμίλιος Παύλος*

Πηγή 2

Η συμπεριφορά των Ρωμαίων στους κατακτημένους λαούς

Άλλοι (λαοί) θα δώσουν με περίσσια τέχνη στον χαλκό ζωή, άλλοι ζωντανές μορφές θα πλάσουν από μάρμαρο, θα καταγράψουν του ουρανού την κίνηση και την πορεία των άστρων.

Μα εσύ, Ρωμαίε, θυμήσου, τους λαούς θα κυβερνάς, θα θεμελιώσεις τους κανόνες της ειρήνης, στους νικημένους θα είσαι μεγαλόκαρδος, στους αλαζόνες τιμωρός, αυτές θα είναι οι δικές σου οι τέχνες.

Βιργίλιος, *Αινειάδα*, VI, 847-852

Πηγή 3

Οι καταστροφές και οι λεηλασίες του Ρωμαίου στρατηγού Σύλλα στην Ελλάδα

Στην πολιορκία του Πειραιά, ο Σύλλας έδωσε μάχες χωρίς να περάσει πολύς χρόνος. Στην Αθήνα, που προσπαθούσαν να κυριέψουν οι Ρωμαίοι, οι άνθρωποι υπέφεραν από την πείνα, την έλλειψη των απαραίτητων και είχαν φθάσει σε απελπιστική κατάσταση. Για τις ανάγκες των πολιορκητικών μηχανών, ο Σύλλας έδωσε εντολή να κοπούν ξύλα από τα ιερά άλση της Ακαδημίας, που ήταν από τα προάστια, η πιο πλούσια σε δέντρα. Επειδή του χρειάζονταν χρήματα για τον πόλεμο, δεν άφησε άθικτα ούτε τα άσυλα της Ελλάδας, παίρνοντας χρήματα από την Επίδαυρο και από την Ολυμπία, τα πιο ωραία και πολύτιμα αφιερώματα.

Πλούταρχος, *Παράλληλοι Βίοι*, Σύλλας, κεφ. ΙΒ΄

5. Στρατιώτες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο)

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιοι ήταν οι παράγοντες που συνέβαλαν στην υποταγή των Ελλήνων στους Ρωμαίους;
2. Ποια ήταν η συμπεριφορά των Ρωμαίων απέναντι στις κατακτημένες ελληνικές πόλεις;

Αποτιμητής

1. Ποιες ήταν οι αλλαγές που επέφερε στον ελλαδικό χώρο η επέκταση των Ρωμαίων;
2. Γιατί το ελληνικό πολιτισμικό στοιχείο κυριάρχησε στους Ρωμαίους κατακτητές;
3. Πώς κρίνετε τον τρόπο λειτουργίας των ελληνικών πόλεων υπό ρωμαϊκή διοίκηση;
4. Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής των Ελλήνων υπό ρωμαϊκή διοίκηση;

Γλωσσάρι

Εμφύλια διαμάχη: Σύγκρουση ατόμων ή ομάδων που ανήκουν στην ίδια φυλή, έθνος και κράτος.

Λεγεώνα: Ρωμαϊκή στρατιωτική μονάδα που απαρτιζόταν από περίπου έξι χιλιάδες στρατιώτες.

12

Ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός

Με τη ρωμαϊκή κατάκτηση τον 2ο αιώνα μ.Χ. γεννιέται ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός, καθώς έρχεται σε επαφή ο ελληνικός με τον ρωμαϊκό κόσμο. Η ρωμαϊοκρατία γίνεται η γέφυρα μετάβασης του ελληνικού πολιτισμού σε διάφορα μέρη του κόσμου.

3ος αι. π.Χ.

Οι Ρωμαίοι
γνωρίζουν τον
ελληνικό πολιτισμό

146 π.Χ.

Η Ελλάδα
γίνεται ρωμαϊκή
επαρχία

1. Η πύλη του Αδριανού. Θριαμβική αψίδα που κατασκευάστηκε από τους Αθηναίους το 131-132 μ.Χ., έξω από τον περίβολο του Ολυμπίου, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τον αυτοκράτορα Αδριανό.
Πηγή: Shutterstock

Το 146 π.Χ. η Ελλάδα γίνεται ρωμαϊκή επαρχία, αφού για πρώτη φορά υποτάσσεται σε ξένο κατακτητή. Είναι η εποχή που οι Ρωμαίοι κατακτούν σχεδόν όλο τον μέχρι τότε γνωστό κόσμο, δημιουργώντας μια αυτοκρατορία που ξεπερνούσε τα 50 εκατομμύρια πληθυσμού. Οι Ρωμαίοι, στους λαούς που αποδέχονταν την κυριαρχία τους, παρείχαν προνόμια, πρόσφεραν τα δικαιώματα του Ρωμαίου πολίτη στους κατοίκους και όριζαν ντόπιους φιλορωμαίους διοικητές.

Με την πειθαρχία που τους διέκρινε, τους ισχυρούς νόμους, την αγάπη για την πατρίδα, αλλά και τον ισχυρό στρατό τους, κατάφεραν να διοικήσουν αποτελεσματικά το τεράστιο κράτος, εξασφαλίζοντας ειρήνη (pax romana) για τα επόμενα διακόσια χρόνια. Πριν από την κατάκτηση, οι κύριες ασχολίες τους ήταν η γεωργία και η κτηνοτροφία. Ο ρωμαϊκός πολιτισμός, συνυφασμένος με την αρετή, εκδηλωνόταν στον καθημερινό βίο μέσα από τη δικαιοσύνη και την ειλικρίνεια, την ανδρεία και την ευσέβεια, την αφοσίωση στον νόμο και στην πατρίδα.

Αντίθετα, οι Έλληνες, που για αιώνες διακρί-

2. Ο Μέγας Αλέξανδρος καταδιώκει τον Δαρείο στη μάχη της Ισσού.
Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό που βρέθηκε στην οικία του Φαύνου, στην Πομπηία
(περ. 100 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης)

νονταν για το υψηλό πολιτιστικό τους επίπεδο, απολάμβαναν έναν άνετο τρόπο ζωής, με πνευματικές, φιλοσοφικές και καλλιτεχνικές αναζητήσεις. Έτσι, τον καιρό που η Ρώμη ιδρύοταν, οι Έλληνες απολάμβαναν την ποιητική παραγωγή του Ομήρου, ενώ, λίγους αιώνες μετά, το θέατρο, την επιστήμη, τη δημοκρατία.

Η πρώτη επαφή των Ρωμαίων με τον ελληνικό πολιτισμό έγινε τον 3ο αιώνα π.Χ. από τους Έλληνες της Κάτω Ιταλίας. Τότε διδάχτηκαν το ελληνικό αλφάβητο και η γλώσσα τους, η λατινική, άρχισε να διαδίδεται ευρύτερα.

3. Δάσκαλος και μαθητές (Μουσείο Τρεβήρων, 2ος αιώνας μ.Χ.)

Με την κατάκτηση του 146 π.Χ., οι δύο πολιτισμοί ήρθαν σε στενότερη επαφή. Οι κατακτητές, αν και έκαναν επιδεικτικές παρελάσεις στη Ρώμη με τα ελληνικά αγάλματα και τους αιχμαλώτους που πήραν μαζί τους ως τρόπαια, έδειξαν σεβασμό στην ελληνική κουλτούρα, καθώς αναγνώριζαν την αδιαμφισβήτητη ανωτερότητά της.

Μορφωμένοι Έλληνες, ως φορείς αυτού του πολιτισμού, έγιναν περιζήτητοι δάσκαλοι του νέου τρόπου ζωής των Ρωμαίων. Καθ'επί ελληνικό γίνεται συνήθεια στον ρωμαϊκό κόσμο, σε σημείο ώστε να θεωρείται κάποιος αμόρφωτος αν δεν γνώριζε παράλληλα με τη λατινική γλώσσα και την ελληνική.

Έτσι, γεννιέται σιγά σιγά ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός και τα όρια κατακτητή και κατακτημένου λαού πλέον συγχέονται, καθώς αρχίζει μια κοινή ιστορική πορεία μιας μεγάλης αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα τη Ρώμη αρχικά, και την Κωνσταντινούπολη αργότερα, που θα επηρεάσει και θα διαφωτίσει με κλασικές, **διαχρονικές** πνευματικές **αξίες** όλο τον σύγχρονο δυτικό κόσμο.

4. Το Ωδείο του Ηρώδη του Αττικού. Κατασκευάστηκε μεταξύ 160 και 174 μ.Χ. στους πρόποδες του βράχου της Ακρόπολης των Αθηνών. Πηγή: Shutterstock

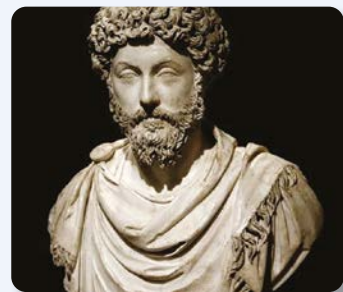
5. Η αψίδα ή θριαμβικό τόξο του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη. Κατασκευάστηκε το 305 μ.Χ. ύστερα από την οριστική νίκη του Γαλερίου κατά των Περσών. Πηγή: Shutterstock

Πηγή 1

Η δικαιοσύνη και η εργατικότητα του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου

Ο Μάρκος Αυρήλιος, όταν ο πόλεμος του άφηνε καιρό, δίκαιζε και επέτρεπε στους ρήτορες να μιλούν περισσότερη ώρα από την κανονική. Στις εξετάσεις των μαρτύρων και στις ανακρίσεις, αφιέρωνε πολύ περισσότερο χρόνο, ώστε να εξακριβώσει με πολλούς τρόπους ποιο είναι το δίκαιο. Πολλές φορές, μια δίκη κρατούσε και έντεκα και δώδεκα ημέρες, αν και συχνά δεν σταματούσε να δικάζει ούτε τη νύχτα. Ήταν πολύ εργατικός και φρόντιζε να εκπληρώνει όλες τις υποχρεώσεις του με την ίδια φροντίδα. Πίστευε ότι δεν ήταν αντάξιο ενός αυτοκράτορα να ενεργεί με επιπολαιότητα.

Δίων ο Κάσσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, LXXII, 6

6. Προτομή του Μάρκου Αυρηλίου (Γλυπτοθήκη του Μονάχου)

Πηγή 2

Η ερήμωση των ελληνικών πόλεων

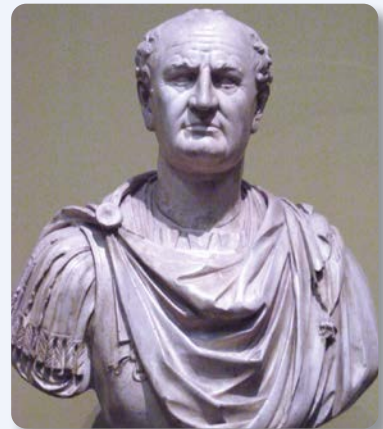
Στην Ελλάδα επικρατεί απαιδία και ολιγανθρωπία. Αυτό ήταν η αιτία να ερημωθούν οι πόλεις και να λιγοστέψει η παραγωγή στην ύπαιθρο, που δεν δοκιμάστηκε ούτε από συνεχείς πολέμους ούτε από αρρώστιες. Οι άνθρωποι αποφεύγουν τον γάμο από αλαζονεία, φιλοχρηματία και οκνηρία ή, όσες φορές παντρεύονται, αποφεύγουν να αναθρέψουν παιδιά που γεννιούνται, εκτός από ένα ή το πολύ δύο, για να τους αφήσουν μεγάλη περιουσία και για να μη δυσκολευτούν οι ίδιοι να τα μεγαλώσουν. Αυτό είναι η αιτία των συμφορών μας. Γιατί, αν ο πόλεμος αρπάξει το ένα παιδί και η αρρώστια το άλλο, είναι φανερό πως η οικογένεια μένει χωρίς κληρονόμους και η πόλη χάνει τη δύναμή της από έλλειψη κατοίκων.

Πολύβιος, *Ιστορία*, XXXVI, 17, 5-8

Πηγή 3

Βεσπασιανός, αυτοκράτορας με δημοκρατικούς τρόπους

Ο Βεσπασιανός στο παλάτι έμενε λίγο, τον περισσότερο καιρό τον περνούσε στους κήπους και εδώ δεχόταν τον καθένα και όχι μόνο τους συγκλητικούς. Με τους στενούς του φίλους συνεργαζόταν πριν σηκωθεί ακόμη από το κρεβάτι και από τα ξημερώματα όλοι τον χαιρετούσαν στον δρόμο. Οι πόρτες του παλατιού ήταν ανοιχτές όλη μέρα και κανένας φρουρός δεν ήταν τοποθετημένος σε αυτές. Συχνά έτρωγε με τους συγκλητικούς και συναναστρεφόταν με τους άλλους πολίτες. Πολλές φορές έτρωγε στα σπίτια στενών φίλων του. Για τη φροντίδα του κράτους τον θεωρούσαν αυτοκράτορα, σε όλα τα άλλα όμως, ήταν ένας απλός άνθρωπος, που οι τρόποι του δεν ξεχώριζαν από των άλλων ανθρώπων και μάλιστα του άρεσε να κάνει αστεία και ευχαρίστως δεχόταν να του κάνουν.

7. Προτομή του Βεσπασιανού (Μουσείο Τρούσκιν, Μόσχα)

Δίων ο Κάσσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, Επιτομή βιβλίο 65, 10

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Γιατί οι Ρωμαίοι παρείχαν προνόμια και όριζαν ντόπιους φιλορωμαίους διοικητές στους λαούς που αποδέχονταν την κυριαρχία τους;
2. Με ποιους τρόπους οι Ρωμαίοι κατάφεραν να εξασφαλίσουν τη «ρωμαϊκή ειρήνη»;
3. Με ποιους τρόπους έγινε η γνωριμία των Ρωμαίων με τον ελληνικό πολιτισμό;

Αποτιμητής

1. Πώς ερμηνεύετε τη σημασία του όρου «ελληνορωμαϊκός πολιτισμός»;
2. Μπορείτε να εξηγήσετε τη συνεισφορά των Ελλήνων στη δημιουργία του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού;

Γλωσσάρι

Διαχρονική αξία: Η αξία που έχει διάρκεια, που αντέχει στο πέρασμα του χρόνου.

8. Η Ακαδημία του Πλάτωνα ή Ψηφιδωτό των Φιλοσόφων. Βρέθηκε σε βίλα της Πομπηίας (μεταξύ 1ου αιώνα π.Χ. και 1ου αιώνα μ.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης)

1.3

Η οργάνωση και η διοίκηση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διοικείται συστηματικά από τον Οκταβιανό Αύγουστο. Η ρωμαϊκή ειρήνη απλώνεται στα παράλια της Μεσογείου. Δικαιώματα παραχωρούνται στις πόλεις.

27 π.Χ.-14 μ.Χ.

Αυτοκρατορία του Οκταβιανού Αύγουστου

1 μ.Χ.-200 μ.Χ.

Ρωμαϊκή ειρήνη / Pax Romana

Η διοικητική οργάνωση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας βασίστηκε στις αποφάσεις του Οκταβιανού Αύγουστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.). Οι διάδοχοί του, Κλαύδιος, Βεσπασιανός και Αδριανός, εργάστηκαν και αυτοί αποτελεσματικά στον τομέα της διοίκησης κατά τους δύο πρώτους αιώνες μ.Χ.

- ➔ Η διοίκηση, η οικονομία και η δικαιοσύνη καθορίζονταν στα ανάκτορα του αυτοκράτορα.
- ➔ Οι διοικητές των επαρχιών ήταν ο σύνδεσμος ανάμεσα στον πολίτη και στο κράτος. Είχαν ρόλο δικαστή και καθόριζαν τους φόρους. Η κατασκευή και συντήρηση δρόμων, η μεταφορά αξιωματούχων, αγαθών και αλληλογραφίας μπορούσαν να επιβληθούν από τους διοικητές στους κατοίκους ως υποχρεωτικές υπηρεσίες.
- ➔ Ο αυτοκράτορας διόριζε οικονομικούς υπαλλήλους που συγκέντρωναν τους άμεσους και έμμεσους φόρους. Οι έμμεσοι φόροι μπορεί να αφορούσαν κληρονομίες, απελευθέρωση δούλου, εισαγόμενα ή εξαγόμενα προϊόντα.
- ➔ Ο αυτοκράτορας ήταν επικεφαλής της επίσημης θρησκείας και λατρευόταν σε όλη την αυτοκρατορία.

Κατά τους δύο πρώτους αιώνες μ.Χ., ο Αύγουστος και οι διάδοχοί του πρόσφεραν σε όλους τους ανθρώπους της επικράτειάς τους σταθερή ρωμαϊκή ειρήνη (pax romana), χωρίς εξωτερικούς πολέμους ή εσωτερικές επαναστάσεις.

1. Ανδριάντας του Οκταβιανού Αύγουστου που συμβολίζει την ειρηνική επιβολή της ρωμαϊκής εξουσίας (1ος αιώνας μ.Χ., Μουσεία Βατικανού).

Την ίδια περίοδο η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία περικλείει όλες τις χώρες που περιβάλλουν τη Μεσόγειο, η οποία μετατρέπεται σε «ρωμαϊκή λίμνη», αφού όλες οι ακτές της ανήκαν στη Ρώμη. Έξω έχουν μείνει τα φύλα των Γερμανών, Σλάβων και Φινλανδών, οι **νομάδες** της ερήμου, Ιρανοί και Μογγόλοι. Στον Εύξεινο Πόντο, στα μεγάλα ποτάμια της Δυτικής Ευρώπης και στον Νείλο έπλεαν πλοία με ταξιδιώτες και αγαθά. Σχετικά ασφαλής ήταν η θαλάσσια συγκοινωνία με την Ινδία από τα αιγυπτιακά λιμάνια της Ερυθράς Θάλασσας.

2. Ο βωμός της Ειρήνης Σεβαστής εγκαινιάστηκε το 9 π.Χ. στη Ρώμη. Μνημείο που συμβολίζει την εξασφάλιση της ειρήνης (Museo dell'Ara Pacis, Ρώμη). Πηγή: Shutterstock

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν στόχευε να γίνει **κοσμοκρατορία** μέσα στην οποία ένας λαός υποτάσσει με τη βία άλλες εθνότητες. Αντίθετα, αποκτούσε **πολυπολιτισμικό** χαρακτήρα. Βέβαια, παρέμενε ενωμένη χάρη στον πολιτισμό της, τον οποίο όλοι εκτιμούσαν. Σύμφωνα με αυτόν, η πόλη ήταν ένα σύνολο ανθρώπων με κοινά έθιμα, ανάγκες και επιδίωξη για ευχάριστη διαβίωση. Η Ρώμη παραχωρούσε στις πόλεις δικαιώματα, όπως η αυτοδιοίκηση και η απονομή του τίτλου του Ρωμαίου πολίτη. Τα πλεονεκτήματα μιας τέτοιας ζωής ήταν λιγότερο **προσιτά** στους κατοίκους της υπαίθρου, όπου επικρατούσαν πρωτόγονες συνθήκες.

3. Το ρωμαϊκό κράτος την εποχή του Τραϊανού (98-117 μ.Χ.)

Πηγή 1

Η οργάνωση της εκπαίδευσης

Ο τομέας για τον οποίο η αυτοκρατορική κυβέρνηση έδειξε το λιγότερο ενδιαφέρον ήταν η μόρφωση του λαού. Οι ίδιοι οι γονείς έπρεπε να φροντίζουν για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Γυμνάσια και παλαίστρες για την πνευματική και σωματική άσκηση των παιδιών, δημόσιες βιβλιοθήκες, διοργάνωση αθλητικών αγώνων ήταν αγαθά που προσφέρονταν αποκλειστικά στις πόλεις και στα παιδιά των ανώτερων τάξεων. Οι αρχές των πόλεων λίγο ενδιαφέρονταν για τα χωριά και τα παιδιά των φτωχών. Οι αυτοκράτορες ασκούσαν αυστηρή λογοκρισία σε αντικαθεστωτικά κείμενα.

Rostovtzeff, M., *Ρωμαϊκή ιστορία*, σ. 265.

Πηγή 2

Οι Ρωμαίοι στην Κρήτη

Ύστερα από την κατάληψη της Ιεράπυτνας (Ιεράπετρα), οι Ρωμαίοι υπέταξαν την Κρήτη το 67 π.Χ. Η μεγαλόνησος αποτέλεσε μαζί με την Κυρηναϊκή (βόρεια Λιβύη) ενιαία επαρχία με έδρα τη Γόρτυνα. Η θέση της Κρήτης ως ενδιάμεσου σταθμού στις θαλάσσιες επικοινωνίες συνέτεινε στην οικονομική της άνθηση και στην ενίσχυση του οδικού της δικτύου. Μεγαλύτερη ακμή γνώρισαν οι πόλεις της νότιας πλευράς, όπου η Ιεράπυτνα κατείχε σημαντική θέση. Οι Ρωμαίοι δεν κατάφεραν να αφομοιώσουν τους Κρήτες, αφού αποτελούσαν συμπαγή ελληνική μάζα με υψηλό πολιτιστικό επίπεδο.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Στ΄, σσ. 366, 367.

Πηγή 3

Οικονομική ανάπτυξη

Κατά τους δύο πρώτους αιώνες της ρωμαϊκής εποχής (Αύγουστος, 27 π.Χ.-14 μ.Χ., Αντωνίνος ο Ευσεβής, 138-161 μ.Χ.) η γεωργική παραγωγή άκμασε στις βόρειες επαρχίες, επειδή διαδόθηκε η αποδοτικότερη καλλιέργεια του εδάφους από ειδικευμένους εργάτες. Η μεταλλουργία εξασφάλισε κοιτάσματα χρυσού στη Δακία. Κεραμική παραγωγή παρουσιάστηκε σε βιοτεχνικά εργαστήρια της Άνω Ιταλίας, της Ισπανίας, της Γαλατίας και του Ρήνου. Σημαντική ήταν και η ανάπτυξη του εμπορίου.

Alfoldy G. *Ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας*, σσ. 171, 175.

Πηγή 4

Εγνατία οδός

Οι Ρωμαίοι κατασκεύασαν στη Μακεδονία έναν δρόμο ο οποίος διέσχιζε την επαρχία από δυτικά προς ανατολικά, επιτρέποντας την προώθηση στρατευμάτων. Πρόκειται για την Εγνατία οδό που συνέδεε το Δυρράχιο με τη Θεσσαλονίκη, περνώντας από την Πέλλα. Κατόπιν διερχόταν από την Αμφίπολη, τους Φιλίππους και τη Νεάπολη, εγκατέλειπε την Επαρχία της Μακεδονίας και συναντούσε την Τόπειρο, τη Μαξιμιανούπολη, τη Σάλη και την Τραϊανούπολη, πριν να καταλήξει στα Κύπελα του Έβρου. Αργότερα επεκτάθηκε ως την πόλη του Βυζαντίου.

4. Μιλιοδείκτης της ρωμαϊκής Εγνατίας Οδού από τη Σίνδο Θεσσαλονίκης (Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης)

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,
τ. Στ', σσ. 152, 153.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια από τα διοικητικά μέτρα του Οκταβιανού και των διαδόχων του θεωρείτε σημαντικότερα; Δικαιολογήστε τις επιλογές σας.
2. Η περίοδος της ανάληψης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τον Οκταβιανό Αύγουστο (27 π.Χ.) έως και το τέλος του 2ου αιώνα μ.Χ. θεωρείται μεγαλειώδης. Μπορείτε να εξηγήσετε για ποιον λόγο;

Αποτιμητής

1. Ποια πιστεύετε ότι θα ήταν η κατάσταση στη «ρωμαϊκή λίμνη» εάν η ρωμαϊκή αυτοκρατορία δεν παραχωρούσε δικαιώματα και στόχευε στην αφομοίωση των πληθυσμών είτε αυτοί αντιστάθηκαν είτε όχι;
2. Να εξετάσετε τις επιδόσεις της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στους παρακάτω τομείς: μόρφωση, οδικό δίκτυο, γεωργία, μεταλλουργία, εμπόριο. Ποια είναι τα συμπεράσματά σας;

Γλωσσάρι

Κοσμοκρατορία: Η κυριαρχία ενός κράτους πάνω σε ένα πολύ μεγάλο μέρος του κόσμου.

Νομάδες: Ομάδες κτηνοτρόφων που δεν κατοικούν κάπου μόνιμα, αλλά μετακινούνται από τόπο σε τόπο.

Πολυπολιτισμικός: Αυτός που τον χαρακτηρίζει η συνύπαρξη πολλών πολιτισμών.

Προσιτός: Αυτός που μπορεί κάποιος να τον αποκτήσει εύκολα.

14

Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Ρώμη

Η Ρώμη ήταν η μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη του αρχαίου κόσμου. Ήταν λαμπρά στολισμένη και διέθετε πολλά δημόσια κτίρια, αγορές, υδραγωγεία και επιβλητικά μνημεία, όπως το Πάνθεο και το Κολοσσαίο.

Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, η Ρώμη, βρισκόταν στην επαρχία του **Λάτιου**. Όπως αναφέρει ο μύθος, η πόλη ιδρύθηκε από τον Ρωμύλο και τον Ρώμο, τους απόγονους του Αινεία, που κατέφυγε σε εκείνη την περιοχή μετά την καταστροφή της Τροίας στον Τρωικό Πόλεμο. Τα πρώτα χρόνια που η κοινωνία ήταν αγροτική, οι Λατίνοι ζούσαν διάσπαρτοι σε μικρούς οικισμούς και χωριά της λατινικής πεδιάδας. Όταν σιγά σιγά το κράτος μεγάλωσε, άρχισε να **συρρέει** στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων από όλες τις επαρχίες του ρωμαϊκού κράτους, κάνοντάς την έτσι τη μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη του αρχαίου κόσμου με περίπου ενάμισι εκατομμύριο κατοίκους.

Οι αυτοκράτορες φρόντισαν να τη διακοσμήσουν με έργα και θησαυρούς από τις κατακτημένες περιοχές. Ταυτόχρονα έχτισαν δημόσια κτίρια, αγορές, υδραγωγεία, λουτρά, θέατρα και βιβλιοθήκες. Δημιούργησαν μεγαλόπρεπα μνημεία, όπως αψίδες, το Πάνθεο και το Κολοσσαίο, για να εκφράζουν το μεγαλείο της Ρώμης. Η κατοικία του αυτοκράτορα βρισκόταν στον **Παλατινό λόφο**, τριγυρισμένη από τις **επαύλεις** των πλουσίων.

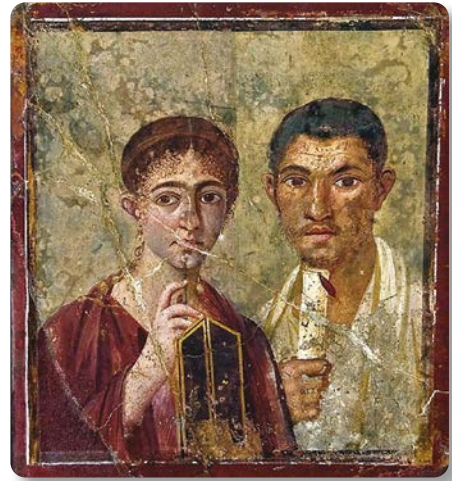
Τα μέλη της μεσαίας και της κατώτερης τάξης, αντίθετα, ζούσαν στο κέντρο της πόλης, σε πυκνοκατοικημένες συνοικίες και μικρά φτωχικά διαμερίσματα πολυκατοικιών. Εργάζονταν ως μικροέμποροι και τεχνίτες (ιχθυοπώλες, κρεοπώλες, αρτοποιοί, κλειδαράδες, τσαγκάρηδες κ.ά.) ή ως κατώτεροι κρατικοί υπάλληλοι. Διασκέδαζαν με δωρεάν θεάματα στα στάδια, στα θέατρα, στα αμφιθέατρα και στον ιππόδρομο. Εκεί παρακολουθούσαν ακροβατικά με καλλιτέ-

1. Το αμφιθέατρο Κολοσσαίο στη Ρώμη

χνες, ιπποδρομίες και αρματοδρομίες με άλογα, μονομαχίες και θηριομαχίες με μονομάχους και άγρια ζώα. Συχνά το πρόγραμμα παρακολουθούσε και ο ίδιος ο αυτοκράτορας με την οικογένειά του. Ήταν η ευκαιρία να πάρει με το μέρος του τους φτωχούς υπηκόους του προσφέροντας μαζί με το θέαμα και δωρεάν **συσσίτιο** («**άρτον και θεάματα**»).

Η διατροφή τους γενικότερα έμοιαζε με την ελληνική λόγω των κοινών προϊόντων της μεσογειακής γης, της εξαπλώσης του εμπορίου αλλά και της επίδρασης της **Μεγάλης Ελλάδας**. Περιλάμβανε τρία γεύματα την ημέρα, πρόγευμα, γεύμα και βραδινό. Είχε ως βάση το ψωμί και ήταν πλούσια σε λαχανικά, όσπρια, ελιές και λάδι, ενώ στις γιορτές εμπλουτιζόταν με ψάρια, θαλασσινά, κάθε είδους πουλερικά και μερικές φορές και κρέας. Οι φτωχές οικογένειες συνήθως προμηθεύονταν το φαγητό τους από τα «θερμοπωλεία», δηλαδή τις μικρές ταβέρνες που αφθονούσαν στην αρχαία Ρώμη. Οι εύποροι Ρωμαίοι, αντίθετα, διέθεταν μάγειρες και δούλους για την προετοιμασία των γευμάτων, ενώ στο τραπέζι τους υπήρχε κάθε είδους λιχουδιά της γης και της θάλασσας. Συχνά οργάνωναν πλουσιοπάροχα συμπόσια για τους συγγενείς και τους φίλους τους, με μουσική, χορό και διασκέδαση.

2. Πορτρέτο του αρτοποιού Τερέντιου Νέου και της συζύγου του. Νωπογραφία από την Πομπηία (50-75 μ.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης)

Πηγή 1

Διανομή φαγητού

Ο Ιουβενάλης, ο σατιρικός Ρωμαίος ποιητής που έζησε από το 55 έως το 135 μ.Χ., περιγράφει πως οι δρόμοι της Ρώμης ήταν γεμάτοι δούλους που κουβαλούσαν φαγητά μέσα σε πήλινα ή χάλκινα σκεύη που προορίζονταν για τις οικογένειες που δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν το υψηλό κόστος που απαιτούσε η προετοιμασία ενός κανονικού δείπνου.

Η Διατροφή στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη. Μουσείο Κυκλαδικού Πολιτισμού.

3. Ο Μεγάλος Ιππόδρομος (λατινικά *Circus Maximus*) στη Ρώμη. Χαρακτικό του Giovanni Ambrogio Brambilla από έκδοση του Claudio Duchetti (1581 μ.Χ., Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης, Νέα Υόρκη)

Πηγή 2

Το σχολείο στην αρχαία Ρώμη

Ο Οράτιος, ένας πολύ σημαντικός Ρωμαίος ποιητής, αφηγείται το ακόλουθο στιχμιότυπο: σε μια τάξη του δημοτικού τα παιδιά μαθαίνουν πρόσθεση και αφαίρεση· ο δάσκαλος βάζει ασκήσεις και ενθουσιάζεται όταν ακούει τις σωστές απαντήσεις. «Μπράβο, παιδιά!» λέει. «Μεθαύριο που θα μεγαλώσετε θα γίνετε σωστοί νοικοκύρηδες».

Θεόδωρος Παπαγγελής, Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα βασικά της στοιχεία της διατροφής των αρχαίων Ρωμαίων; Πού βασιζόταν; Κάθε πότε γευμάτιζαν;
2. Με ποιους τρόπους διασκέδαζαν; Μπορείτε να κάνετε σύγκριση με τη σημερινή εποχή;
3. Τι σημαίνει σήμερα η φράση «άρτος και θεάματα»; Σε ποιες περιπτώσεις τη χρησιμοποιούμε;

Αποτιμητής

1. Μπορείτε να περιγράψετε τα βασικά στοιχεία της καθημερινής ζωής των αρχαίων Ρωμαίων; Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές υπάρχουν σε σχέση με τη σημερινή;

Γλωσσάρι

«Άρτος και θεάματα»: Ο αυτοκράτορας πρόσφερε στον λαό ψωμί και θεάματα με σκοπό να ξεχνούν τα προβλήματά τους και να μην επαναστατούν.

Έπαυλη: Μεγάλη και πολυτελής κατοικία με κήπο.

Λάτιο: Η περιοχή που κατοικούσαν οι Λατίνοι, οι πρώτοι κάτοικοι της αρχαίας Ρώμης.

Μεγάλη Ελλάδα: Η νότια περιοχή της Ιταλίας με πολλές ελληνικές αποικίες.

Παλατίνος λόφος: Ο πιο κεντρικός από τους επτά λόφους της Ρώμης. Από εκεί προέρχεται και η λέξη «παλάτι».

Συρρέω: Άνθρωποι που κινούνται από διαφορετικές κατευθύνσεις και συγκεντρώνονται σε έναν χώρο.

Συσσίτιο: φαγητό που ετοιμάζεται σε μεγάλες ποσότητες και μοιράζεται, π.χ. σε απόρους.

15

Ο Διοκλητιανός και η διοικητική μεταρρύθμιση της αυτοκρατορίας

Τον 3ο αιώνα μ.Χ. η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά. Διοικητικές δυσκολίες και κοινωνικές αναταράξεις συγκλονίζουν την κοινωνία, ενώ εχθροί επιτίθενται στα ανατολικά και στα βόρεια σύνορά της. Ωστόσο, η πολιτική των **Ιλλυριών αυτοκρατόρων** στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα τούς σώζει προσωρινά από την παρακμή και τους οδηγεί σε ανασύνταξη.

1ος αι.

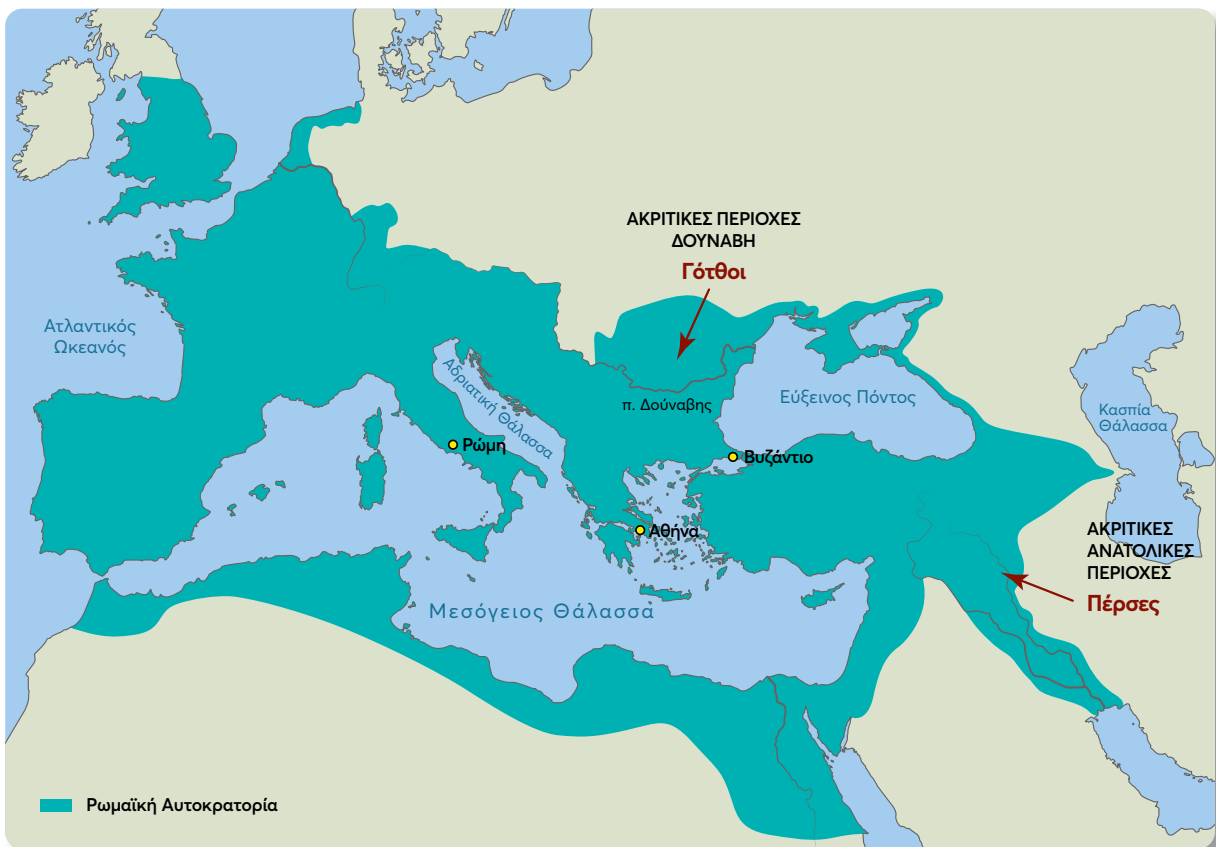
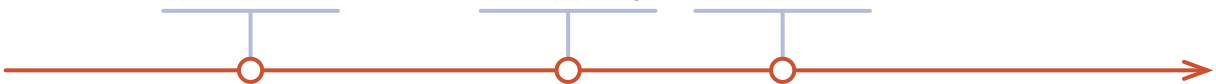
Γέννηση
Χριστού

313 μ.Χ.

Διάταγμα
Ανεξιθρησκίας

324 μ.Χ.

Επικράτηση
Μ. Κωνσταντίνου

1. Οι εξεγέρσεις στις επαρχίες της Ανατολής, στα βόρεια (Γότθοι) και στα ανατολικά (Πέρσες)

Η **ρωμαϊκή ειρήνη** τον 3ο αιώνα μ.Χ. χάνεται, καθώς πληθώρα προβλημάτων τaráσσουν την αυτοκρατορία. Αρχικά, εμφύλιες συγκρούσεις που οφείλονταν κυρίως σε πολιτικούς λόγους, καθώς πολλοί διεκδικούσαν ταυτόχρονα το ανώτατο αξίωμα, από πολλά διαφορετικά σημεία, από τη Ρώμη, αλλά και από μακρινές επαρχίες, οδήγησαν στην ανάμιξη του στρατού στην πολιτική με ολέθριες συνέπειες. Η αναρχία που επικράτησε έδωσε την ευκαιρία να εκδηλωθούν εξεγέρσεις σε επαρχίες της Ανατολής και ενθάρρυνε γειτονικούς λαούς στα βόρεια (Γότθοι) και στα ανατολικά (Πέρσες) να επιτεθούν, να λεηλατήσουν και να αποκόψουν εμπορικούς δρόμους.

Έτσι, ο πληθυσμός ελαττώθηκε, και αυτό οδήγησε σε μείωση της παραγωγής και οικονομική κάμψη.

Ο Διοκλητιανός, βλέποντας ότι η Ρώμη βρίσκεται πολύ μακριά από τα επίμαχα σημεία, αποφάσισε να χωρίσει την απέραντη αυτοκρατορία σε τέσσερα τμήματα με ξεχωριστό άρχοντα το καθένα (τετραρχία), και γι' αυτόν τον λόγο τοποθέτησε τον Λικίνιο και τον Γαλέριο στην Ανατολή, τον Κωνσταντίνο και τον Μαξέντιο στη Δύση, ώστε η διοίκηση να ασκείται πιο αποτελεσματικά.

Την ίδια εποχή, ο χριστιανισμός, η νέα θρησκεία, έχει αρχίσει να εξαπλώνεται γοργά, διδάσκοντας υψηλές αξίες της ζωής (αγάπη, ισότητα, ελευθερία, δικαιοσύνη), που συγκινούν κάθε άνθρωπο. Ωστόσο, προκαλεί φόβο σε μερικούς αυτοκράτορες, που θεωρούν τους χριστιανούς επικίνδυνους και τους καταδιώκουν.

Οι διωγμοί και τα βασανιστήρια των χριστιανών, κυρίως από τον Διοκλητιανό και τον Γαλέριο, προκαλούν σοβαρή κοινωνική αναστάτωση. Ο μεγαλύτερος και σκληρότερος διωγμός ξεκίνησε το 303 μ.Χ. από τον Διοκλητιανό με υποκίνηση του Γαλέριου και επεκτάθηκε σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Ωστόσο, ο Γαλέριος, λίγα χρόνια μετά, αρρώστησε βαριά και φοβισμένος πως πρόκειται για θεία τιμωρία, το 311 μ.Χ. εξέδωσε διάταγμα που σταματούσε κάθε δίωξη των χριστιανών. Το 313 μ.Χ. ο Κωνσταντίνος και ο Λικίνιος υπέγραψαν στο Μιλάνο, που τότε ονομαζόταν Μεδιόλανο, το διάταγμα της **ανεξιθρησκίας**. Σύμφωνα με το διάταγμα, δόθηκε οριστικό τέλος στους διωγμούς, αφού οι πολίτες θα μπορούσαν πλέον ελεύθερα να πιστεύουν σε όποιον θεό επιθυμούσαν.

2. Προτομή του Διοκλητιανού (Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης)

3. Το γλυπτό των τεσσάρων τετραρχών. Σήμερα βρίσκεται στη βασιλική του Αγίου Μάρκου, στη Βενετία. Πηγή: Shutterstock

4. Ρωμαϊκό νόμισμα με τη μορφή του Γαλέριου στην πρόσθια όψη

Οι τέσσερις διοικητές δεν άργησαν να συγκρουστούν μεταξύ τους. Τελικά, το 324 μ.Χ. επικράτησε ο Κωνσταντίνος, ο οποίος με στοχευμένες ενέργειες κατόρθωσε να δώσει νέα πνοή στο κράτος, καθώς αναδιοργάνωσε τον στρατό, τόνωσε την οικονομία κόβοντας χρυσό νόμισμα, προσέγγισε με διπλωματία γειτονικούς λαούς και τέλος μετέφερε την πρωτεύουσα από τη Ρώμη στο Βυζάντιο.

5. Προτομή του Μεγάλου Κωνσταντίνου από χαλκηδόνιο λίθο (αρχές 4ου αιώνα, Εθνική Βιβλιοθήκη Γαλλίας, Παρίσι)

Πηγή 1

Διάταγμα του Διοκλητιανού κατά των χριστιανών

Κατά το δέκατο ένατο έτος της βασιλείας του Διοκλητιανού, έφτασαν βασιλικές εντολές για γκρέμισμα των εκκλησιών, φυλάκιση των ιερέων, κάψιμο των γραφών και στέρση της ελευθερίας σε όσους πολίτες επέμεναν στον χριστιανισμό. Τότε, πολλοί με γενναιότητα υπέμειναν τις φοβερές τιμωρίες κι έγιναν μάρτυρες. Άλλοι πάλι λιγοψύχησαν κι έπεσαν κάτω με τα πρώτα βασανιστήρια. Καθώς τους μαστίγωναν, τους τραβούσαν με βία τα σκέλη, ώστε πολλοί να πεθαίνουν. Κι όσοι ομολογούσαν με δυνατή φωνή την πίστη τους, οι στρατιώτες τούς χτυπούσαν στο στόμα και στα μάγουλα, ώστε να τους αναγκάζουν να υποκύπτουν.

Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

Πηγή 2

Σχετικά με το διάταγμα στο Μεδιόλανο

Όταν εγώ ο Αύγουστος Κωνσταντίνος και εγώ ο Αύγουστος Λικίνιος συναντηθήκαμε στο Μεδιόλανο, συζητήσαμε για το κοινό συμφέρον και αποφασίσαμε:

Να αφήσουμε ελευθερία στους Χριστιανούς και σε όλους, να ακολουθούν όποια θρησκεία θέλουν, έτσι ώστε οποιαδήποτε θεότητα και ουράνια δύναμη υπάρχει να προστατεύει εμάς και τους πολίτες μας.

Από τώρα, ελεύθερα και ανενόχλητα, όποιος επιθυμεί, μπορεί να πιστεύει στη θρησκεία των χριστιανών, χωρίς κανένας να τον πειράξει ή σε οποιαδήποτε άλλη θρησκεία νομίζει ότι του ταιριάζει καλύτερα.

Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

6. Μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του συστήματος της τετραρχίας που εφαρμόστηκε από τον Διοκλητιανό στην αυτοκρατορία;
2. Πόσο επίκαιρο είναι σήμερα το διάταγμα της ανεξιθρησκίας για ένα κράτος;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν τα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα που αντιμετώπισε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ.;
2. Πώς ερμηνεύετε τη λειτουργία του αποκεντρωτικού διοικητικού συστήματος της Τετραρχίας που επέβαλε ο Διοκλητιανός;
3. Πώς κρίνετε τη σημασία και την έκταση των διωγμών που εξαπέλυσε ο Διοκλητιανός κατά των χριστιανών;
4. Μπορείτε να εξηγήσετε τα γεγονότα που οδήγησαν στην αναίρεση του συστήματος της Τετραρχίας και στην επιβολή της μονοκρατορίας του Κωνσταντίνου;

Γλωσσάρι

Ανεξιθρησκία: Το δικαίωμα του ανθρώπου να πιστεύει σε όποια θρησκεία επιθυμεί.

Διοικητική μεταρρύθμιση: Αλλαγή του τρόπου διοίκησης.

Ιλλυριοί αυτοκράτορες: Ομάδα Ρωμαίων αυτοκρατόρων κατά τη διάρκεια του 3ου αιώνα, που κατάγονταν από την περιοχή του Ιλλυρικού (Δυτικά Βαλκάνια).

Ρωμαϊκή Ειρήνη: Η περίοδος από το 17 π.Χ. έως το 180 μ.Χ., κατά την οποία επικράτησε ειρήνη στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Ενότητα 2

Τα πρώιμα βυζαντινά χρόνια - Η χριστιανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία

Περιεχόμενα

- 2.1 Ο Κωνσταντίνος Α΄ και η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης
- 2.2 Η εξάπλωση και η επικράτηση του χριστιανισμού
- 2.3 Η διαίρεση της αυτοκρατορίας και η κατάλυση του δυτικού τμήματος
- 2.4 Ο Ιουστινιανός και η προσπάθεια ανασύστασης της ρωμαϊκής οικουμένης

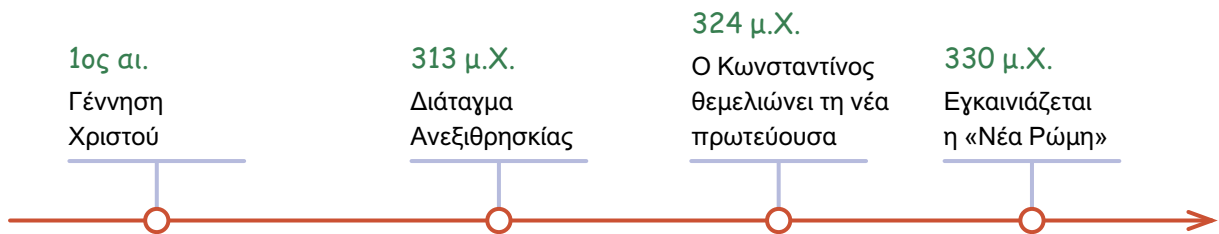
Χρυσό σόλιδοι των Μεγάλου Κωνσταντίνου και Ιουστινιανού Α΄

2.1

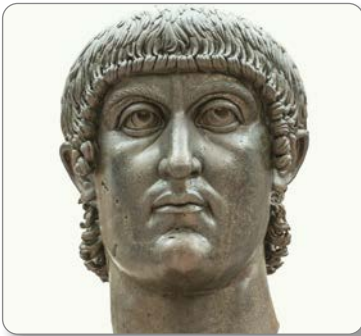
Ο Κωνσταντίνος Α΄ και η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης

Στη διάρκεια του 4ου αιώνα μ.Χ. η Ρώμη κρίνεται ακατάλληλη για πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η μεταφορά της σε πιο στρατηγική θέση θεωρείται αναγκαία. Ο διορατικός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος είναι εκείνος που πραγματοποιεί τη μεγάλη αλλαγή, σηματοδοτώντας και εγκαινιάζοντας μια νέα εποχή.

1. Η αυτοκρατορία του Μ. Κωνσταντίνου

2. Κεφαλή Μ. Κωνσταντίνου
(Μουσείο Καπιτώλιου, Ρώμη)

Ο Κωνσταντίνος, έχοντας πλέον την εξουσία αποκλειστικά στα χέρια του, παίρνει τη μεγάλη απόφαση να μεταφέρει την πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Προποντίδα, εκεί όπου οι αρχαίοι Μεγαρείς είχαν ιδρύσει μια αποικία που λεγόταν Βυζάντιο.

Η Ρώμη δεν μπορούσε πια να ανταποκριθεί ως πρωτεύουσα της απέραντης αυτοκρατορίας, καθώς βρισκόταν μακριά από τα σύνορα του Δούναβη και του Ευφράτη, που οι εχθροί πίεζαν να τα παραβιάσουν. Άλλωστε, ο νέος προσανατολισμός της αυτοκρατορίας προς τον χριστιανισμό δεν ταίριαζε με την, κατά βάση, **παγανιστική** Ρώμη. Έτσι, το 324 μ.Χ., ο Κωνσταντίνος

θεμελιώνει τη νέα πρωτεύουσα και έξι χρόνια μετά, το 330 μ.Χ., εγκαινιάζει τη «Νέα Ρώμη», που πήρε το όνομά του, Κωνσταντινούπολη, έγινε κέντρο των γραμμάτων και των τεχνών, και για έντεκα αιώνες υπήρξε **Βασιλεύουσα Πόλη**.

Το σχέδιο του Κωνσταντίνου αποδείχτηκε σοφό, αφού η νέα πρωτεύουσα βρισκόταν σε **στρατηγική θέση**. Τα φυσικά σύνορα του Δούναβη και του Ευφράτη ποταμού μπορούσαν να ελεγχθούν αποτελεσματικά, η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν στο σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης, υπήρχε από τρεις πλευρές θάλασσα, η **Προποντίδα**, ο Βόσπορος και ο Κεράτιος κόλπος, και βρισκόταν σε φυσική οχυρή θέση. Παρείχε μεγάλες δυνατότητες τροφοδοσίας, αφού χερσαίοι και θαλάσσιοι εμπο-

ρικοί δρόμοι συνέβαλαν στην ανάπτυξη του εμπορίου και της οικονομίας, ενώ ο χριστιανισμός, η ελληνική γλώσσα και ο πολιτισμός ένωναν τους κατοίκους της Ανατολικής Μεσογείου.

Ο Κωνσταντίνος διέβλεψε ότι ο χριστιανισμός δεν θα αργούσε να έχει παγκόσμια απήχηση. Το διάταγμα της ανεξιθρησκίας του 313 μ.Χ. άνοιγε τον δρόμο της θρησκευτικής ελευθερίας για όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας, αφήνοντας πίσω την εχθρότητα και το μίσος που είχαν προκαλέσει οι διωγμοί προηγούμενων αυτοκρατόρων. Ωστόσο, ο Κωνσταντίνος διατήρησε τον τίτλο του ανώτατου αρχιερέα των ειδωλολατρών, που είχαν άλλωστε όλοι οι προηγούμενοι αυτοκράτορες, με σκοπό την εσωτερική ειρήνη της κοινωνίας. Παράλληλα, καθώς είχε μητέρα χριστιανή, τη μετέπειτα αγία Ελένη, υποστήριξε φανερά τη νέα θρησκεία, χτίζοντας ναούς και ενισχύοντάς την οικονομικά, ενώ βαπτίστηκε χριστιανός προς το τέλος της ζωής του. Ο ίδιος, για τις υπηρεσίες που προσέφερε τόσο στη νέα θρησκεία όσο και στην αυτοκρατορία, αγιοποιήθηκε από την Εκκλησία και ονομάστηκε Μέγας.

3. Ο Μέγας Κωνσταντίνος και η Αγία Ελένη
(14ος αιώνας μ.Χ., Εθνικό Μουσείο
Νυρεμβέργης)

Πηγή 1

Αρχαία μαρτυρία για τη θέση του Βυζαντίου

Ο αρχηγός των Μεγαρέων αποίκων, Βύζαντας, πριν ξεκινήσει την πορεία με τους Μεγαρείς, συμβουλευτήκε το Μαντείο των Δελφών και πήρε τον χρησμό: «Απέναντι από την πόλη των τυφλών να χτίσετε τη νέα πόλη». Ο αρχηγός των Μεγαρέων, φθάνοντας στην Προποντίδα και συγκεκριμένα στη Χαλκηδόνα, κοίταξε απέναντι και είδε ένα όμορφο τοπίο με επτά λόφους και μία κοιλάδα. Τότε κατάλαβε ότι η πόλη των τυφλών ήταν η Χαλκηδόνα, που οι κάτοικοί της, αν και δεν ήταν τυφλοί, δεν είδαν τον καλύτερο τόπο, το Βυζάντιο, και έχτισαν την πόλη τους στον χειρότερο, τη Χαλκηδόνα.

Ηρόδοτος, *Ιστορία*, Δ΄, 144.

Πηγή 2

Η επιλογή και το χτίσιμο της νέας πρωτεύουσας

Ο Κωνσταντίνος έχτισε τη νέα πόλη που ήταν αντάξια της Ρώμης. Οδηγήθηκε στο Βυζάντιο, απέναντι από τη Χαλκηδόνα, όπου έχτισε εκεί πόλη και της έδωσε το όνομά του.

Ο Κωνσταντίνος κατασκεύασε πύλες, μεγάλωσε πολύ την πόλη, που ονομαζόταν πριν Βυζάντιο, και την οχύρωσε με μεγάλα τείχη. Διαπίστωσε ότι οι ντόπιοι δεν ήταν αρκετοί για να αποτελέσουν τους πολίτες μιας τέτοιας πόλης, έχτισε αραιά στους δρόμους μεγάλα σπίτια και τα δώρισε σε επιφανείς ανθρώπους, που κατοίκησαν σε αυτά με τις οικογένειές τους. Αυτούς τους έφερε από τη Ρώμη και από άλλους τόπους.

Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, ΙΙ, 3.

Πηγή 3

Οι πόλεις με τους επτά λόφους: Κωνσταντινούπολη και Ρώμη

Η Κωνσταντινούπολη και Ρώμη παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο γεωμορφολογικό ανάγλυφο. Η οικιστική τους διαμόρφωση έχει γίνει πάνω σε επτά λόφους, απ' όπου προέρχεται και το όνομα «Επτάλοφος».

«... σαν έφτασε στην Πόλη, στην ωραία Επτάλοφο, “Χαίρε Κωνσταντινούπολη, των πόλεων η βασίλις”. Ξαπλωμένη πάνω σε δύο ηπείρους, ανοίγει η Πόλη τα στήθια της στο βοριά της Μαύρης Θάλασσας από τη μια μεριά και στη νοτιά του Μαρμαρά από την άλλη. [...] Παλεύει η Δύση με την Ανατολή και τη διεκδικούνε και αφρίζουνε και κλωθογουρίζουνε μπροστά στην πούντα του Σαράι Μπουρνου στα πόδια της Αγια-Σοφιάς μες στην καρδιά της Πόλης».

Μαρία Ιορδανίδου, *Λωξάνδρα*.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια είναι η σημασία της μεταφοράς της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη;
2. Ποια ήταν τα στρατηγικά και ποια τα οικονομικά πλεονεκτήματα της Κωνσταντινούπολης σε σχέση με τη Ρώμη;

Αποτιμητής

1. Πώς αξιολογείτε τους λόγους που οδήγησαν τον Κωνσταντίνο να ιδρύσει ένα νέο πολιτικό και διοικητικό κέντρο στην Ανατολή;
2. Ποια ήταν τα πλεονεκτήματα της γεωγραφικής θέσης της Κωνσταντινούπολης;
3. Πώς αντιλαμβάνεστε τη σημασία του όρου «ανεξιθρησκία»;
4. Μπορείτε να κρίνετε τη στάση του Κωνσταντίνου έναντι του χριστιανισμού και να τη συγκρίνετε με αυτήν του Διοκλητιανού;
5. Πώς ερμηνεύετε τη σημασία του προσδιορισμού «Μέγας» που συνοδεύει ορισμένες ιστορικές προσωπικότητες;

Γλωσσάρι

Βασιλεύουσα Πόλη: Οικουμενική πόλη. Η λέξη Βασιλεύουσα αναφέρεται σε επιστολή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Β΄ στον πάπα (687 μ.Χ.) και παλαιότερα. Η πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τότε παγκόσμια μητρόπολη.

Παγανιστικός: Αυτός που δεν έχει ασπαστεί τις μονοθεϊστικές θρησκείες που σχετίζονται με τον Αβραάμ (χριστιανισμός, εβραϊκή θρησκεία, Ισλάμ).

Προποντιδα: Η θάλασσα που χωρίζει την Ευρώπη από την Ασία και βρίσκεται πριν από τον Εύξεινο Πόντο.

Στρατηγική θέση: Σημαντική θέση, θέση που έχει πλεονεκτήματα.

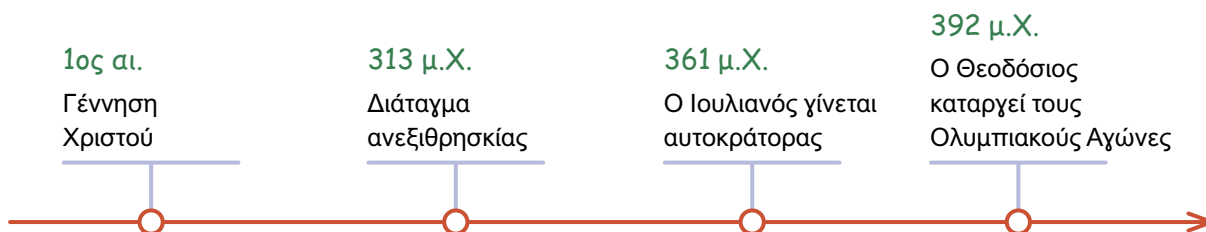
4. Η Κωνσταντινούπολη

2.2

Η εξάπλωση και η επικράτηση του χριστιανισμού

Το διάταγμα των Μεδιολάνων και η πολιτική του Μ. Κωνσταντίνου υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για την εδραίωση του χριστιανισμού. Τη νέα θρησκεία ασπάζονται όλοι οι μεταγενέστεροι αυτοκράτορες εκτός του Ιουλιανού. Οι πατέρες της Εκκλησίας συμβάλλουν αποφασιστικά στη **σύζευξη** της ελληνικής με τη χριστιανική παιδεία.

Το διάταγμα της ανεξιθρησκίας του 313 μ.Χ. υπήρξε το πρώτο ουσιαστικό βήμα για την εδραίωση της νέας θρησκείας, αφού με τη νομιμοποίησή της έδινε τέλος στους διωγμούς και άνοιγε τον δρόμο της εξάπλωσής της. Ωστόσο, ο Μ. Κωνσταντίνος προσπάθησε να κρατήσει ίσες αποστάσεις ακολουθώντας πολιτική ουδετερότητας, ως αυτοκράτορας όλων των Ρωμαίων, τιμώντας την έννοια της ανεξιθρησκίας. Μετά τον θάνατό του το 337 μ.Χ. και τη διακυβέρνηση των γιων του, Κωνσταντίνου Β΄, Κωνσταντίου Β΄ και Κώνστα, αναλαμβάνει αυτοκράτορας το 361 μ.Χ. ο ανιψιός του Ιουλιανός, διακόπτοντας τη φιλοχριστιανική πολιτική.

Ο Ιουλιανός λάτρευε την ελληνική αρχαιότητα, καθώς είχε σπουδάσει στην Αθήνα αρχαία ελληνική φιλοσοφία και είχε δεχτεί την επίδραση του παγανιστή μεγάλου ρήτορα Λιβάνιου. Ως αυτοκράτορας, προσπάθησε, από αγάπη για την παλαιά θρησκεία, να την επαναφέρει σε μια νέα μορφή, αναμειγμένη με πολλά ανατολικά στοιχεία, όπως τη λατρεία του θεού Ήλιου, κάνοντάς την επίσημη θρησκεία του κράτους. Με εντολή του άνοιξαν πάλι οι ναοί των παγανιστών, ενώ οι χριστιανοί απομακρύνθηκαν από καίριες θέσεις τόσο στη διοίκηση όσο και στην εκπαίδευση. Για

1. Άγαλμα του αυτοκράτορα Ιουλιανού (Musée de Cluny, Παρίσι)

2. Οι Τρεις Ιεράρχες. Εικόνα του 16ου αιώνα από τη μονή Βαρλαάμ των Μετεώρων.
Πηγή: Shutterstock

Πηγή 1

Ο Ιουλιανός καθιερώνει τη θρησκεία των παγανιστών

Ο Ιουλιανός από τα παιδικά του χρόνια έδειχνε προτίμηση περισσότερο προς την παλαιά θρησκεία. Καθώς μεγάλωνε, φλεγόταν από την επιθυμία να ακολουθήσει τα είδωλα. Επειδή είχε λόγους να φοβάται, ό,τι έκανε, το έκανε με τη μεγαλύτερη μυστικότητα. Όταν όμως είδε ότι είχε φτάσει ο καιρός να πραγματοποιήσει ελεύθερα την επιθυμία του, φανέρωσε τα μυστικά του και με σαφή διατάγματα διέταξε να ανοίξουν οι ειδωλολατρικοί ναοί, να γίνονται θυσίες στους βωμούς και να ξαναγυρίσει η ειδωλολατρία.

αυτή του τη στάση ονομάστηκε **παραβάτης** ή **αποστάτης** στην εκκλησιαστική χριστιανική ιστορία. Με τον θάνατό του το 363 μ.Χ. σταματά οριστικά κάθε σκέψη επαναφοράς της ειδωλολατρίας.

Ωστόσο, η πολιτική του είχε αποτύχει από την πρώτη στιγμή, καθώς δεν είχε βρει ανταπόκριση από τον λαό, που πλέον σε μεγάλο βαθμό ασπαζόταν τον χριστιανισμό.

Ο διάδοχός του Θεοδόσιος πέρασε στο άλλο άκρο, καταργώντας καθετί που προερχόταν από παγανιστές, όπως τα Ελευσίνια Μυστήρια και το Μαντείο των Δελφών, ενώ δεν δίστασε να απαγορεύσει ακόμα και τους τελευταίους καταγεγραμμένους Ολυμπιακούς Αγώνες το 393 μ.Χ.

Τη **χρυσή τομή**, που ένωνε τον ελληνισμό με τον χριστιανισμό, έφερε η διδασκαλία των πατέρων της Εκκλησίας, οι οποίοι διέθεταν βαθιά γνώση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, όπως ο Μέγας Βασίλειος, ο Γρηγόριος ο Θεολόγος και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Με τη σοφία τους δίδαξαν ότι η αγάπη και η δικαιοσύνη αποτελούν κοινά σημεία επαφής των δύο κόσμων, σημεία που αγγίζουν και ενώνουν όλους τους ανθρώπους. Έτσι συνέβαλαν στην ειρηνική εξάπλωση του χριστιανισμού.

Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ιστορία*, XXII, 5.

Πηγή 2

Διάταγμα του Θεοδοσίου Α΄ κατά των παγανιστών

Κανένας απολύτως άνθρωπος, από οποιαδήποτε τάξη προέρχεται, να μην προσφέρει θυσία σε είδωλα ούτε να κάνει σπονδές με ανόθευτο κρασί ούτε να λατρεύει τους ψεύτικους θεούς. Γιατί, αν κάποιος τολμήσει να θυσιάσει, θα θεωρηθεί ένοχος, θα του επιβληθούν όλες οι βαριές κατηγορίες και θα καταδικαστεί, ακόμη κι αν δεν επιδίωξε κάτι εναντίον της ζωής των ηγεμόνων. Η βαρύτητα του εγκλήματός του είναι μεγάλη, αφού επιχειρείται με αυτό η κατάλυση των νόμων.

Απόσπασμα από Διάταγμα του Θεοδοσίου Α΄

3. Ασημένιο νόμισμα του Θεοδοσίου Α΄, αυτοκράτορα από το 379 έως το 395 μ.Χ.

Πηγή: Shutterstock

Πηγή 3

Ο Μέγας Βασίλειος αναφέρει παράδειγμα ενεργειών του Σωκράτη, που συμπίπτει με την Αγία Γραφή

Όρμησε κάποιος εναντίον του φιλόσοφου Σωκράτη και τον χτυπούσε στο πρόσωπο. Εκείνος δεν έφερε αντίσταση. Άφησε τον μεθυσμένο να τον χτυπά, έως ότου μελάνιασε και πρήσθηκε από τα χτυπήματα. Όταν το ξύλο σταμάτησε, ο Σωκράτης έγραψε στο μέτωπό του «ο τάδε το έκανε». Ήταν η μόνη του εκδίκηση.

Το παράδειγμα αυτό έχει σχεδόν την ίδια επιδίωξη με την Αγία Γραφή. Το περιστατικό του Σωκράτη μοιάζει με ό,τι παραγγέλλει ο Κύριος: αν σε χτυπήσει κάποιος στο ένα μάγουλο, στρέψε του και το άλλο, αντί να υπερασπίσεις τον εαυτό σου.

Μ. Βασίλειος, *Προς τους νέους, πώς να ωφελούνται από τα ελληνικά γράμματα*

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Για ποιους λόγους ο Ιουλιανός και ο Θεοδοσίος δεν εφάρμοσαν το διάταγμα των Μεδιολάνων για την ανεξιθρησκία;
2. Τι συνέπειες πιστεύετε ότι είχε ο θρησκευτικός φανατισμός στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία;

Αποτιμητής

1. Ποια είναι η σημασία του διατάγματος των Μεδιολάνων για την εξάπλωση του χριστιανισμού;
2. Μπορείτε να συγκρίνετε τη θρησκευτική πολιτική του Ιουλιανού με του Θεοδοσίου Α΄;
3. Ποιοι ήταν οι λόγοι της επικράτησης του χριστιανισμού στη σύγκρουση με την αρχαία θρησκεία;
4. Πώς κρίνετε την προσπάθεια που κατέβαλαν οι πατέρες της Εκκλησίας κατά τον 4ο αιώνα για τη σύζευξη της ελληνικής με τη χριστιανική παιδεία;

Γλωσσάρι

Αποστάτης: Αυτός που αρνείται τις επικρατούσες αξίες, που αποκόπτεται από ένα οργανωμένο σύνολο.

Παραβάτης: Αυτός που κάνει ενέργειες αντίθετες με τους κανόνες που ισχύουν.

Σύζευξη: Η συνένωση, η σύνδεση δύο διαφορετικών θεμάτων.

Χρυσή τομή: Η καλύτερη λύση που μπορεί να βρεθεί σε ζήτημα το οποίο παρουσιάζει πρόβλημα.

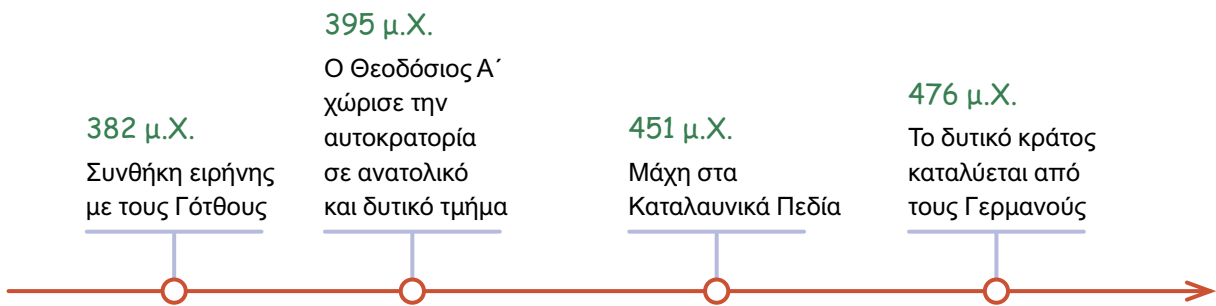

4. Το ρωμαϊκό κράτος την εποχή του Ιουλιανού 362 μ.Χ.

2.3

Η διαίρεση της αυτοκρατορίας και η κατάλυση του δυτικού τμήματος

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα τέλη του 4ου αιώνα μ.Χ. χωρίζεται από τον Θεοδόσιο σε δύο τμήματα. Το δυτικό τμήμα, περίπου ογδόντα χρόνια μετά, μην μπορώντας να αντιμετωπίσει τις εχθρικές εισβολές, καταλύεται. Το ανατολικό τμήμα, αντίθετα, προοδεύει και εξελίσσεται.

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία τον 4ο και τον 5ο αιώνα περνά κρίση, καθώς λαοί, κυρίως γερμανικής καταγωγής, όπως οι Σάξονες, οι Βησιγόθιοι, οι Οστρογότθοι και οι Βάνδαλοι, αλλά και ασιατικής, όπως οι Ούννοι, μετακινούνται στα βόρεια σύνορά της, επιτίθενται και εισβάλλουν στο εσωτερικό της.

Ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Α΄ το 382 μ.Χ. έκανε ειδική **συνθήκη ειρήνης** με τους Βησιγότθους, οι Οστρογότθους, ακολουθώντας γενικά μια πολιτική φιλογοτθική.

Ωστόσο, διαβλέποντας τον νέο κίνδυνο που διέτρεχε η μεγάλη και δύσκολα ελεγχόμενη αυτοκρατορία, λίγο πριν από τον θάνατό του το 395 μ.Χ. τη χώρισε σε δύο τμήματα, ορίζοντας τους δύο γιους του διοικητές της, τον Ονώριο στο δυτικό, με πρωτεύουσα τη Ρώμη, και τον Αρκάδιο στο ανατολικό, με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη.

Έτσι, ο Θεοδόσιος αποτέλεσε τον τελευταίο αυτοκράτορα ολόκληρης της αυτοκρατορίας, η οποία δεν ενώθηκε ποτέ ξανά.

Στο δυτικό κράτος, που περιλάμβανε τη σημερινή Αγγλία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία και την Αφρική, οι Γότθοι από τα χρόνια του Θεοδόσιου είχαν εισχωρήσει στον στρατό και στην κοινωνία. Με τα χρόνια απέκτησαν δύναμη και οι στρατηγοί τους έφτασαν στο σημείο να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδοχή των αυτοκρατόρων.

1. Προτομή του Αρκάδιου, ο οποίος ανέλαβε τη διακυβέρνηση του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας την περίοδο 395-408 μ.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης)

2. Η μάχη στα Καταλαινικά Πεδία.
Μικρογραφία από το Chronica Hungarorum
του Thuróczy János (1488 μ.Χ.)

Παράλληλα, οι Ούννοι, στην προσπάθειά τους να διεκδικήσουν και αυτοί εδάφη, συγκρούστηκαν με **συμμαχικές δυνάμεις** Ρωμαίων και Γόθων, και τελικά συνεντρίβησαν στα **Καταλαινικά Πεδία** το 451 μ.Χ.

Οι Βάνδαλοι κυρίευσαν τη Βόρεια Αφρική και οι Γόθοι, έπειτα από μεταξύ τους συγκρούσεις, κατέκτησαν τις επαρχίες της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Γαλλίας, ενώ η Αγγλία κατακτήθηκε από τους Σάξονες.

Ο στρατηγός Οδόακρος, αρχηγός των Γερμανών μισθοφόρων, το 476 μ.Χ. εκ-

θρόνισε τον τελευταίο Ρωμαίο αυτοκράτορα και κατέλαβε την εξουσία. Το δυτικό κράτος είχε πλέον καταλυθεί οριστικά.

Στο ανατολικό κράτος, που περιλάμβανε αρχικά την Ελλάδα, τις χώρες της Βαλκανικής, τις ανατολικές επαρχίες και την Αίγυπτο, ικανοί αυτοκράτορες αντιμετώπισαν αποτελεσματικά τον κίνδυνο, τόσο με **διπλωματικά** όσο και με στρατιωτικά **μέσα**. Η αυτοκρατορία οργανώθηκε καλύτερα, συνθηκολόγησε

3. Οι μετακινήσεις των Ούννων, Βανδάλων, Βησιγόθων, Οστρογόθων και Σαξόνων

4. Σόλιδος με τη μορφή του Αρκάδιου (377-408 μ.Χ.) στην πρόσθια όψη. Πηγή: Shutterstock

με εχθρικούς γείτονες, ενώ πλοία περιπολούσαν στον Δούναβη και η Κωνσταντινούπολη οχυρώθηκε με νέο τείχος.

Η ορθοδοξία, ο ελληνικός πολιτισμός αλλά και ο ρωμαϊκός νόμος αποτέλεσαν κοινά χαρακτηριστικά που ασπαζόταν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στο ανατολικό κράτος, το οποίο πλέον αποτέλεσε τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Αυτή παρέμεινε για τα επόμενα χίλια περίπου χρόνια, δηλαδή έως το 1453 μ.Χ., όταν οι Οθωμανοί κυρίεψαν την Κωνσταντινούπολη.

Πηγή 1

Ο θυμός του Μ. Θεοδοσίου για τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης

Από την αρχή της βασιλείας του, [ο Θεοδόσιος] ήταν με το μέρος της Εκκλησίας. Όταν οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης θανάτωσαν έναν Γότθο αυλικό, διέταξε [ο Θεοδόσιος] τον στρατό να σφάξει όλους τους θεατές του ιπποδρόμου μεταξύ των οποίων ήταν και χριστιανοί. Για τη διαταγή του αυτή μετανόησε. Όμως αυτό ήταν ένα απαράδεκτο έγκλημα για τη χριστιανική θρησκεία. [Ο Θεοδόσιος] υποχρεώθηκε σε εκκλησιαστική πειθαρχία, έδειξε τόση συντριβή και μετάνοια, ώστε ο λαός πήρε το μέρος του [...] που έβλεπαν τόσο ταπεινωμένη την αυτοκρατορική μεγαλειότητά του.

Ιερός Αυγουστίνος, *Για την πολιτεία του Θεού*, βιβλ. 5. κεφ. 26.

5. Ο Θεοδόσιος προσφέρει δάφνινο στεφάνι στον νικητή. Λεπτομέρεια ανάγλυφου στη βάση του οβελίσκου του Ιππόδρομου στην Κωνσταντινούπολη. Πηγή: Shutterstock

Πηγή 2

Η φιλειρηνική πολιτική του Θεοδοσίου απέναντι στους Γότθους φανερώνεται στον λόγο του

Ποιο λοιπόν ήταν καλύτερο, να γεμίσουμε τη Θράκη με νεκρούς ή με γεωργούς; Να την παρουσιάσουμε γεμάτη με τάφους ή με ανθρώπους; Να είναι η γη της άγρια ή καλλιεργημένη; Να μετράει κανείς τους σκοτωμένους ή τους καλλιεργητές; Μαθαίνω από ανθρώπους που έρχονται από εκεί ότι οι Γότθοι χρησιμοποιούν τώρα το σίδηρο από τα σπαθιά και τους θώρακες, για να κάνουν δικέλλες και δρεπάνια, εγκαταλείποντας τα πολεμικά έργα, αφοσιώνονται τώρα στην καλλιέργεια των δημητριακών και των αμπελιών.

Θεμίστιος, *Λόγος χαριστήριος*, 211.

6. Η διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους σε ανατολικό και δυτικό

Πηγή 3

Οι Ούννοι

Ο λαός των Ούννων, γνωστός από γραπτές μαρτυρίες, ξεπέρασε κάθε όριο αγριότητας. Τα μέλη του σώματός τους είναι πολύ γερά και σφιχτά και έχουν χοντρό σβέρκο. Είναι άσχημοι σαν τέρατα και τόσο πολύ κυρτωμένοι, ώστε μοιάζουν με δίποδα θηρία ή με χοντροπελεκημένα κούτσουρα.

Ενώ έχουν ανθρώπινη μορφή, έστω και αποκρουστική, ζούνε πολύ σκληρή ζωή. Δεν χρησιμοποιούν τη φωτιά ούτε τρώνε μαγειρεμένο φαγητό, αλλά τρέφονται με ρίζες άγριων φυτών και με τη μισοσαπισμένη σάρκα από κάθε είδος ζώου.

Τα παπούτσια τους είναι κατασκευασμένα πολύ άτεχνα και εμποδίζουν το ελεύθερο βάδισμα. Γι' αυτόν τον λόγο ελάχιστα μπορούν να πολεμήσουν πεζοί, αλλά είναι σχεδόν κολλημένοι πάνω στα άλογά τους, που είναι σκληρά και άσχημα.

Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ιστορία*, XXXI, 2, 1-6.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Για ποιους λόγους ο Θεοδόσιος χώρισε την αυτοκρατορία σε δυτική και ανατολική;
2. Με ποιους τρόπους αντιμετώπισε το δυτικό κράτος τους εχθρούς του και με ποιους τρόπους τούς αντιμετώπισε το ανατολικό κράτος;
3. Γιατί το ανατολικό κράτος παρέμεινε ισχυρό και αντιμετώπισε αποτελεσματικά τον εχθρικό κίνδυνο;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν η σημασία της απόφασης του Θεοδόσιου Α΄ να μοιράσει τη διοίκηση του κράτους στους δύο διαδόχους του;
2. Πώς ερμηνεύετε τις συνθήκες κατάλυσης του δυτικού τμήματος από τα γερμανικά φύλα;
3. Με ποιους τρόπους το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας αντιμετώπισε τον γερμανικό κίνδυνο;

Γλωσσάρι

Διπλωματικά μέσα: Η διεξαγωγή διαπραγματεύσεων μεταξύ εκπροσώπων κρατών που αφορούν την ειρήνη, το εμπόριο, τον πόλεμο, την οικονομία, εύρεση αποδεκτών λύσεων, μέσω της παράθεσης επιχειρημάτων με ήπιο τρόπο.

Εκθρονίζω: Απομακρύνω διά της βίας, διώχνω βασιλιά ή αυτοκράτορα από τον θρόνο του, από το αξίωμά του.

Καταλανικά Πεδία: Πεδιάδα στη Γαλλία, στην περιοχή της Καμπανίας, όπου ο Αέτιος και ο Θεοδώριχος νίκησαν τον Αττίλα το 451 μ.Χ.

Κατάλυση: Οριστική διάλυση, κατάργηση, καταστροφή ενός κράτους.

Σόλιδος: Καθιερώθηκε ως το βασικό χρυσό νόμισμα της αυτοκρατορίας μέχρι και τον 11ο αιώνα μ.Χ.

Συμμαχικές δυνάμεις: Συμφωνία μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών για κοινή αμυντική ή επιθετική δράση έναντι άλλου κράτους.

Συνθήκη ειρήνης: Συμφωνία μεταξύ δύο ή περισσότερων εχθρικών μερών.

2.4

Ο Ιουστινιανός και η προσπάθεια ανασύστασης της ρωμαϊκής οικουμένης

Για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ο 6ος αιώνας μ.Χ. είναι περίοδος ακμής. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός, που βασιλεύει από το 527 έως το 565 μ.Χ., ξεπερνά τα εσωτερικά προβλήματα, ανασυγκροτεί το κράτος, απωθεί τους εξωτερικούς εχθρούς και επεκτείνει τα σύνορα, προσδίδοντας στην αυτοκρατορία κύρος και δύναμη.

527 μ.Χ.

Ο Ιουστινιανός αναλαμβάνει τη διοίκηση

532 μ.Χ.

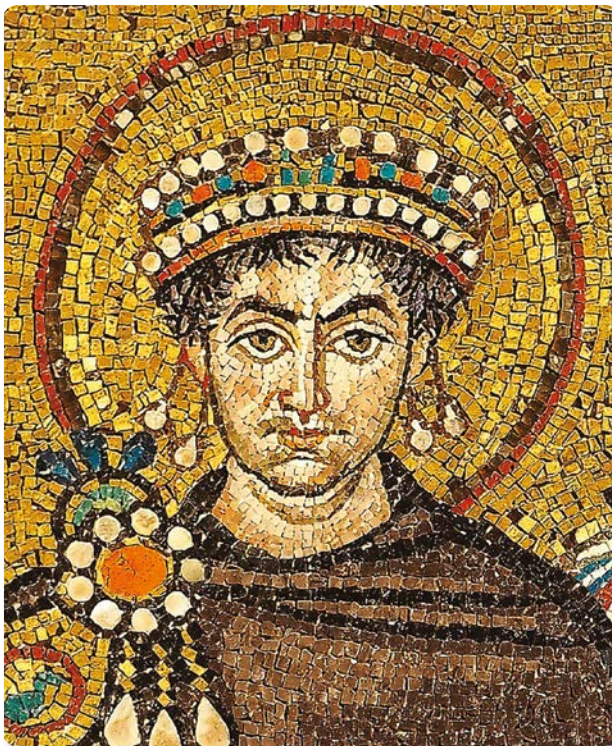
Στάση του Νίκα

537 μ.Χ.

Εγκαινιάζεται ο ναός της Αγίας Σοφίας

565 μ.Χ.

Το τέλος του Ιουστινιανού

1. Ο Ιουστινιανός. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού στον ναό του Αγίου Βιταλίου, στη Ραβένα

Στη διάρκεια του 6ου αιώνα μ.Χ. η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποκτά ξανά την παλαιά της αίγλη. Το 527 μ.Χ. αναλαμβάνει τη διοίκηση ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός. Γνωρίζοντας καλά πως η αποτελεσματική διακυβέρνηση απαιτεί φιλότιμους και άξιους συνεργάτες, δημιουργεί ένα επιτελείο ικανών στελεχών που τον βοηθούν να πραγματοποιεί τους στόχους του. Έτσι, τον στρατό διοικούν οι στρατηγοί Βελισάριος και Ναρσής, τα οικονομικά αναλαμβάνει ο Ιωάννης Καππαδόκης και τα νομικά ο Τριβωνιανός. Δίπλα του στεκόταν επάξια η σύζυγός του και αυτοκράτειρα Θεοδώρα.

Βασικός στόχος της πολιτικής του Ιουστινιανού ήταν η αναγέννηση του κράτους και η αποκατάσταση των συνόρων. Έτσι, έλαβε διάφορα μέτρα που αποσκοπούσαν στην ενίσχυση των φορολογικών εσόδων της αυτοκρατορίας, στην κωδικοποίηση του ρωμαϊ-

κού δικαίου και στην περαιτέρω διάδοση της Ορθοδοξίας. Η φορολογική πολιτική του και οι καταχρήσεις κάποιων κρατικών αξιωματούχων προκάλεσαν την εξέγερση του λαού της Κωνσταντινούπολης. Η εξέγερση έγινε γνωστή από το κεντρικό σύνθημα των εξεγερμένων

που φώναζαν «Νίκη!», ως «Στάση του Νίκα», ξεκίνησε από τον ιππόδρομο το 532 μ.Χ. και επεκτάθηκε σε ολόκληρη την πόλη. Οι

αντίπαλες ομάδες ενωμένες, οι Πράσινοι και οι Βένετοι, προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές. Έφτασαν στο σημείο να αναγορεύσουν άτυπα αυτοκράτορα τον αξιωματούχο Υπάτιο, γεγονός που απογοήτευσε και λύγισε προς στιγμήν τον Ιουστινιανό, ο οποίος όμως γρήγορα ανέκαμψε με τη σθεναρή υποστήριξη της Θεοδώρας. Οι στρατηγοί Βελισάριος και Μούνδος ανέλαβαν με διαταγή του αυτοκράτορα να καταστείλουν την εξέγερση, πνίγοντάς τη στο αίμα.

Πρώτο μέλημα του Ιουστινιανού μετά την εξέγερση ήταν η αποκατά-

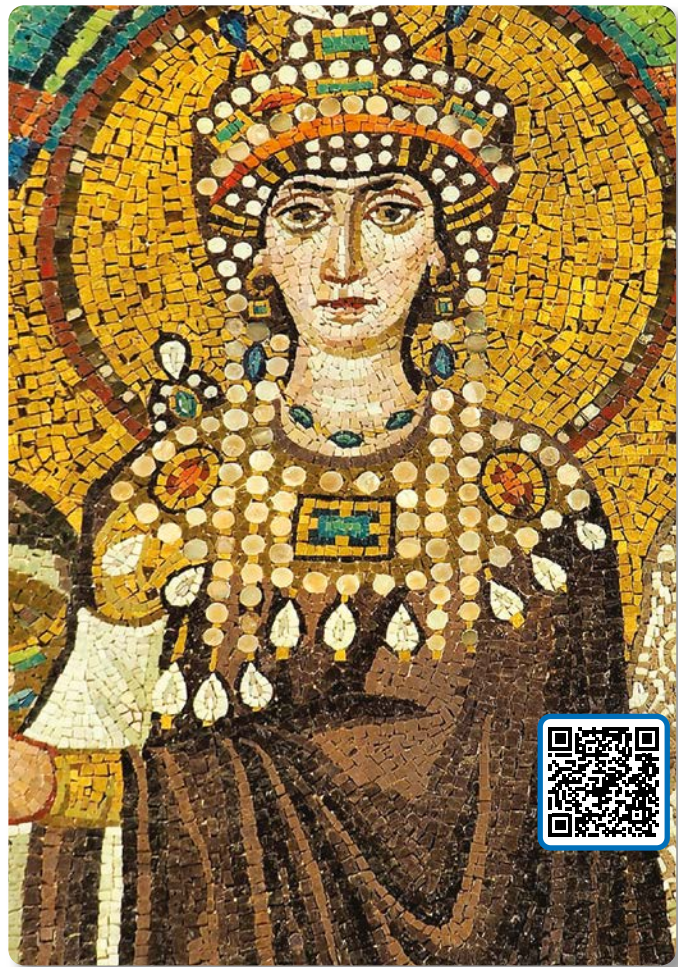
σταση του πυρπολημένου ναού της Αγίας Σοφίας. Το σχέδιό του, να γίνει ο πιο μεγαλοπρεπής και επιβλητικός ναός της αυτοκρατορίας, πραγματοποίησαν οι αρχιτέκτονες Ανθέμιος και Ισιδώρος. Τα εγκαίνια του ναού έγιναν το 537 μ.Χ.

Αυτό το αριστοτεχνικό δημιούργημα, που ήταν η αρχή ενός νέου αρχιτεκτονικού ρυθμού, της βασιλικής με τρούλο, κατασκευάστηκε μέσα σε πέντε χρόνια και δέκα μήνες με πολύτιμα υλικά, που κατέφθαναν από κάθε γωνιά του κράτους, θαυμάσια ψηφιδωτά, πολύχρωμα μάρμαρα και ολόχρωση Αγία Τράπεζα.

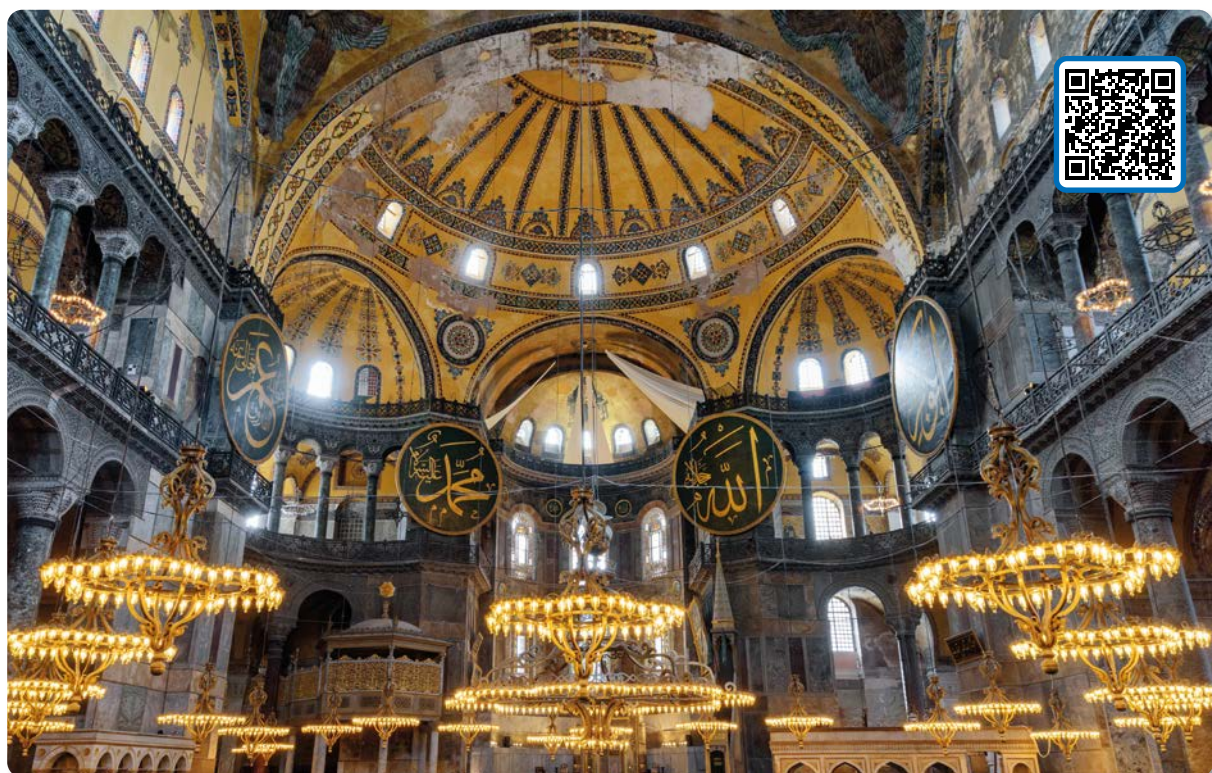
Ο Ιουστιανός με τη βοήθεια του Βελισάριου, κατατρόπωσε τους Βάνδαλους και έκανε τη Βόρεια Αφρική εξαρχάτο της αυτοκρατορίας. Στη συνέχεια, υπέταξε με δυσκολία τους Οστρογότθους της Ιταλίας και τους Βησιγότθους της Ισπανίας, ενώ ξεκίνησε τον αγώνα εναντίον των Περσών. Έτσι, προς το τέλος της βασιλείας του Ιουστινιανού, η αυτοκρατορία **είχε ανακτήσει** μεγάλο μέρος των εδαφών της. Αυτό εξουθένωσε τον στρατό, ταλαιπώρησε την κοινωνία και εξασθένησε την οικονομία του κράτους, καθιστώντας τη διατήρηση των κατακτήσεων στα επόμενα χρόνια αδύνατη.

2. Η Θεοδώρα. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού στον ναό του Αγίου Βιταλίου, στη Ραβένα

3. Η Αγία Σοφία. Πηγή: Shutterstock

4. Άποψη του εσωτερικού της Αγίας Σοφίας. Πηγή: Shutterstock

Πηγή 1

Ο Ιουστινιανός στις Νεαρές αναφέρεται στα καθήκοντα των κρατικών υπαλλήλων

Ο Ιουστινιανός το 535 μ.Χ., στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, παρουσιάζει νέους νόμους (Νεαρές) που αναφέρονται στον καθορισμό των καθηκόντων των κρατικών υπαλλήλων. «Να συμπεριφέρονται σε όλους τους νομιμόφρονες πολίτες με πατρική κατανόηση, να υπερασπίζονται τους κατοίκους από κάθε πίεση, να αρνούνται κάθε δωροδοκία, να είναι δίκαιοι στις αποφάσεις τους, να καταδιώκουν το έγκλημα, να υπερασπίζονται τους αθώους, να τιμωρούν τους ενόχους σύμφωνα με τον νόμο».

Ιουστινιανός, *Νεαρές*

Πηγή 2

Η Αγία Σοφία

Η ομορφιά της είναι απεριγράπτη. Ο τρούλος δεν φαίνεται να στηρίζεται κάπου, αλλά μοιάζει να κρέμεται από τον ουρανό. Ολόκληρη η οροφή έχει επικαλυφθεί με καθαρό χρυσάφι, η λάμψη των πολύτιμων λίθων ανταγωνίζεται τη λάμψη του χρυσού. Θαυμάζουμε στους κίονες το πορφυρένιο χρώμα, το πράσινο, το ανοικτό κόκκινο, το λευκό, και σε άλλους τις χρωματικές αντιθέσεις.

Αυτοί που έρχονται στον ναό καταλαβαίνουν ότι το έργο καλλιτεχνήθηκε όχι από ανθρώπινη δύναμη ή τέχνη, αλλά με τη δύναμη του Θεού. Εκεί ο νους ανυψώνεται προς τον Θεό και νομίζει πως ο Θεός κατοικεί στον ναό. Όταν οι άνθρωποι επισκέπτονται τον ναό, χαίρονται για όσα βλέπουν, και όταν φεύγουν μακριά, καμαρώνουν να διηγούνται γι' αυτόν.

Προκοπίου Καισαρέως, *Περί κτισμάτων*

Πηγή 1

Ο Ιουστινιανός στις Νεαρές αναφέρεται στα καθήκοντα των κρατικών υπαλλήλων

Ο Ιουστινιανός το 535 μ.Χ., στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, παρουσιάζει νέους νόμους (Νεαρές) που αναφέρονται στον καθορισμό των καθηκόντων των κρατικών υπαλλήλων. «Να συμπεριφέρονται σε όλους τους νομιμόφρονες πολίτες με πατρική κατανόηση, να υπερασπίζονται τους κατοίκους από κάθε πίεση, να αρνούνται κάθε δωροδοκία, να είναι δίκαιοι στις αποφάσεις τους, να καταδιώκουν το έγκλημα, να υπερασπίζονται τους αθώους, να τιμωρούν τους ενόχους σύμφωνα με τον νόμο».

Ιουστινιανός, *Νεαρές*

5. Ο Ιουστινιανός και η ακολουθία του. Ψηφιδωτό στον ναό του Αγίου Βιταλίου, στη Ραβένα.
Πηγή: Shutterstock

Πηγή 4

Η Θεοδώρα συμπαρίσταται στον Ιουστινιανό στη Στάση του Νίκα

Ο Ιουστινιανός, η σύζυγός του και ορισμένοι από τους αυλικούς με τη Στάση του Νίκα κλείστηκαν στο παλάτι. Οι δήμοι διέδιδαν μεταξύ τους ως σύνθημα, «Νίκα». Όσοι ήταν μαζί με τον Ιουστινιανό συσκέπτονταν για το τι θα ήταν καλύτερο, να παραμείνουν ή να τραπούν σε φυγή.

Η Θεοδώρα τότε ανέφερε: «Γι' αυτόν που βασιλεύει, η φυγή δεν είναι επιτρεπτή. Δεν θα αποχωριστώ την πορφύρα και μακάρι να μη ζήσω ποτέ τη μέρα εκείνη κατά την οποία δεν θα με προσφωνούν αυτοκράτειρα. Να σωθείς, βασιλιά μου, δεν είναι δύσκολο. Σκέψου, όμως, μήπως στο μέλλον μετανιώσεις ότι σώθηκες εγκαταλείποντας, αντί να μείνεις εδώ και να πεθάνεις». Τότε όλοι αναθάρρησαν και συσκέπτονταν πώς θα κατάφερναν να αμυνθούν.

Προκοπίου Καισαρέως, *Υπέρ των πολέμων*, Λόγος Πρώτος, xxiv

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ήταν οι θετικές και ποιες οι αρνητικές ενέργειες του Ιουστινιανού στην περίοδο της αυτοκρατορίας του;
2. Με ποια κριτήρια ο Ιουστινιανός επέλεξε τους συνεργάτες του;
3. Πώς κρίνετε τη συμπαράσταση της Θεοδώρας προς τον σύζυγό της Ιουστινιανό;
4. Ποια ήταν τα θετικά και ποια τα αρνητικά αποτελέσματα των μακροχρόνιων πολέμων που διεξήγαγε ο Ιουστινιανός;

Αποτιμητής

1. Πώς κρίνετε το έργο του Ιουστινιανού στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής;
2. Μπορείτε να αναλύσετε τον βασικό στόχο του Ιουστινιανού, που ήταν η επέκταση του κράτους στα παλαιά σύνορα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας;
3. Ποια ήταν τα θετικά και ποια τα αρνητικά αποτελέσματα των μακροχρόνιων πολέμων που διεξήγαγε ο Ιουστινιανός στη Δύση;
4. Πώς αξιολογείτε το έργο του Ιουστινιανού στον τομέα της εσωτερικής πολιτικής (διοίκηση, νομοθεσία, θρησκευτική πολιτική, οικοδομικό πρόγραμμα);
5. Γιατί ο ναός της Αγίας Σοφίας ήταν το λαμπρότερο δημιούργημα του οικοδομικού προγράμματος του Ιουστινιανού;
6. Ποιος ήταν ο ρόλος των «Δήμων» της Κωνσταντινούπολης και ποια ήταν τα αίτια της εξέγερσής τους κατά του Ιουστινιανού (Στάση του Νίκα);

Γλωσσάρι

Ανακτώ: Αποκτώ πάλι κάτι που έχω χάσει.

Κωδικοποίηση ρωμαϊκού δικαίου: Κατηγορίες νόμων κατά κλάδο στο ρωμαϊκό δίκαιο.

Ενότητα 3

Η μέση βυζαντινή περίοδος - Η μεσαιωνική ελληνική αυτοκρατορία

Περιεχόμενα

- 3.1 Η εποχή του Ηράκλειου
- 3.2 Η αραβική επέκταση και η άμυνα των Βυζαντινών
- 3.3 Η Συριακή Δυναστεία, ο εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας και της διοίκησης
- 3.4 Η κρίση της οικονομίας
- 3.5 Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων
- 3.6 Οι γείτονες του Βυζαντίου: Βούλγαροι και Ρώσοι
- 3.7 Η Μακεδονική Δυναστεία. Το απόγειο της ακμής του Βυζαντίου
- 3.8 Οι τελευταίοι Μακεδόνες αυτοκράτορες και οι διάδοχοί τους: Εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα
- 3.9 Οι σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση
- 3.10 Τα γράμματα και οι τέχνες στο Βυζάντιο
- 3.11 Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο
- 3.12 Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο

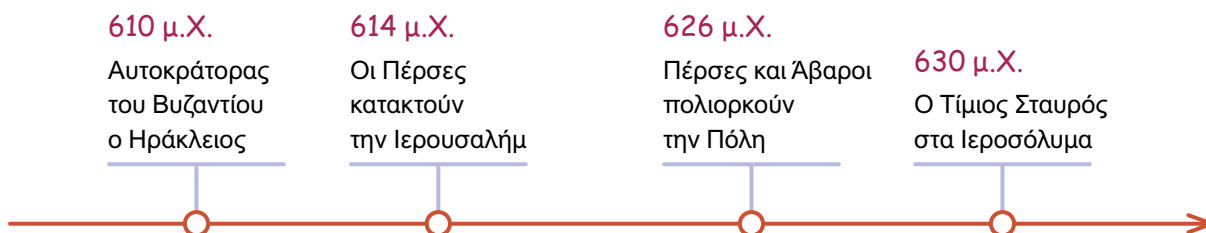
Βυζαντινοί ιππείς, Μικρογραφία από το έργο
Σύνοψις Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη.

31

Η εποχή του Ηράκλειου

Ο Ηράκλειος κατορθώνει να αντιμετωπίσει νικηφόρα Πέρσες και Άβαρους. Ο Τίμιος Σταυρός επιστρέφει στα Ιεροσόλυμα. Η ελληνική γλώσσα εδραιώνεται.

Ο Ηράκλειος (610-641 μ.Χ.) όφειλε να αναβαθμίσει τον στρατό και την οικονομία της αυτοκρατορίας, ύστερα από την αποτυχημένη οκταετία του αυτοκράτορα Φωκά. Οι Πέρσες, μετά τη Μεσοποταμία, τη Συρία, την Παλαιστίνη και τη Μικρά Ασία, το 614 μ.Χ. κατέλαβαν και την Ιερουσαλήμ, μεταφέροντας

1. Χάλκινος ανδριάντας στην Μπαρλέτα της Απουλίας που θεωρείται ότι αναπαριστά τον Ηράκλειο. Πηγή: Shutterstock

στην πρωτεύουσά τους Κτησιφώντα τον Τίμιο Σταυρό. Την ίδια χρονιά οι Άβαροι κατέκτησαν τη **Ναϊσσό** και τη Σόφια, και απειλούσαν το Βυζάντιο από τον Βορρά. Το 619 μ.Χ. η Αίγυπτος, που προμήθευε την Πόλη με σιτηρά, έπεσε στα χέρια των Περσών.

Οι Βυζαντινοί αντέδρασαν. Εκκλησιαστικοί θησαυροί δόθηκαν στον Ηράκλειο, ο οποίος έκλεισε αμέσως **ανακωχή** με τους Άβαρους δίνοντάς τους οικονομικά ανταλλάγματα και ταυτόχρονα οργάνωσε στρατό. Το 622 μ.Χ. πέρασε στη Μικρά Ασία και επιχείρησε ένα **στρατήγημα**. Απέφυγε να συγκρουστεί με τους Πέρσες και κατευθύνθηκε προς τα βάθη της χερσονήσου. Ο περσικός στρατός εγκατέλειψε τη Χαλκηδόνα, έκανε **αναστροφή** και τον ακολούθησε. Από το 623 μ.Χ. έως το 625 μ.Χ. ο Ηράκλειος νίκησε τους Πέρσες παντού. Το 626 μ.Χ. οι Πέρσες και οι Άβαροι πολιορκήσαν την Πόλη. Έκοψαν την παροχή του υδραγωγείου, όμως ο βυζαντινός στόλος έκαψε τα μονόξυλα των Αβάρων. Η αυτοπεποίθηση του λαού μετά τις νίκες των Βυζαντινών στα βάθη της Μικράς Ασίας, καθώς και η μεγάλη

προσπάθεια του Πατριάρχη Σεργίου και του **Μάξιστρου** Βώνου, που ήταν επικεφαλής της άμυνας της Πόλης, οδήγησαν τελικά στη νίκη. Η θρησκευτική πίστη των Βυζαντινών στην Παναγία τούς ενδυνάμωσε ψυχικά κι εκείνοι μετά τη νίκη έψαλαν τον Ακάθιστο Ύμνο για να την τιμήσουν. Η εκστρατεία του 627-628 μ.Χ. ανάγκασε τους Πέρσες να ζητήσουν ειρήνη με αντάλλαγμα την απελευθέρωση υποδουλωμένων περιοχών και την επιστροφή του Τιμίου Σταυρού, τον οποίο ο Ηράκλειος μετέφερε στα Ιεροσόλυμα (630 μ.Χ.).

Εκτός από τις στρατιωτικές του επιτυχίες, ο Ηράκλειος βοήθησε την αυτοκρατορία λύνοντας και το πρόβλημα της **διγλωσσίας**. Ενώ μεγάλο μέρος του λαού στην καθημερινότητά του επικοινωνούσε στα ελληνικά, η επίσημη γλώσσα του κράτους ήταν τα λατινικά. Ο Ηράκλειος λοιπόν όρισε τα ελληνικά ως επίσημη γλώσσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και ο ίδιος προτίμησε για τον εαυτό του τον ελληνικό τίτλο «Βασιλεύς», ο οποίος και επικράτησε αντί των τίτλων: «Αύγουστος», «Καίσαρας» και «Αυτοκράτορας».

Όταν ο Ηράκλειος έφτασε σε γεροντική ηλικία, εμφανίστηκε ένας νέος εχθρός, οι Άραβες, που επιτέθηκαν στην αυτοκρατορία και ανέτρεψαν τις επιτυχίες του.

2. Σόλιδος με τη μορφή του αυτοκράτορα Ηράκλειου στην πρόσθια όψη (Αγγλία)

3. Χρυσό νόμισμα με τη μορφή του βασιλιά των Περσών Χοσρόη Β΄ στην πρόσθια όψη (Ιρανική εγκυκλοπαίδεια)

4. Τα σύνορα της αυτοκρατορίας κατά τον θάνατο του Ηράκλειου, το 641 μ.Χ. (έντονη γκριζα γραμμή)

Πηγή 1

Ο Ηράκλειος εναντίον του Φωκά

Μερικοί συγκλητικοί, βλέποντας να θυσιάζονται άνθρωποι σαν αρνιά και να τους δημεύεται το βίος, αγωνιούσαν για τον εαυτό τους. Έτσι έγραψαν (το 609 μ.Χ.) στον στρατηγό της Αφρικής Ηράκλειο να συγκροτήσει στόλο και να ορίσει ναύαρχο τον γιο του. Τα άκουσε αυτά ο Ηράκλειος (γιος του στρατηγού), ξεσηκώθηκε για πόλεμο και γρήγορα ταξίδεψε προς το Βυζάντιο. Πολέμησε τον τύραννο Φωκά και, όταν τον συνέλαβε, τον εκτέλεσε στον ιππόδρομο.

Μανασσή, Κ., *Σύνοψις Χρονική*, σσ. 327, 329.

Πηγή 2

Το στρατήγημα του Ηράκλειου

Ο δυνάστης των Περσών Χοσρόης προχώρησε ως το Βυζάντιο οδηγώντας οπλισμένο στρατό με βουητό από εκτόξευση βελών. Όταν ο Ηράκλειος είδε το αδύνατον της συμπλοκής με τα στρατεύματα του Χοσρόη, γιατί ήταν από άμμο πιο πολλοί, στη Θεοτόκο εμπιστεύτηκε την πόλη, ενώ ο ίδιος με τον στρατό του εισέβαλε στην Περσία. Τ' άκουσε ο Χοσρόης και έφυγε από το Βυζάντιο. Προπορευόταν ο Ηράκλειος στην κεντρική Περσία, και αφού συγκρούστηκαν οι στρατοί μεταξύ τους επικράτησαν οι Βυζαντινοί.

Μανασσή, Κ., *Σύνοψις Χρονική*, σσ. 331-335.

Πηγή 3

Διαπραγματεύσεις με τους Αβάρους

Αφού οι θησαυροί της εκκλησίας παραδόθηκαν στο χυτήριο για να κοπούν νομίσματα, ο Ηράκλειος προσπάθησε να εξαγοράσει ειρήνη με τους Αβάρους. Ενώ ο αυτοκράτορας είχε μεταβεί για τις διαπραγματεύσεις μαζί τους στην Ηράκλεια (στις ακτές της Βιθυνίας), οι Αβαροι εκμεταλλεύτηκαν την απουσία του για να καταλάβουν την Πόλη. Το 623 μ.Χ. λεηλάτησαν τα προάστια, άρπαξαν λάφυρα από τις εκκλησίες και έπιασαν πολλούς αιχμαλώτους. Οι Βυζαντινοί, λόγω των συνθηκών, τους έδειξαν εμπιστοσύνη και συμφώνησαν να καταβάλλουν σε αυτούς ετήσια εισφορά 200.000 νομισμάτων.

Morrisson, C. & Cheynet, *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τ. 1, σ. 120.

Πηγή 4

Αβαροι

Άβαροι: Λαός μογγολικής καταγωγής (δεν είναι απόλυτα βέβαιο) φθάνουν το 559 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη ως πρεσβεία που προκάλεσε την περιέργεια των Βυζαντινών λόγω της εξωτερικής της εμφάνισης. Το 569 μ.Χ. εγκαθίστανται στα βυζαντινά σύνορα του Δούναβη. Στα επόμενα 150 χρόνια θα ταλαιπωρήσουν το βυζαντινό κράτος με επιδρομές, πολέμους, λεηλασίες και πολιορκίες. Κατασκεύαζαν πλοία σκαμμένα σε ένα μονάχα κορμό δέντρου, τα μονόξυλα.

Μανασσή, Κ., *Σύνοψις Χρονική*, σσ. 336, 337.

Morrisson, C. & Cheynet, *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τ. 1, σ. 120.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αν ήσασταν ο πατριάρχης Σέργιος και σας πληροφορούσε ο Ηράκλειος για το στρατήγημά του, τι θα του απαντούσατε; Πώς θα το αξιολογούσατε;
2. Τελικά ο πατριάρχης Σέργιος μετάνιωσε που έθεσε στη διάθεση του αυτοκράτορα τους εκκλησιαστικούς θησαυρούς;

Αποτιμητής

1. Πού αποδίδετε την επιτυχία του βυζαντινού στρατού απέναντι σε Πέρσες και Αβάρους;
2. Πώς αξιολογείτε τη διοίκηση του αυτοκράτορα Ηρακλείου;

Γλωσσάρι

Ανακωχή: Προσωρινή διακοπή μάχης, ύστερα από συμφωνία των αντίπαλων παρατάξεων.

Αναστροφή: Μετακίνηση προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Διγλωσσία: Η χρήση από ένα άτομο ή από μία κοινότητα δύο διαφορετικών γλωσσών, από τις οποίες συνήθως η μία είναι η μητρική και η άλλη η επίσημη κρατική.

Μάγιστρος: (ιστ.) Ανώτατο στρατιωτικό και πολιτικό αξίωμα στο Βυζάντιο και στην αρχαία Ρώμη.

Ναϊσός: Πόλη της Σερβίας.

Στρατήγημα: Πολεμικό τέχνασμα, έξυπνος τρόπος για να πετύχω κάτι.

3.2

Η αραβική επέκταση και η άμυνα των Βυζαντινών

Οι Άραβες επιτίθενται στα ανατολικά και νότια σύνορα της αυτοκρατορίας και το Βυζάντιο χωρίζεται σε θέματα. Ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος τους αντιμετωπίζει με επιτυχία.

711 μ.Χ.

Οι Άραβες καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της Ιβηρικής χερσονήσου

717 μ.Χ.

Αυτοκράτορας ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος

718 μ.Χ.

Ήττα Αράβων από τους Βυζαντινούς

732 μ.Χ.

Ήττα Αράβων στο Πουατιέ (της σημερινής Γαλλίας)

Η επέκταση των Αράβων στα βυζαντινά εδάφη τον 7ο αιώνα μ.Χ. δεν οφειλόταν μόνο στη στρατιωτική τους δύναμη.

- ➔ Δύο αιώνες νωρίτερα, οι Βυζαντινοί καταδίκασαν τον **μονοφυσιτισμό**. Οι Άραβες κατέκτησαν σχεδόν χωρίς κόπο τις μονοφυσιτικές χώρες της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου, που **είχαν αποξενωθεί** από την ορθόδοξη Κωνσταντινούπολη.
- ➔ Το άγονο έδαφος της αραβικής χερσονήσου δεν μπορούσε να συντηρήσει τους **μουσουλμάνους**.
- ➔ Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι ανάμεσα σε Βυζαντινούς και Πέρσες εξάντλησαν τα στρατεύματα.

Οι Άραβες από το 636 μ.Χ. έως το 698

μ.Χ. κατέλαβαν τα βυζαντινά εδάφη της Συρίας, της Παλαιστίνης, της Αρμενίας, της Αιγύπτου και τις υπόλοιπες ακτές της Βορειοαφρικανικής Μεσογείου. Οι διαδοχικές ήττες επέβαλαν αλλαγές. Η Μικρά Ασία, τα Βαλκάνια και η ιταλική χερσόνησος χωρίστηκαν σε θέματα. Οι επικεφαλής των θε-

1. Ο Θόλος του Βράχου στην Ιερουσαλήμ (691 μ.Χ.). Το πρώτο σπουδαίο δημιούργημα της ισλαμικής αρχιτεκτονικής είναι επηρεασμένο από ρωμαϊκά και βυζαντινά οικοδομήματα.

Πηγή: Shutterstock

2. Πυρπόληση πλοίου με υγρό πυρ. Μικρογραφία από τη Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη (12ος αιώνας, Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη)

μάτων ήταν στρατηγοί της μεγάλης στρατιωτικής τους μονάδας και διοικητές της περιοχής (θέματος) την οποία προστάτευε ο στρατός τους. Πράγματι, το τελευταίο τέταρτο του 7ου αιώνα οι Βυζαντινοί κατάφεραν να αποκρούσουν το πρώτο κύμα της αραβικής εισβολής.

Λίγους μήνες μετά τη στέψη του αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ Ίσαυρου (717 μ.Χ.), οι Άραβες πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη από στεριά και θάλασσα. Έπειτα από έναν χρόνο αποχώρησαν ηττημένοι. Τα τείχη της Πόλης και το «υγρό πυρ» προστάτεψαν την αυτοκρατορία από την αραβική διείσδυση. Το «υγρό πυρ» ήταν ένα ακαταμάχητο όπλο για το ναυτικό, διότι εκσφενδονιζόταν από σωλήνες ή στάμνες και έκαιγε στο νερό τα εχθρικά πλοία.

Στην αντιμετώπιση των Αράβων από τα ανατολικά σύνορα βοήθησαν οι Ακρίτες. Οι αυτοκράτορες τους πρόσφεραν γη για καλλιέργεια, μισθό και φοροαπαλλαγές. Τα κατορθώματά τους εξυμνούνται στα **ακριτικά-επικά τραγούδια**, που αποτελούν τα αρχαιότερα δημοτικά μας τραγούδια. Σε ξεχωριστό **έπος** εξυμνούνται τα κατορθώματα του κορυφαίου Ακρίτα, Βασιλείου Διγενή.

Οι Άραβες επιτέθηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο και από τον πορθμό του Γιβραλτάρ. Παρόλο που κατέλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της Ιβηρικής χερσονήσου κατά τη διάρκεια του 8ου αιώνα, τελικά ηττήθηκαν στο Πουατιέ (σημερινή Γαλλία) το 732 μ.Χ. από τον Φράγκο Κάρολο Μαρτέλο.

Οι Άραβες, επηρεασμένοι από τους μορφωμένους της Συρίας, μετέφρασαν φιλοσοφικά κείμενα του Αριστοτέλη και ιατρικά κείμενα του Ιπποκράτη, βοηθώντας στη διάδοσή τους στη Δύση. Τελειοποίησαν τα μαθηματικά, τη γεωγραφία, την αστρονομία. Για την αραβική λογοτεχνία σημαντικότερο έργο είναι το Κοράνι, ενώ τα τζαμιά του Ισλάμ είναι μνημεία **ανεικονικής** τέχνης, στα οποία κυριαρχούν μοτίβα και εικόνες από τη φύση καθώς και **αραβουργήματα**.

3. Πρόσοψη με αραβούργημα στον Θόλο του Βράχου στην Ιερουσαλήμ. Πηγή: Shutterstock

Πηγή 1

Σαρακηνοί και Ρωμαίοι

Συχνά οι συγκρούσεις ανάμεσα σε Βυζαντινούς και Άραβες περιορίζονταν σε ύβρεις (βρισιές). Υπήρχαν όμως και γόνιμοι διάλογοι. Ο πατριάρχης Νικόλαος έγραφε σε επιστολή του προς τον χαλίφη Μουταντίρ: «Η δύναμη των Σαρακηνών και αυτή των Ρωμαίων, ξεχωρίζουν και ακτινοβολούν. Γι' αυτόν και μόνο τον λόγο θα πρέπει να ζήσουμε μαζί σαν αδέρφια, αν και διαφέρουμε στα έθιμα, στη συμπεριφορά και στη θρησκεία».

Hoyland, R., *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 180.

Πηγή 2

Τα θέματα

Τον 7ο-8ο μ.Χ. αιώνα το έδαφος της αυτοκρατορίας διαιρέθηκε σε θέματα. Ο κυβερνήτης ασκούσε καθήκοντα δικαστή, φοροσυλλέκτη και στρατηγού του τοπικού στρατού κάθε θέματος. Το αξίωμα δεν ήταν κληρονομικό, ο στρατηγός δεν μπορούσε να αποκτήσει γη εντός του θέματός του, ενώ ο αυτοκράτορας έστελνε συχνά τους στρατηγούς από το ένα θέμα στο άλλο. Παρ' όλα αυτά, οι διοικητές των θεμάτων απέκτησαν σημαντική ανεξαρτησία. Το πολιτικό χάος των αρχών του 8ου αιώνα προκλήθηκε κυρίως από στρατηγούς θεμάτων, που προκάλεσαν εμφύλιους πολέμους επιδιώκοντας τον αυτοκρατορικό θρόνο.

Kazhdan, A.P. & Wharton Epstein, A., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα*, σ. 36.

Πηγή 3

Η δύναμη του Διγενή

Ο Διγενής Ακρίτας, με αριστοκρατική καταγωγή, σε ηλικία 12 ετών ήταν ήδη ένας έμπειρος κυνηγός. Αντιμετώπιζε με επιτυχία ληστές, απαγωγείς, ανίκητους εχθρούς, με αποτέλεσμα να τον καλέσει ο αυτοκράτορας. Όταν συναντήθηκαν, ο Διγενής υπενθύμισε στον ηγεμόνα να αγαπά τους υπηκόους του, να προστατεύει τους φτωχούς και αδικημένους και να συντρίβει τους αιρετικούς. Το βασικότερο γεγονός όμως που αποτυπώνεται στο έπος είναι ότι η δύναμη της αριστοκρατίας ήταν ανάλογη με τη δύναμη του θρόνου. Ο Διγενής ανταμείφθηκε με εκτάσεις γης και εξουσία στις περιοχές των συνόρων.

Kazhdan, A.P. & Wharton Epstein, A., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα*, σσ. 186-188.

4. Τα θέματα στη Μικρά Ασία στα τέλη του 7ου μ.Χ. αιώνα

Πηγή 4

Το σπίτι του ήρωα

Ο Διγενής ζούσε σε ένα τετραγωνικό λίθινο μέγαρο με επιβλητικούς κίονες. Η οροφή ήταν διακοσμημένη με ψηφιδωτά ενώ στο δάπεδο υπήρχαν σφηνωμένα βότσαλα. Είχε παρεκκλησί αφιερωμένο στον πολεμιστή Άγιο Θεόδωρο. Σε αυτό το παραδεισένιο περιβάλλον ο Διγενής έπαιζε κιθάρα, ενώ η σύζυγός του Ευδοκία τραγουδούσε ή χόρευε πάνω σε μεταξωτό χαλί. Οι ενασχολήσεις του Διγενή ήταν τα συμπόσια, το κυνήγι και, σπανιότερα, λουτρό στη λιμνούλα του κήπου του, όλα με τη συντροφιά των αριστοκρατών φίλων του. Όταν πέθανε τα πλούτη του μοιράστηκαν στους φτωχούς.

Kazhdan, A.P. & Wharton Epstein, A.,
*Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά
τον 11ο και 12ο αιώνα*, σσ. 188, 189.

5. Έργο του Δ. Σκουρτέλη,
Ο Διγενής Ακρίτας

Πηγή 5

Οι αυτοσυντήρητοι στρατιώτες

Οι στρατιώτες των θεμάτων δεν πληρώνονταν με μετρητά αλλά με διανομή γης. Εφόσον τα θέματα κάλυπταν σχεδόν ολόκληρη την αυτοκρατορία, οι μόνιμα εγκατεστημένοι στρατιώτες κάθε περιοχής υπερασπίζονταν τη γη τους. Δεν είχαν κανένα λόγο να υπακούουν στον αυτοκράτορα, αφού ήταν σχεδόν αυτοσυντήρητοι και έτσι υποκινούσαν στάσεις εναντίον του. Οι στρατιώτες από το θέμα Οφικίου στασίασαν κατά του Αναστασίου και αναγόρευσαν νέο αυτοκράτορα τον Θεοδόσιο Γ΄. Τα θέματα Ανατολικών και Αρμενιικών απέρριψαν τον απρόθυμο Θεοδόσιο και ανακήρυξαν αυτοκράτορα τον στρατηγό του θέματος των Ανατολικών Λέοντα Γ΄.

Treadgold, W., Ο αγώνας για επιβίωση. Στο *Ιστορία του Βυζαντίου*, σσ. 185,192.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Η επέκταση των Αράβων σε βυζαντινά εδάφη, κατά τη γνώμη σας, ήταν ένα αιφνίδιο ή αναμενόμενο γεγονός; Δικαιολογήστε την απάντησή σας.
2. Πόσο βοήθησε και πόσο έβλαψε την αυτοκρατορία ο χωρισμός της σε θέματα;
3. Ποιες ήταν οι πιθανότητες να γίνει πραγματικότητα η προσδοκία του Πατριάρχη Νικόλαου (Πηγή 1);

Αποτιμητής

1. Πώς αντιλαμβάνεστε τον όρο «θέματα»;
2. Μπορείτε να συνοψίσετε τους παράγοντες που εμπόδισαν την προέλαση των Αράβων σε περιοχές της σημερινής Ευρώπης;

Γλωσσάρι

Ακριτικά τραγούδια: Επικά ποιήματα.

Ανεικονικός: Αυτός ο οποίος δεν χρησιμοποιεί την εικόνα για να αναπαραστήσει κάτι.

Αποξενώνω: Κάνω κάποιον να αισθάνεται ξένος σε σχέση με κάποιον ή κάτι άλλο.

Αραβούργημα: Διακοσμητικό σχέδιο που αποτελείται από γεωμετρικά σχήματα ή από τον συνδυασμό τους με άλλα διακοσμητικά στοιχεία.

Έπος: Μεγάλο ποίημα που αφηγείται πράξεις μυθικές και θαυμαστές, ηρωικά κατορθώματα.

Μονοφυσισμός: Χριστιανική αίρεση που υποστήριζε ότι ο Χριστός ήταν μόνο Θεός και όχι Θεάνθρωπος. Οι ορθόδοξοι πίστευαν πως ο Χριστός έχει θεϊκή και ανθρώπινη φύση (αίρεση: σύνολο από ιδέες ή απόψεις που διαφέρουν από την επίσημη θρησκεία).

Μουσουλμάνος: Ο πιστός στη διδασκαλία του Μωάμεθ.

3.3

Η Συριακή Δυναστεία, ο εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας και της διοίκησης

Ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος –ιδρυτής της δυναστείας των Ισαύρων ή της Συριακής Δυναστείας– εκσυγχρονίζει τους νόμους. Οι Ίσαυροι καθιερώνουν τον θεσμό των θεμάτων και προστατεύουν τους αγρότες. Ο τρόπος ζωής αλλάζει.

601-800 μ.Χ.

Εγκαταλείπεται ο τρόπος ζωής της αρχαιότητας

717-802 μ.Χ.

Βασιλεία των Ισαύρων

726 μ.Χ. ή 741 μ.Χ.

Εκδίδεται η *Εκλογή* από τον Λέοντα Γ΄ Ίσαυρο

Ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος, αυτοκράτορας από το 717 έως το 741 μ.Χ., εκτός από τη νίκη που πέτυχε ενάντια στους Άραβες, τροποποίησε τους νόμους, αντικαθιστώντας τον ογκώδη **Κώδικα** του Ιουστινιανού που ήταν γραμμένος σε λατινική γλώσσα. Η *Εκλογή*, που εκδόθηκε το 726 ή 741 μ.Χ. στο όνομα του ίδιου και του γιου του Κωνσταντίνου Ε΄, είναι ένα σύντομο **εγχειρίδιο** με κανόνες για την οικογένεια και ποινές για αδικήματα, σε γλώσσα ελληνική. Στόχος του αυτοκράτορα ήταν να εφαρμοστούν με **ισονομία** φιλόθρωποι κανόνες, που ενίσχυαν τους αδύναμους. Οι δικαστές λάμβαναν ικανοποιητικούς μισθούς, ώστε να μη δωροδοκούνται. Ο χριστιανικός χαρακτήρας των νόμων της *Εκλογής* αμφισβητήθηκε λόγω των βάρβαρων ποινών που περιλάμβανε.

Οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Ισαύρων προώθησαν τη **στρατιωτικοποίηση** του κράτους μέσα από την επέκταση του συστήματος των θεμάτων. Στις μέρες τους

1. Εικαστική απεικόνιση του Λέοντα Γ΄ του Ίσαυρου. (Rulers of the Byzantine Empire, 2005)

2. Κωνσταντίνος Ε΄.
Μικρογραφία από
την *Επιτομή Ιστοριών*
του Ιωάννη Ζωναρά.

Ξεκίνησε η πρακτική της διαίρεσης των θεμάτων σε μικρότερα για να περιοριστούν η δύναμη και οι φιλοδοξίες των επικεφαλής στρατηγών.

Την ίδια χρονική περίοδο πάρθηκαν μέτρα προστασίας υπέρ των αγροτών. Σύμφωνα με τον «γεωργικό νόμο», οι ελεύθεροι γεωργοί ήταν ιδιοκτήτες της γης τους, των ζώων τους, μπορούσαν να μετακινούνται ελεύθερα, ενώ οι απόγονοί τους κληρονομούσαν την περιουσία τους. Οργανωμένοι σε κοινότητες, ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν ομαδικό φόρο αλλά και χρήματα που μπορεί να χρωστούσαν μέλη της κοινότητας. Ο γεωργικός νόμος ήταν απαραίτητος, γιατί μέχρι τότε οι μικροκαλλιεργητές, πιεζόμενοι από τους φοροεισπράκτορες, ζητούσαν οικονομική βοήθεια από τους **μεγαλοαγιοκτήμονες**. Αυτοί, προκειμένου να βοηθήσουν, έπαιρναν τα κτήματα των αδυνάτων. Έτσι οι μικροκαλλιεργητές κατέληγαν να εργάζονται ως μισθωτοί στα κτήματα που ήταν άλλοτε δικά τους. Μεταβάλλονταν δηλαδή σε **ακτήμονες** και εξαρτημένους εργάτες.

3. Η αυτοκρατορία το έτος 780 μ.Χ.

Κατά τον 7ο-8ο αιώνα εγκαταλείφθηκε ο τρόπος ζωής της αρχαιότητας που είχε ως κέντρο πολιτιστικής δραστηριότητας την πόλη, την αγορά, το θέατρο, τον ιππόδρομο, τις κεντρικές λεωφόρους.

Την εποχή αυτή πολλές επαρχιακές πόλεις εγκαταλείπονται. Ακόμη και στην Κωνσταντινούπολη δεν κατασκευάζονται νέα κτίρια, αλλά μόνο επισκευάζονται. Το θέατρο ταυτίστηκε με την ειδωλολατρία και την ανηθικότητα. Δημόσιες βιβλιοθήκες, πανεπιστήμια και δημόσια λουτρά έπαψαν να λειτουργούν. Οι αγοραπωλησίες με ανταλλαγές προϊόντων, χωρίς τη χρήση χρημάτων, αυξάνονται.

Πηγή 1

Αγροτική ζωή

Ο γεωργικός νόμος αναφέρει προβλήματα της υπαίθρου, όπως ζωοκλοπή, γεωργικές καταστροφές και περιφράξεις. Τα κτήματα περιβάλλονταν από πέτρινους τοίχους και χαντάκια. Το χωριό ενεργούσε συλλογικά στις γιορτές και σε έκτακτες περιστάσεις κινδύνου, όμως κυριαρχούσε η ατομικότητα στην εργασία. Την περίοδο των Ίσαυρων αυτοκρατόρων (8ος αιώνας μ.Χ.) ενισχύθηκαν και αυξήθηκαν οι μικρομεσαίοι καλλιεργητές, δεν εξαφανίστηκαν όμως οι μεγαλογαιοκτήμονες, παρόλο που χάθηκαν εδάφη όπου κυριαρχούσαν (Αίγυπτος, Συρία, Παλαιστίνη). Στην «Εκλογή» των Ισαύρων σημειώνονται ανώτατοι πολιτικοί, στρατιωτικοί και κληρικοί με μεγάλα αγροκτήματα, τα οποία φροντίζουν γεωργοί και στρατιώτες.

Cheyne, J.Cl., Η αυτοκρατορική διοίκηση. Στο *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τ. Β', σ. 239.

Kazhdan, A.P. & Epstein, A.W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αι.*, σ. 34.

Πηγή 2

Η εναλλαγή των αυτοκρατόρων

Ο Λέων, στρατηγός του θέματος των Ανατολικών, σχεδίασε αποστασία κατά του Θεοδοσίου. Ο στρατηγός Αρτάβασδος τον βοήθησε να καταλάβει την εξουσία. Ο Λέων σε αντάλλαγμα του έδωσε για σύζυγο τη θυγατέρα του. Όταν ο Κωνσταντίνος Ε', γιος του Λέοντα, ανέλαβε την εξουσία και έλειπε σε εκστρατεία κατά των Αράβων, ο Αρτάβασδος (κόμης του θέματος Οψικίου πλέον) προκάλεσε ανταρσία και ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας (742 μ.Χ.). Τελικά ανατράπηκε από τον Κωνσταντίνο Ε' το 743 μ.Χ., ο οποίος διαίρεσε σε μικρότερα τμήματα το θέμα του Οψικίου.

4. Σόλιδος με τη μορφή του Αρτάβασδου στη μία όψη

Treadgold, W., Ο αγώνας για επιβίωση. Στο: *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 195.

Μανασσή, Κ., *Σύνοψις Χρονική*, σσ. 371-385.

Πηγή 3

Οι μαρτυρίες

Από τα μέσα του 7ου αιώνα έως το τέλος του 8ου αιώνα η λογοτεχνική παραγωγή στο Βυζάντιο παρακμάζει. Τα ιστορικά κείμενα απουσιάζουν, ενώ τα αγιολογικά δεν είναι αξιόλογα. Η πολιτική αστάθεια, η οικονομική ύφεση, η παρακμή της παιδείας είχε ως συνέπεια να μην έχουν μείνει παρά μόνο ελάχιστες μαρτυρίες για τον σύγχρονο ιστορικό, οι οποίες είναι τόσο φτωχές, ώστε να είναι δύσκολη η ανασύνθεση γεγονότων και προσωπικοτήτων.

Kazhdan, A.P. & Epstein, A.W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αι.*, σ. 25.

Πηγή 4

Διπλή καταγωγή

Η Ισαυρία (Νότια Μικρά Ασία) δέχθηκε σε πρώτη φάση το μεγάλο κύμα των Βυζαντινών προσφύγων που εγκατέλειψαν τη Συρία, όταν έφθασαν εκεί οι Άραβες. Επομένως μπορούμε να δεχθούμε τις πληροφορίες των πηγών για τη διπλή καταγωγή του Λέοντα. Δηλαδή ο Λέων γεννήθηκε στη Γερμανίκεια της Ευφρατησίας, έζησε για κάποιο διάστημα στην Ισαυρία ως πρόσφυγας, ίσως τα εφηβικά του χρόνια, και αργότερα εγκαταστάθηκε οριστικά στη Θράκη.

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, τ. 2ος, σ. 252.

5. Σόλιδος με τη μορφή του Λέοντα Γ΄ Ίσαυρου στην πρόσθια όψη

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιοι παράγοντες οδήγησαν τον Λέοντα Γ΄ Ίσαυρο και τον διάδοχό του Κωνσταντίνο Ε΄ να διαιρέσουν σε μικρότερα τμήματα κάποια θέματα της αυτοκρατορίας; (Βλ. κείμενο και Πηγή 2)
2. Αν δεν είχε εκδοθεί ο γεωργικός νόμος, ποια θα ήταν η κατάσταση των μικροκαλλιεργητών και της γεωργίας στα βυζαντινά εδάφη. (Δείτε κείμενο και πηγή 1).

Αποτιμητής

1. Πώς χαρακτηρίζετε το νομοθετικό και διοικητικό έργο της Συριακής δυναστείας; Δικαιολογήστε τον χαρακτηρισμό σας.
2. Πώς θα αισθανόσασταν αν ήσαστε μικρομεσαίος γεωργός την εποχή του Λέοντα Γ΄ Ίσαυρου; Δικαιολογήστε την άποψή σας.

Γλωσσάρι

Ακτήμονας: Ο γεωργός που δεν έχει στην ιδιοκτησία του καλλιεργήσιμη γη.

Εγχειρίδιο: Βιβλίο που περιέχει συστηματικές οδηγίες για ένα θέμα.

Ισονομία: Η ισότητα των πολιτών ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους.

Κώδικας: Σύνολο κανόνων ή οδηγιών.

Μεγαλογαιοκτήμονας: Ιδιοκτήτης πολύ μεγάλων εκτάσεων γης.

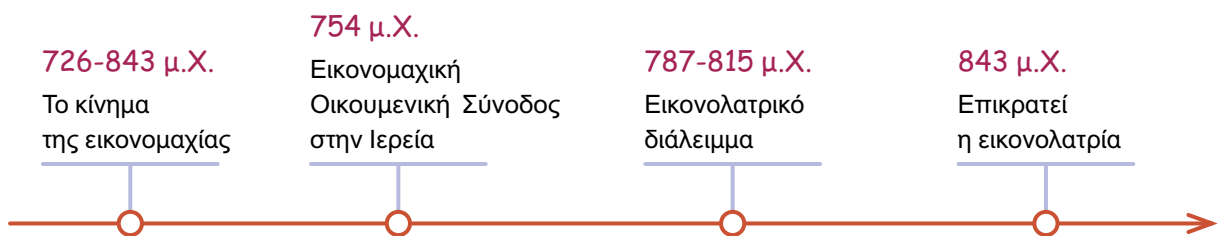
Στρατιωτικοποίηση: Οργάνωση μιας περιοχής σύμφωνα με τις στρατιωτικές ανάγκες, εγκατάσταση στρατιωτικής δύναμης σε μια περιοχή.

3.4

Η κρίση της εικονομαχίας

Οι επιρροές και τα κίνητρα της εικονομαχίας. Οι Οικουμενικές Σύνοδοι καθορίζουν την πορεία της εικονομαχίας. Οι συνέπειες του κινήματος.

1. Εικονομαχικός σταυρός στην ασίδα του ναού της Αγίας Ειρήνης στην Κωνσταντινούπολη, όπου δεν υπάρχει καμία απεικόνιση προσώπων. (Πηγή: Hayter, Ρ.Κ. Εικονομαχία. Στο *Ιστορία του Βυζαντίου*)

Η θρησκεία διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στο Βυζάντιο. Το κίνημα της εικονομαχίας (726-843 μ.Χ.) στράφηκε κατά της κατασκευής και της λατρείας των εικόνων που απεικόνιζαν τον Θεό ή τους αγίους, προκαλώντας αναταραχές. Το αντίθετο κίνημα, η εικονολατρία, πρέσβευε πως η χριστιανική εικονογραφία είχε διδακτική αξία, ενώ η λατρεία των πιστών δεν απευθυνόταν στην εικόνα αλλά στον εικονιζόμενο.

Ο εικονομάχος αυτοκράτορας Λέων Γ΄ (717-741 μ.Χ.) καταγόταν από τη Συρία και ήταν πιθανόν επηρεασμένος από τον **ισλαμισμό**, που απαγόρευε τις εικόνες και την αναπαράσταση των θείων προσώπων. Μια τρομερή ηφαιστειακή έκρηξη στη Θήρα (726 μ.Χ.) ερμηνεύτηκε από τον αυτοκράτορα ως θεϊκή οργή προς τους αμαρτωλούς εικονολάτρες. Ο εικονομάχος Κωνσταντίνος Ε΄ (741-775 μ.Χ.), δίνοντας βαρύτητα στη θεία φύση του Χριστού, θεωρούσε αδύνα-

τον αυτή να απεικονιστεί. Η εικονομαχία θεωρήθηκε κίνημα ενάντια στους εικονολάτρες μοναχούς με κίνητρο τον περιορισμό της δύναμης των μοναστηριών.

1η φάση εικονομαχίας (726-787 μ.Χ.)

Ο Λέων Γ΄ έλαβε τα πρώτα μέτρα κατά των εικών διατάζοντας να αφαιρεθούν από τους ναούς και τους δημόσιους χώρους. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ συγκάλεσε **Οικουμενική Σύνοδο** στην Ιερέα (754 μ.Χ.) όπου καταδικάστηκε η λατρεία των εικόνων. Από τη Συριακή Δυναστεία μόνο η Ειρήνη ήταν εικονολάτρη. Το 787 μ.Χ. συγκάλεσε την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια όπου έγινε αποδεκτή η προσκύνηση των εικόνων.

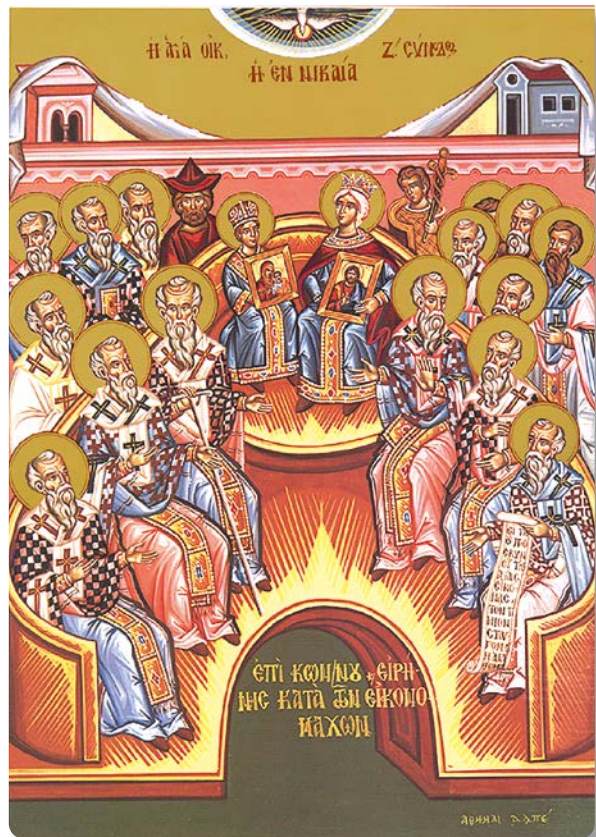
2η φάση εικονομαχίας (815-843 μ.Χ.)

Έπειτα από ένα εικονολατρικό διάλειμμα (787-815 μ.Χ.) ο Λέων Ε΄ εφάρμοσε εικονομαχική πολιτική. Η εικονολάτρη Θεοδώρα (από τη δυναστεία του Αμορίου) το 843 μ.Χ. επανέφερε τις θέσεις της Οικουμενικής Συνόδου της Νίκαιας (787 μ.Χ.). Η εικονομαχία έληξε με επικράτηση των εικονολατρών και αναστήλωση των εικόνων. Ως ανάμνηση του γεγονότος η Εκκλησία γιορτάζει την πρώτη Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής (Κυριακή της Ορθοδοξίας).

Η εικονομαχία προκάλεσε καταστροφή εικόνων, διωγμούς και φυλακίσεις εικονολατρών, **αποξένωση** από τον Πάπα και βίαιη αντιμετώπιση των μοναχών. Οι εικονομάχοι πίστευαν πως οι πιστοί έπρεπε να συμμετέχουν στη θεία κοινωνία ατομικά, χωρίς κόσμο γύρω τους. Αντίθετα, η περιφορά εικόνων από τους εικονολάτρες σε μάχες και πολιορκίες ήταν μια συλλογική διαδικασία. Η επικράτηση της εικονολατρίας επηρέασε βαθιά τη βυζαντινή τέχνη, καθώς οι εκκλησίες διακοσμήθηκαν με εικόνες του Χριστού, της Παναγίας και των Αγίων.

2. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ διευθύνει το έργο της καταστροφής εικόνων σε εκκλησία. Μικρογραφία από το έργο του Κωνσταντίνου Μανασσή, *Σύνοψις χρονική* (14ος αιώνας, Βιβλιοθήκη Βατικανού, Ρώμη)

3. Η αυτοκράτειρα Ειρήνη (δίπλα της ο γιος της Κωνσταντίνος Στ΄) συγκάλεσε το 787 μ.Χ. την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια, όπου έγινε αποδεκτή και δικαιολογημένη η προσκύνηση των εικόνων

4. Το πρώτο σημαντικό ψηφιδωτό που φιλοτεχνήθηκε στην Αγία Σοφία μετά την αποκατάσταση των εικόνων είναι η ένθρονη βρεφοκρατούσα Θεοτόκος στην αψίδα (867 μ.Χ.). Πηγή: Shutterstock

Πηγή 1

Επιχειρήματα

Ο Πάπας Γρηγόριος ο Μέγας έλεγε ότι οι εικόνες ήταν βιβλία για τη μεγάλη μάζα των αναλόβητων. Για τους εικονολάτρεις οι εικόνες συνδέονταν με θαύματα, μπορούσαν να μιλούν, να εκκρίνουν έλαιο ή να αιμορραγούν. Αναφέρεται περίπτωση εικόνας που έγινε νονός παιδιού. Ο εικονομάχος αυτοκράτορας Μιχαήλ Β΄ πρότεινε να μην καταστρέφονται οι εικόνες αλλά να τοποθετούνται ψηλά στις εκκλησίες για να μη λατρεύονται σαν είδωλα. Οι εικονομάχοι πίστευαν πως η σωτηρία της ψυχής μπορεί να επιτευχθεί όταν κάποιος συμμετέχει στη θεία κοινωνία ατομικά, χωρίς πλήθος ανθρώπων μαζί του.

Kazhdan, A.P. & Epstein, A.W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και τον 12ο βυζαντινό αιώνα*, σσ. 41, 42.

Hayter, P.K. *Εικονομαχία*. Στο: *Ιστορία του Βυζαντίου*, σσ. 214, 215.

Πηγή 2

Απόψεις του Λέοντα Γ΄ σχετικά με την εικονομαχία

Οι εικόνες αναπληρώνουν τα είδωλα και άρα αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρες. Όμως δεν πρέπει να προσκυνούμε κατασκευάσματα των ανθρώπινων χεριών και κάθε είδους ομοίωμα. Πληροφόρησέ με ποιος μας άφησε ως κληρονομιά αυτήν την παράδοση, δηλαδή να σεβόμαστε και να προσκυνούμε κατασκευάσματα χεριών, και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό είναι νόμος του Θεού.

Επιστολή του Λέοντος Γ΄ στον Πάπα Γρηγόριο Β΄. Στο: *Βυζάντιο και Ελλάδα*, σ. 158.

Πηγή 3

Αλλαγή φυσιογνωμίας

Μπορεί οι εικόνες να επέστρεψαν στις εκκλησίες, η νίκη όμως των εικονολατρών ήταν επιφανειακή. Τα βυζαντινά μοναστήρια χάνουν σταδιακά τον κοινοβιακό τους χαρακτήρα. Οι κοινότητες στα μοναστήρια με τους αδελφούς μοναχούς που εργάζονταν συλλογικά παραχωρούν με τον καιρό τη θέση τους στις λαύρες. Σε αυτούς τους απομονωμένους τόπους συγκέντρωσης ερημιτών, οι μοναχοί προσεύχονται ατομικά, ζουν με στερήσεις, χωρίς καμία ιδιοκτησία. Κάθε θνητός στέκει μόνος του μπροστά στο μεγαλείο του Θεού.

Kazhdan, A.P. & Epstein, A.W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και τον 12ο βυζαντινό αιώνα*, σ. 44.

5. Οι κόρες της αυτοκράτειρας Θεοδώρας διδάσκονται τη λατρεία - προσκύνηση των εικόνων από τη γιαγιά τους Θεοκτίστη. Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Διαβάζοντας στο κείμενο και στις Πηγές 1, 2 τα επιχειρήματα κάποιων εικονολατρών και εικονομάχων, ποια θεωρείτε ισχυρότερα και γιατί;
2. Ποιος θεσμός της χριστιανικής θρησκείας υπέστη σημαντικές επιδράσεις από το κίνημα της εικονομαχίας; Ποιες ήταν αυτές; (Βλ. κείμενο, Πηγή 3)
3. Γιατί υπάρχουν διαφορετικές ερμηνείες για τις αιτίες και τα κίνητρα της εικονομαχίας και ποιες είναι αυτές;

Αποτιμητής

1. Μπορείτε να αξιολογήσετε συνολικά τη διοίκηση του Λέοντα Γ΄ Ίσαυρου (νομοθετικό έργο, εικονομαχική στάση, αντιμετώπιση Αράβων);

Γλωσσάρι

Αποξένωση: Απομάκρυνση από κάποιον, έλλειψη επαφής.

Ισλαμισμός: Η θρησκεία την οποία ίδρυσε ο προφήτης Μωάμεθ.

Οικουμενική Σύνοδος: Συνέλευση επισκόπων στην οποία παίρνουν μέρος αντιπρόσωποι από όλες τις χριστιανικές περιοχές. Συγκαλείται με σκοπό την επίλυση εκκλησιαστικών ζητημάτων.

3.5

Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων

Οι Σλάβοι εγκαθίστανται στα Βαλκάνια. Οι πρώτες αντιδράσεις των Βυζαντινών. Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων έχει αμφίδρομες θετικές συνέπειες. Ο Κωνσταντίνος-Κύριλλος και ο Μεθόδιος πρωτοστατούν στην πνευματική ανάπτυξη των Σλάβων.

550-650 μ.Χ.

Κάθοδος Σλάβων στα Βαλκάνια

783 μ.Χ.

Η αυτοκράτειρα Ειρήνη στέλνει στρατό μέχρι και την Πελοπόννησο

862 μ.Χ.

Ο Ρατισλάβος επιθυμεί τον εκχριστιανισμό του λαού του

863 μ.Χ.

Ο Κωνσταντίνος-Κύριλλος και ο Μεθόδιος στη Μοραβία

Από τα μέσα του 6ου έως τα μέσα του 7ου αιώνα μ.Χ., πολλοί **Σλάβοι** παγανιστές, περνώντας από τον Δούναβη, πλημμύρισαν τα Βαλκάνια. Εγκαταστάθηκαν μαζί και μόνιμα ανάμεσα στη **Ναϊσό** και τη Σόφια, ενώ κατέλαβαν περιοχές όπου κατοικούν μέχρι σήμερα (Σερβία - Κροατία). Πολλοί από αυτούς κατευθύνθηκαν προς τη Μακεδονία, την κεντρική Ελλάδα, τη δυτική Πελοπόννησο, μέχρι και τα νησιά του Αιγαίου. Το Βυζάντιο έχανε τον έλεγχο των Βαλκανίων.

Η απόπειρα των Βυζαντινών να **στρατολογήσουν** Σλάβους παραχωρώντας τους γη απέτυχε με εξαιρέσεις. Το 783 μ.Χ. η Ειρήνη έστειλε στρατιά που έφτασε μέχρι την Πελοπόννησο επιβάλλοντας σεβασμό στην αυτοκρατορία. Στη συνέχεια υπέταξε τους Σλάβους της Δυτικής Θράκης. Ο **εκχριστιανισμός** των Σλάβων που είχαν εγκατασταθεί στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία πραγματοποιήθηκε στα ελληνικά, με στόχο την

1. Βυζαντινή εικόνα των αγίων Κύριλλου και Μεθόδιου σε ιδιωτικό παρεκκλήσι, στην Μπρατισλάβα της Σλοβακίας. Πηγή: Shutterstock

2. Μνημείο του Κύριλλου και του Μεθόδιου στην Κολόμνα της Ρωσίας. Πηγή: Shutterstock

3. Οι Κύριλλος και ο Μεθόδιος σε νόμισμα της Σλοβακίας (εμπρόσθια όψη), που χρονολογείται από το 1941. Πηγή: Shutterstock

στη σλαβική γλώσσα. Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων και η δημιουργία του αλφάβητου είναι το μεγάλο επίτευγμα του Κωνσταντίνου-Κύριλλου και του Μεθόδιου. Συνέβαλαν στην πνευματική ανάπτυξη και στην ενότητα των Σλάβων, φέρνοντάς τους σε επαφή με τον ελληνικό και βυζαντινό πολιτισμό.

Πηγή 1

«Ψάχνοντας... για στήριγμα»

Η εδαφική επέκταση των Μοραβίων τούς έφερε σε γειτονία με τους Βούλγαρους. Για να εξουδετερώσει τον μοραβικό κίνδυνο ο Βόγορις της Βουλγαρίας συμμάχησε το 863 μ.Χ. με τους Φράγκους. Η συμμαχία αυτή αποτελούσε για τους Μοραβούς έναν θανάσιμο κλοιό. Έτσι ο Ρατισλάβος αναζήτησε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στήριγμα. Ο Μιχαήλ Γ΄ και ο πατριάρχης Φώτιος κατανόησαν τα οφέλη που παρουσίαζε για τους Βυζαντινούς αυτή η πρόταση. Έδινε τη δυνατότητα στην αυτοκρατορία να επεκτείνει την πνευματική της ακτινοβολία στην Κεντρική Ευρώπη και να ασκήσει πίεση στο βουλγαρικό κράτος.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Η΄, σ. 92.

Πηγή 2

«Οι απόψεις... συγκρούονται»

«Ο Μιχαήλ επέβαινε σε άρματα διακοσμημένα με χρυσό, φορούσε χρυσοκέντητες ενδυμασίες, οι κόλακες του καλοπερνούσαν με άφθονα χρήματα, διασκέδαζε με αρματοδρομίες και ιπποδρομίες, ενώ η βυζαντινή επικράτεια είχε περιέλθει σε δεινή κατάσταση. Ήταν μέθυσος και σπαταλούσε σωρούς χρημάτων».

Για να δικαιολογηθεί η δολοφονία του Μιχαήλ Γ΄ από το Βασίλειο Α΄, παρουσιάζουν τον Μιχαήλ ως άνθρωπο διεφθαρμένο. Η νεότερη έρευνα διαπιστώνει ότι ο βασιλιάς πήρε μέρος σε πολέμους, συμμετείχε στην άσκηση εξουσίας, ενώ η ιεραποστολή του 863 μ.Χ. έγινε κατά την περίοδο της αυτοκρατορίας του.

Μανασσής, Κ., *Σύνοψις Χρονική*, σσ. 441-453.

Cheyne, J.C., *Το Βυζάντιο σε άμυνα: Η σταθεροποίηση των συνόρων*.

Στο: *Ο Βυζαντινός κόσμος*, τ. Β΄, σ. 106.

Πηγή 3

«Διαφορετικές στρατηγικές»

Οι βασιλείς επιχείρησαν να αποκαταστήσουν την εξουσία τους στα εδάφη που κατοικούνταν πια κυρίως από Σλάβους. Χρησιμοποίησαν όπως πάντα τα δυο τους όπλα, την πίεση του στρατού τους και τη δύναμη έλξης της αυτοκρατορίας. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ (741-775 μ.Χ.) μετέφερε πολλούς Σλάβους στη Μικρά Ασία, μειώνοντας την πίεση που δεχόταν η Θράκη, την οποία απελευθέρωσε. Ο Νικηφόρος Α΄ (802-811 μ.Χ.) εφάρμοσε πολιτική εκχριστιανισμού έναντι των Σλάβων. Με την αναγκαστική μεταφορά χριστιανικών πληθυσμών από νησιά και Μικρά Ασία προς την Πελοπόννησο και με ιεραποστολικές επιχειρήσεις αφομοίωσε τους Σλάβους.

Καραγιαννόπουλος, Ι., *Το βυζαντινό κράτος*, σ. 139.

Cheyne, J.C., *Το Βυζάντιο σε άμυνα: Η σταθεροποίηση των συνόρων*.

Στο: *Ο Βυζαντινός κόσμος*, τ. Β΄, σσ. 611-614.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιο είναι το ιστορικό πλαίσιο που υποστήριξε την έναρξη του εκχριστιανισμού;
2. Τι προσδοκίες είχαν από τον εκχριστιανισμό οι Βυζαντινοί και οι Σλάβοι;

4. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από τα μέσα του 8ου έως τα τέλη του 9ου αιώνα μ.Χ.

Αποτιμητής

1. Επικρίνετε ή δικαιολογείτε την επιλογή θρησκειώματος από τους Μοραβούς με κριτήρια όχι μόνο θρησκευτικά αλλά και πολιτικά;

Γλωσσάρι

Απόστολος: Καθένας από τους δώδεκα μαθητές του Χριστού που διέδωσαν τον χριστιανισμό.

Εκχριστιανισμός: Η μεταβολή της θρησκευτικής πίστης ενός ανθρώπου που δεν είναι χριστιανός και ασπάζεται τον χριστιανισμό.

Μοραβία: Περιλαμβάνει περιοχές της σημερινής Σλοβακίας, της Τσεχίας και μάλλον ένα μικρό τμήμα της Ουγγαρίας.

Ναϊσός: Η Νις, παλαιότερα γνωστή ως Ναϊσός, είναι η τρίτη μεγαλύτερη πόλη της Σερβίας.

Πρεσβεία: Άνθρωποι που αντιπροσωπεύουν μια χώρα σε ένα ξένο κράτος.

Σλάβοι: Λαός που αρχικά κατοικούσε στην Ανατολική Ευρώπη, και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή της σημερινής ανατολικής Πολωνίας και δυτικής Ουκρανίας.

Στρατολογώ: Συγκεντρώνω άνδρες από διάφορες περιοχές για να συγκροτήσω στρατό.

Φράγκοι: Σύνολο γερμανικών φύλων (ή λαών).

3.6

Οι γείτονες του Βυζαντίου: Βούλγαροι και Ρώσοι

Οι Βυζαντινοί προσπαθούν να αναχαιτίσουν την επιθετικότητα των Βούλγαρων μέσω του εκχριστιανισμού. Η συνεργασία Ρώσων και Βυζαντινών καταλήγει σε σύγκρουση. Ο Βασίλειος Β΄ εκχριστιανίζει τους Ρώσους και αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τους Βούλγαρους.

Στα τέλη του 7ου αιώνα, **Βούλγαροι** διέσχισαν τον Δούναβη **μετοίκησαν** στη βόρεια Θράκη και περίπου το 680 μ.Χ. ίδρυσαν βουλγαρικό κράτος. Οι Βυζαντινοί τούς επιτέθηκαν, ηττήθηκαν και τους παραχώρησαν τα εδάφη ανάμεσα στον Δούναβη και την οροσειρά του **Αίμου**.

Ο **χαγάνος** Κρούμος το 809 μ.Χ. κατέλαβε τη Σόφια. Ο Νικηφόρος Α΄ αντέδρασε, αλλά το 811 μ.Χ. σκοτώθηκε στη μάχη και ο στρατός του ηττήθηκε. Οι Βυζαντινοί τελικά νίκησαν τους Βούλγαρους και υπέγραψαν ειρήνη.

Ο **εκχριστιανισμός** των Βουλγάρων την περίοδο του Μιχαήλ Γ΄ πραγματοποιήθηκε διότι το νέο κράτος απειλούσε, ενώ οι Φράγκοι σχεδίαζαν αντίστοιχες ιεραποστολές. Ο χαγάνος Βόρης βαπτίστηκε λαμβάνοντας το όνομα του νονού του, Μιχαήλ,

1. Ο Μιχαήλ Γ΄ (842-867 μ.Χ.) ως αρματοδρόμος. Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη.

2. Ο χαγάνος Βορίς ή Άγιος Βόρις-Μιχαήλ.
Πηγή: wikimedia

3. Η μάχη στο Κλειδί (επάνω). Ο θάνατος του τσάρου της Βουλγαρίας Σαμουήλ, μετά τη μάχη (κάτω). Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη.

4. Νόμισμα με παράσταση του συναυτοκράτορα Κωνσταντίνου Η΄ (δεξιά) με τον μεγαλύτερο αδελφό του Βασίλειο Β΄ (αριστερά)

το 864 ή 865 μ.Χ. Παρόλο που ο εκχριστιανισμός του ερμηνεύεται ως διπλωματικός θρίαμβος, ο Βόρις χρησιμοποίησε τη θρησκεία ιδρύοντας επισκοπές στα σύνορα, ώστε να **οριοθετήσει** τη Βουλγαρία.

Την ίδια περίοδο, οι **Ρώσοι**, λαός φημισμένος για την αγριότητά του, μετά από αποτυχημένη επιδρομή τους στην Κωνσταντινούπολη ζήτησαν **ιεραποστολή**. Ο Μιχαήλ Γ΄, προσπαθώντας να αποτρέψει μια νέα επίθεση, έστειλε ιεραπόστολους, χωρίς όμως αποτέλεσμα.

Στα τέλη του 9ου αιώνα μ.Χ. βασιλιάς των Βουλγάρων ανέλαβε ο Συμεών. Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και νίκησε επανειλημμένα σε μάχες τους Βυζαντινούς, οι οποίοι συνθηκολόγησαν μαζί του. Στα τέλη του 10ου αιώνα μ.Χ. οι Βυζαντινοί ενέπλεξαν τους Ρώσους στον πόλεμο με τη Βουλγαρία. Εκείνοι κατέλαβαν την ανατολική Βουλγαρία, προωθήθηκαν προς την Κωνσταντινούπολη, αλλά ο Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής εκστράτευσε νικηφόρα εναντίον τους.

Μετά τον θάνατο του Τσιμισκή, ο Βασίλειος Β΄, αναζητώντας συμμάχους, στράφηκε στον Ρώσο πρίγκιπα Βλαδίμηρο, που ζήτησε ως αντάλλαγμα να παντρευτεί την αδελφή του αυτοκράτορα.

Εκείνος δέχτηκε, αλλά απαίτησε από τον Βλαδίμηρο να βαπτιστεί. Ο πρίγκιπας και οι Ρώσοι ευγενείς εκχριστιανίστηκαν με αποτέλεσμα οι σχέσεις τους με την αυτοκρατορία να βελτιωθούν.

Το 1014 μ.Χ. σε μάχη στο **Κλειδί**, ο Βασίλειος Β΄ νίκησε τους Βούλγαρους και συνέλαβε πολλούς αιχμαλώτους. Τελικά, η Βουλγαρία προσαρτήθηκε στο Βυζάντιο, καθώς ο Βασίλειος Β΄ επικράτησε πολεμώντας αλλά και διανέμοντας αξιώματα στους αντιπάλους του. Οι νίκες του ίδιου αλλά και του Ιωάννη Α΄ Τσιμισκή στις περιοχές των σημερινών Βαλκανίων ενίσχυσαν εδαφικά τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

5. Η αυτοκρατορία στο μέσο του 11ου αι. μ.Χ.

Πηγή 1

Εκχριστιανισμός Βουλγάρων

Κατά τη δεκαετία του 860 μ.Χ. σημειώθηκε έντονη ιεραποστολική δραστηριότητα υπό την εποπτεία του Μιχαήλ Γ'. Η υιοθέτηση του ορθόδοξου χριστιανισμού από τους Βούλγαρους ήταν αποτέλεσμα πρωτοβουλιών του αυτοκράτορα. Εκείνος απείλησε τον Βόρην με επίθεση, οι Βούλγαροι ζήτησαν ειρήνη και προθυμοποιήθηκαν να γίνουν χριστιανοί. Ο Μιχαήλ επεδίωξε να αποτρέψει σύμπλευση του Βόρην με τη δυτική Εκκλησία. Άλλη εκδοχή των γεγονότων αποδίδει την πρωτοβουλία για τον εκχριστιανισμό στον χαγάνο. Ο Βόρην έλαβε επιστολή από τον πατριάρχη Φώτιο, στην οποία ο ιεράρχης εκθέτει αυστηρά τα καθήκοντα του νεοφώτιστου.

Shepard J. Διαδίδοντας τον λόγο του Θεού. Οι βυζαντινές ιεραποστολές.
Στο: *Ιστορία του Βυζαντίου*, σσ. 318, 321.

Πηγή 2

Αυτοκρατορικές δηλώσεις

Οι Βυζαντινοί χειροκροτούσαν δηλώσεις όπως αυτή του Νικηφόρου Φωκά, στον πρεσβευτή του Γερμανού αυτοκράτορα, Λιουτπράνδο: «Η κυριαρχία των θαλασσών είναι δική μου». Όταν καταστράφηκε η Βουλγαρία, ο Βασίλειος Β΄ έγραψε ότι, «ανάμεσα στα αγαθά που μου πρόσφερε ο Θεός, προτιμώ την προσάρτηση εδαφών στην αυτοκρατορία μου». Τρεις αιώνες πριν ο Λέων Γ΄ βεβαίωνε ότι από όλα τα αγαθά προτιμούσε τη δικαιοσύνη.

Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε., *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σσ. 53, 54.

Πηγή 3

Ρωσοβυζαντινές σχέσεις

Η αυτοκρατορική οικογένεια για λόγους ανωτέρας βίας πάντρεψε την απρόθυμη πριγκίπισσα Άννα, αδελφή του Βασιλείου Β΄, με τον Βλαδίμηρο του Κιέβου, ως αντάλλαγμα για τη στρατιωτική του βοήθεια. Τον 10ο αιώνα και έπειτα υπογράφηκαν αρκετές ρωσοβυζαντινές εμπορικές συμφωνίες. Οι Ρώσοι είχαν δική τους συνοικία, εκκλησία ακόμη και δικό τους άγιο, τον Άγιο Λεόντιο, στην Κωνσταντινούπολη. Οι στενοί δεσμοί με τους Βυζαντινούς μαρτυρούνται στην ίδρυση ενός από τα σπουδαιότερα μοναστήρια στο Άγιο Όρος, τη Μονή του Αγίου Παντελεήμονος.

Kazhdan, A.P. & Epstein, A.W., *Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και τον 12ο βυζαντινό αιώνα*, σσ. 268, 271.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στα παρακάτω γεγονότα:
  - α. Εκχριστιανισμός Βουλγάρων από το Βυζάντιο.
  - β. Σχεδιασμός για εκχριστιανισμό Βουλγάρων από τη φραγκική Εκκλησία.
  - γ. Επιθετικότητα Βουλγάρων. (Βλ. πηγή 1, κείμενο)
2. Αφού μελετήσετε το κείμενο και την Πηγή 2, να χαρακτηρίσετε τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β΄ και να δικαιολογήσετε την άποψή σας.

Αποτιμητής

1. Ποιες από τις διαφορετικές στρατηγικές αντιμετώπισης των Βούλγαρων και Ρώσων από τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες θεωρείτε καταλληλότερη; Ποια θα επιλέγατε αν ήσαστε αυτοκράτορας του Βυζαντίου; Δικαιολογήστε την άποψή σας.

Γλωσσάρι

Αίμος: Βαλκάνια όρη, οροσειρά που εκτείνεται σε απόσταση 550 χιλιομέτρων από την ανατολική Σερβία έως τον Εύξεινο Πόντο.

Βούλγαροι: Αγροτικός-ποιμενικός λαός που αρχικά ζούσε στην Κεντρική Ασία.

Εκχριστιανισμός: Η μεταβολή της θρησκευτικής πίστης ενός ανθρώπου που δεν είναι χριστιανός και ασπάζεται τον χριστιανισμό.

Ιεραποστολή: Οργανωμένη ομάδα από κληρικούς, ιεροκήρυκες που πηγαίνουν σε μια χώρα για να διδάξουν και να διαδώσουν μια θρησκεία.

Κλειδί: Στενή διάβαση στην περιοχή του άνω Στρυμώνα.

Μετοικώ: Αλλάζω τόπο μόνιμης διαμονής.

Οριοθετώ: Εντοπίζω τα ακραία σημεία μιας επιφάνειας, τα όρια.

Ρώσοι (Ρως): Σκανδιναβοί έμποροι-πολεμιστές.

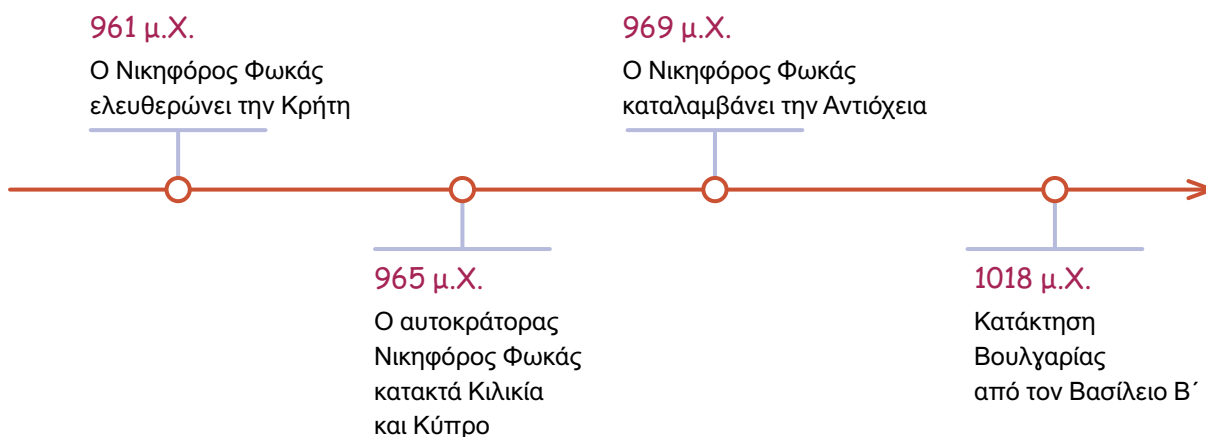
Χαγάνος: Ο συγκεκριμένος τίτλος-αξίωμα αναφέρεται σε ηγέτες των Βουλγάρων, των Αβάρων και των Χαζάρων.

3.7

Η Μακεδονική Δυναστεία. Το απόγειο της ακμής του Βυζαντίου

Μακεδόνες στρατηγοί και αυτοκράτορες οδηγούν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στο **ζενίθ** της ακμής της. Οι στρατιωτικές επιτυχίες στην Ανατολή και στα Βαλκάνια συνδυάζονται με αναθεώρηση της νομοθεσίας. Οι αγρότες-στρατιώτες των θεμάτων στηρίζονται.

Την περίοδο της Μακεδονικής Δυναστείας (867-1057 μ.Χ.) η Βυζαντινή Αυτοκρατορία

επεκτάθηκε.

- ➔ Ο Ρωμανός Α΄ κατέλαβε τη Μελιτηνή, καταστρέφοντας τις σοδειές με σκοπό τη **λιμοκτονία** του πληθυσμού.
- ➔ Ο στρατηγός Ιωάννης Κουρκούας λεηλάτησε τα **περίχωρα** της Έδεσσας, την Άμιδα και τη Νίσιβη της Μεσοποταμίας.
- ➔ Ο στρατηγός Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής κατέλαβε τα Σαμόσατα στον Ευφράτη.
- ➔ Ο Νικηφόρος Φωκάς ως στρατηγός (961 μ.Χ.) ελευθέρωσε την Κρήτη από τους Άραβες. Ο ίδιος ως αυτοκράτορας κατέκτησε την Κιλικία, την Κύπρο και την Αντιόχεια επαναφέροντας εντός της αυτοκρατορίας το Πατριαρχείο της.

1. Η πολιορκία του Χάνδακα (Ηράκλειο Κρήτης) από τους Βυζαντινούς υπό τον Νικηφόρο Φωκά το 960-961 μ.Χ. Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη

- ➔ Την περίοδο της αυτοκρατορίας του Ιωάννη Τιμισκή ολόκληρη η περιοχή της Συρίας και κάποιες παραλιακές πόλεις της Φοινίκης εντάχθηκαν για μικρό χρονικό διάστημα στο Βυζάντιο.
- ➔ Οι πολεμικές επιχειρήσεις του Βασιλείου Β΄ μεταξύ 986-1018 μ.Χ. οδήγησαν στην υποταγή της Βουλγαρίας.

Την περίοδο της Μακεδονικής Δυναστείας τα θέματα διαιρέθηκαν σε μικρότερα και ιδρύθηκαν νέα. Η επέκταση των βυζαντινών συνόρων, τα νέα εδάφη και η εντατική καλλιέργεια της γης ευνόησαν την οικονομία. Οι φόροι **υποτέλειας** που κατέβαλλαν οι εμίρηδες πρόσφεραν πρόσθετα έσοδα.

Την ίδια περίοδο αναθεωρήθηκε η νομοθεσία.

- ➔ Ο *Πρόχειρος νόμος* αποτέλεσε συλλογή νομικών διατάξεων.
- ➔ Η *Επιναγωγή* ήταν η εισαγωγή του «Πρόχειρου νόμου» που περιείχε διατάξεις σχετικές με τις αρμοδιότητες του αυτοκράτορα και του πατριάρχη.
- ➔ Τα *Βασιλικά* αποτελούσαν μια μεγάλη συλλογή νόμων σε ισχύ.
- ➔ Το *Επαρχικό βιβλίο* χρησιμοποιούνταν από τον έπαρχο της Κωνσταντινουπόλεως για έλεγχο των συντεχνιών, όπως **ζωοτρόφων**, αρτοποιιών κ.ά.
- ➔ Οι *Νεαρές* ήταν νόμοι που εξέδιδαν οι αυτοκράτορες.

Ο φοβερός χειμώνας του 927-928 μ.Χ. είχε οδηγήσει στη χρεοκοπία μικρομεσαίους ιδιοκτήτες που υποχρεώθηκαν να πουλήσουν γη στους μεγαλογαιοκτήμονες. Ο Ρωμανός Α΄, με δύο *Νεαρές*, ακύρωσε αυτές τις πωλήσεις. Όταν ο Βασίλειος Β΄ διέσχιζε τα θέματα της Μικράς Ασίας, αντιλήφθηκε τη δύναμη των μεγαλογαιοκτημόνων. Θεώρησε καθήκον του να εξισορροπήσει τις κοινωνικές διαφορές. Επέβαλε την καταβολή του αλληλέγγυου, δηλαδή υποχρέωσε τους ισχυρούς να πληρώνουν τους φόρους που αδυνατούσαν να πληρώνουν οι άποροι χωρικοί. Για να ελαφρύνει τη θέση των μικροκαλλιεργητών, που ήταν υποχρεωμένοι να πληρώσουν τον φόρο των νεκρών στρατιωτών γειτόνων τους, ο Βασίλειος με *Νεαρά* όρισε ότι η υποχρέωση αυτή θα βάρυνε μόνο τους δυνατούς. Ο νόμος προκάλεσε αντιδράσεις, όμως η θέληση του αυτοκράτορα δεν κάμφθηκε.

2. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Α΄ Τιμισκής.
Μικρογραφία από το έργο *Επιτομή Ιστοριών*
του Ιωάννη Ζωναρά

3. Ο Βασίλειος Β΄ (δεξιά) και ο πατριός του
Νικηφόρος Φωκάς (αριστερά) στην πρόσθια
όψη βυζαντινού νομίσματος (Ρωσία)

4. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία μέχρι τα μέσα του 11ου αιώνα μ.Χ.
Οι Μακεδόνες αυτοκράτορες κατέκτησαν τις περιοχές που είναι με έντονα μπλε χράμματα

Πηγή 1

Επαρχικό βιβλίο

Οι έμποροι και οι βιοτέχνες της Κωνσταντινουπόλεως και άλλων πόλεων ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες, όπως μακελλάριοι (κρεοπώλες), **ιχθυοπράτες** κ.ά. Το *Επαρχικό βιβλίο* του Λέοντα Στ΄ είναι η μόνη γνωστή συλλογή κανόνων για το βυζαντινό εμπόριο. Με τις ρυθμίσεις του προστατεύονταν οι συντεχνίες από τον ανταγωνισμό των δυνατών αλλά και των πλανόδιων εμπόρων - μικροπωλητών. Το βιβλίο αναλύει πώς γινόταν ο κρατικός έλεγχος. Άνθρωποι του Έπαρχου έλεγχαν το μέγεθος των εργαστηρίων, τα ημερομίσθια, τους μισθούς των εργαζομένων και τις τιμές πώλησης.

Kazhdan, A.P. & Epstein, A.W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και τον 12ο βυζαντινό αιώνα*, σσ. 56, 57.

Πηγή 2

Ο Βασίλειος Α΄

Ο Βασίλειος Α΄ (867-886 μ.Χ.) ήταν ο ιδρυτής της Μακεδονικής Δυναστείας. Προσπάθησε να αντιμετωπίσει την ανέχεια των φτωχών με τη δική του πλουσιοπάροχη διάθεση. Εγκαινίασε πολλά νοσοκομεία, γηροκομεία, πτωχοκομεία. Δεν φρόντιζε μόνο για το σώμα αλλά και για την ψυχή των υπηκόων του. Αναπαλαίωσε, στερέωσε και διακόσμησε ναούς μισοκατεστραμμένους. Θεωρούσε πως ο λαός που συγκεντρωνόταν στην αγορά δεν έπρεπε να απορροφάται από την πληθώρα προϊόντων, τις αγορές και τα κέρδη. Για αυτό εκεί κοντά έχτισε ναό αφιερωμένο στην Παναγία.

Γενέσιος, Ι., *Περί Βασιλείων*, σσ. 207, 246, 248.

5. Βασίλειος Α΄. Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη

6. Βασίλειος Β΄ (Αντίγραφο μικρογραφίας από το Ψαλτήριο του Βασιλείου Β΄, 11ος αιώνας μ.Χ.)

Πηγή 3

Ο Βασίλειος Β΄

Μοναδικός όρος για την επιστροφή του από τις εκστρατείες ήταν η επίτευξη του σκοπού για τον οποίο είχε ξεκινήσει. Υπέμενε καρτερικά και το μεγάλο κρύο και τη ζέστη του κατακαλόκαιρου. Απέναντι στις φυσικές ανάγκες ήταν στ' αλήθεια σκληρός σαν διαμάντι. Γνώριζε επ' ακριβώς τη στρατιωτική τέχνη. Αν κάποιος παρορμητικός στρατιωτικός κάλπαζε μακριά από τη φάλαγγα, ο Βασίλειος τον έδιωχνε από τον στρατό όταν γύριζε στο παλάτι του. Στον πόλεμο ήταν πανούργος και στην ειρήνη αυταρχικός. Κατά κανόνα επέμενε στις απόψεις του.

Ψελλός, Μ., *Χρονογραφία*, σσ. 85-87.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Γιατί οι ιστορικοί ερευνητές/ήτριες πιστεύουν ότι από τον 9ο έως τον 11ο αιώνα μ.Χ. το Βυζάντιο γνώρισε μεγάλη ακμή;
2. Ο Βασίλειος Β΄ στα μάτια των Βυζαντινών είχε την ίδια αξία με τους μεγίστους βασιλείς, τον Ιουστινιανό και τον Ηράκλειο. Μπορείτε να εξηγήσετε για ποιον λόγο; (Βλ. κείμενο, Πηγή 3)

Αποτιμητής

1. Πώς συσχετίζονται ο «γεωργικός νόμος» και ο «νόμος του αλληλέγγυου»;

Γλωσσάρι

Ζενίθ: Ανώτατο σημείο.

Ζωοτρόφος: Κτηνοτρόφος.

Ιχθυοπράτες: Πωλητές ψαριών.

Λιμοκτονία: Θάνατος από έλλειψη τροφής.

Περίχωρα: Περιοχή που εκτείνεται γύρω από πόλη.

Υποτέλεια: Το να ζει κάποιος υπό την εξουσία άλλου.

3.8

Οι τελευταίοι Μακεδόνες αυτοκράτορες και οι διάδοχοί τους: Εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα

Οι διάδοχοι του Βασιλείου Β΄ οδηγούν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία σε παρακμή. Οι Σελτζούκοι κυριαρχούν στη Μικρά Ασία. Οι Νορμανδοί καταλαμβάνουν τη σημερινή Νότια Ιταλία.

1020-1040 μ.Χ.

Ο βυζαντινός στρατός μετατρέπεται σχεδόν αποκλειστικά σε μισθοφορικό

1028 μ.Χ.

Καταργείται ο νόμος του «αλληλέγγυου»

1071 μ.Χ.

Ήττα Βυζαντινών στο Μαντζικέρτ. Οι Νορμανδοί καταλαμβάνουν τη Ν. Ιταλία

Οι ηγέτες που διαδέχθηκαν την ισχυρή προσωπικότητα του Βασιλείου Β΄ **υπονόμευσαν** το έργο του. Εξαθλίωσαν οικονομικά τους πολίτες εισπράττοντας **φόρους** ακόμη και από απογόνους παλαιών **οφειλετών**. Ο Ρωμανός Γ΄ Αργυρός (1028-1034 μ.Χ.) κατήργησε τον νόμο του «αλληλέγγυου», με τον οποίο ο Βασίλειος Β΄ είχε βοηθήσει τους οικονομικά αδύναμους που συμμετείχαν στους συνεχείς πολέμους. Στο εξής οι μικροκαλλιεργητές-στρατιώτες παραδόθηκαν στις **αρπακτικές** διαθέσεις των δυνατών-μεγαλογαιοκτημόνων και παρήκμασαν. Αυτό είχε ως συνέπεια να λιγοστέψει το βυζαντινό στοιχείο στον στρατό, που μετατράπηκε σε **μισθοφορικός**. Έτσι όμως αυξήθηκαν οι δαπάνες για μισθοφόρους, οι οποίοι δεν πολεμούν από αγάπη για την πατρίδα.

Κατά τη βασιλεία του, ο Κωνσταντίνος Θ΄ (1042-1055 μ.Χ.) παραχώρησε έναντι χρημάτων το δικαίωμα εισπραξης φόρων σε **ιδιώτες**. Αυτοί εισέπρατταν τους φόρους από τους άτυχους πολίτες σε πολλαπλάσια αξία. Συγχρόνως παραμελήθηκαν τα θέματα, ενώ οι **στρατεύσιμοι** μπορούσαν να εξαγοράσουν τη **θητεία** τους.

Την ίδια περίοδο στην Ανατολή, στο βόρειο τμήμα της σημερινής Περσίας, εμφανίστηκαν οι Σελτζούκοι. Άρχισαν τις επιδρομές στα θέματα της Χαλδίας, της Μελιτηνής, της Κολώνειας και των Αρμενικών. Οι Βυζαντινοί αδυνατούσαν να τα προστατεύσουν.

1. Χρυσό νόμισμα «τεταρτηρόν» με τον Ρωμανό Γ΄ Αργυρό στην πρόσθια όψη (ΗΠΑ). Κυκλοφόρησε τον 10ο αιώνα μ.Χ. Είχε περιεκτικότητα σε χρυσό 1/4 του βασικού χρυσού νομίσματος.

2. Η στέψη του Κωνσταντίνου Θ΄ του Μονομάχου. Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη

Ο αυτοκράτορας Ρωμανός Δ΄ Διογένης (1068-1071 μ.Χ.), αφού αναδιοργάνωσε τον στρατό του, το 1071 μ.Χ. συγκρούστηκε στο Μαντζικέρτ, κοντά στη λίμνη Βαν, με τον σουλτάνο Αρπ Αρσλάν. Οι Σελτζούκοι νίκησαν τους Βυζαντινούς και ο Ρωμανός αιχμαλωτίστηκε. Η απελευθέρωσή του έπειτα από συμφωνία ειρήνης οδήγησε σε εμφύλιο πόλεμο (Πηγή 2). Οι Σελτζούκοι Τούρκοι το εκμεταλλεύτηκαν καταλαμβάνοντας όλη σχεδόν την κεντρική Μικρά Ασία.

Στη Δύση οι Νορμανδοί, δηλαδή «οι άνθρωποι του Βορρά», ήταν λαός προερχόμενος από τις σκανδιναβικές χώρες που είχε εγκατασταθεί στην περιοχή της Νορμανδίας, στη σημερινή βόρεια Γαλλία. Στις αρχές του 11ου αιώνα Νορμανδοί πολεμιστές έφτασαν στη νότια Ιταλία και πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους ως μισθοφόροι στα κράτη της περιοχής.

Ο βυζαντινός στρατός υπέστη από αυτούς επανειλημμένες ήττες. Οι Νορμανδοί κατέλαβαν τελικά τα λιμάνια της Αδριατικής Θάλασσας, Μπρίντεζι και Μπάρι (1071 μ.Χ.), κυριαρχώντας στην Κάτω Ιταλία και τη Σικελία. Οι ιταλικές κτήσεις του Βυζαντίου χάνονται οριστικά.

Κυριότερες αιτίες της παρακμής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας κατά τον 11ο αιώνα αποτελούν:

- ➔ Η αδυναμία αντιμετώπισης Σελτζούκων και Νορμανδών.
- ➔ Τα διοικητικά σφάλματα των αυτοκρατόρων του 11ου αιώνα.
- ➔ Η παραμέληση Βυζαντινών στρατιωτών και θεμάτων.

Πηγή 1

Η σύλληψη του Ρωμανού Δ΄ Διογένη

Οι Ρωμαίοι, επειδή οι Σελτζούκοι Τούρκοι χτυπούσαν τα άλογά τους, αναγκάστηκαν να τους καταδιώξουν. Εκείνοι προσποιήθηκαν πως φεύγουν και τους οδήγησαν σε παγίδες και ενέδρες. Οι Σελτζούκοι Τούρκοι έπειτα γύρισαν προς τα πίσω, επιτέθηκαν με σφοδρότητα και περικύκλωσαν τον αυτοκράτορα. Εκείνος χωρίς καμία βοήθεια σκότωσε πολλούς εχθρούς με το ξίφος του. Πληγώθηκε στο χέρι, χτυπήθηκε το άλογό του κι αυτό συμπαρέσυρε τον αναβάτη. Έτσι οδηγήθηκε δέσμιος στον Σουλτάνο. Εκείνος παρηγόρησε τον συλληφθέντα, έφαγε μαζί του και τελικά τον ελευθέρωσε.

3. Καλλιτεχνική απεικόνιση του σουλτάνου των Σελτζούκων Αλπ Αρσλάν
Πηγή: Shutterstock

Βρυέννιος, Ν., *Υψηλή Ιστορία*, σσ. 91, 92.

Πηγή 2

Η επικράτηση

Ο Ρωμανός Δ΄ Διογένης, όταν ελευθερώθηκε, έστειλε επιστολή στη βασίλισσα εξηγώντας τι συνέβη. Μόλις έγινε γνωστό το γεγονός, αμέσως αναγορεύτηκε αυτοκράτορας ο Μιχαήλ, γιος της Ευδοκίας από τον γάμο με τον Κωνσταντίνο Δούκα, ενώ η ίδια εκδώχτηκε σε μοναστήρι. Τα στρατεύματα του Ρωμανού και του Μιχαήλ συγκρούστηκαν στην Αμάσεια. Οι στρατιώτες του Διογένη υποχώρησαν. Εκείνος κλείστηκε με λίγους στρατιώτες σε φρούριο. Στη συνέχεια οδηγήθηκε στην Κιλικία και ετοίμασε ξανά στρατό. Τα στρατεύματα του Μιχαήλ τον νίκησαν για δεύτερη φορά.

Βρυέννιος, Ν., *Ύλη Ιστορίας*, σσ. 97-115.

Πηγή 3

Οι Νορμανδοί στη Νότια Ιταλία

Οι Νορμανδοί, απόγονοι των Βίκινγκς, άρπαγες, μισθοφόροι, που δεν συμμετείχαν σε μακροπρόθεσμες συμμαχίες και δεν είχαν μόνιμο τόπο κατοικίας, εμφανίστηκαν στα σύνορα της βυζαντινής Νότιας Ιταλίας στις αρχές του 11ου αιώνα. Επιθυμούσαν να ορίσουν την επικράτειά τους με ηγέτη τον Ροβέρτο Γυϊσκάρδο, που είχε αναγνωριστεί ως Δούκας Απουλίας – Καλαβρίας και Σικελίας από τον Πάπα. Η έλευσή τους συνέπεσε με μια περίοδο έντασης μεταξύ Πάπα και Βυζαντίου, λόγω του σχίσματος (1054 μ.Χ.) ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία.

Cheyne, J.C., Το Βυζάντιο ανάμεσα στους Τούρκους και τους Σταυροφόρους.

Στο: *Ο Βυζαντινός κόσμος*, τ. 2, σελ.135, 136.

Magdalino, P., Η Μεσαιωνική αυτοκρατορία.

Στο: *Ιστορία του Βυζαντίου*, σσ. 255, 256.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πώς αισθάνθηκαν οι αγρότες-στρατιώτες από το σύνολο των οικονομικών μέτρων που αποφάσισαν οι διάδοχοι του Βασιλείου Β΄; Δικαιολογήστε την απάντησή σας.
2. Μπορείτε να εξηγήσετε πώς οι Σελτζούκοι κατάφεραν να καταλάβουν ολόκληρη σχεδόν την κεντρική Μικρά Ασία;

Αποτιμητής

1. Αν μπορούσατε να επηρεάσετε τις αποφάσεις των διαδόχων του Βασιλείου Β΄, σε ποια απόφασή τους θα ασκούσατε τη σφοδρότερη κριτική;

4. Το βυζαντινό κράτος το 1081 μ.Χ.

Γλωσσάρι

Αρπακτικός: Αυτός που έχει την τάση να αρπάζει.

Θητεία: Το διάστημα κατά το οποίο κάποιος παραμένει και υπηρετεί στον στρατό.

Ιδιώτης: Αυτός που δεν είναι υπάλληλος του κράτους.

Μισθοφορικός (στρατός): Στρατός που αποτελείται από στρατιώτες οι οποίοι πολεμούν έναντι χρημάτων.

Οφειλέτης: Αυτός που οφείλει κάτι, κυρίως χρηματικό ποσό.

Στρατεύσιμος: Αυτός που είναι υποχρεωμένος να υπηρετήσει στον στρατό.

Υπονομεύω: Βλάπτω κάτι ή κάποιον με συστηματικό τρόπο σε μια μακροχρόνια συνήθως διαδικασία.

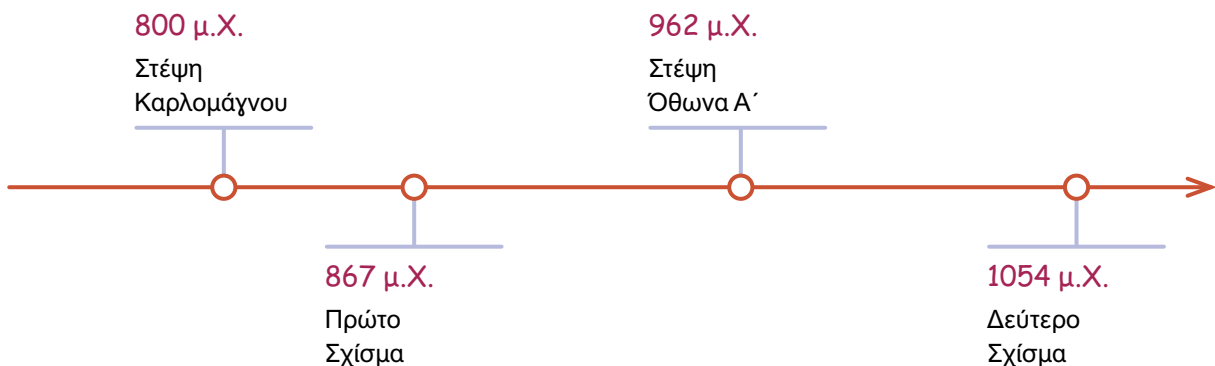
Φόρος: Χρήματα του εισοδήματος των πολιτών που αποδίδονται υποχρεωτικά στο κράτος.

3.9

Οι σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση

Το εξαρχάτο της Ραβέννας και το κατεπανάτο της Ιταλίας προστατεύουν τα βυζαντινά εδάφη στην Ιταλία. Οι στέψεις του Καρλομάγνου και του Όθωνα Α΄ ανησυχούν το Βυζάντιο. Οι διαχρονικές διαμάχες πάπα και πατριάρχη οδηγούν σε σχίσμα.

Στα τέλη του 8ου αιώνα, το Βυζάντιο ίδρυσε το **εξαρχάτο** της Ραβέννας, ως επαρχία του στην ιταλική χερσόνησο. Ο διοικητής του προστάτευε **διάσπαρτα** εδάφη που δεν κατέκτησαν οι Λομβαρδοί: Ραβένα, Βενετία, **Πεντάπολη**, Ρώμη, Περούτζια, Νεάπολη, νότια Απουλία και Βρεττία.

Στα μέσα του 8ου αιώνα, ο πάπας κάλεσε τους **Φράγκους** να τον προστατεύσουν από τις επιθέσεις των **Λομβαρδών**, αφού ο Κωνσταντίνος Ε΄ πολέμησε στην Ανατολή και στα Βαλκάνια. Οι Φράγκοι βοήθησαν και ο βασιλιάς τους ο Καρλομάγνος στέφθηκε αυτοκράτορας από τον πάπα (800 μ.Χ.). Η στέψη ήταν παράνομη για τους Βυζαντινούς. Ο πάπας δεν ήταν αρμόδιος να στέψει οποιονδήποτε αυτοκράτορα, ούτε οι Βυζαντινοί θεωρούσαν τον θρόνο κενό, αφού κατεχόταν από την Ειρήνη. Η στέψη από τον πάπα σήμαινε την αναγνώριση του **παπικού πρωτείου**. Αντίθετα, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως υποστήριζε την ισοτιμία των Πατριαρχείων Ρώμης και Κωνσταντινούπολης.

1. Άγαλμα του Καρλομάγνου στον καθεδρικό ναό Σαν Λουίτζι ντέι Φραντσέζι, στη Ρώμη.
Πηγή: Shutterstock

2. Ο Όθων Α΄. Μικρογραφία από το Παγκόσμιο Χρονικό του Όθωνα του Φράιζινγκ (περ. 1200 μ.Χ., Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη, Μιλάνο)

Οι Βυζαντινοί ένωσαν μεγάλη προσβολή όταν ο Όθων Α΄ ξαναπήρε τον τίτλο του αυτοκράτορα (962-973 μ.Χ.). Μόνο ο ανώτατος άρχοντας της Νέας Ρώμης είχε το δικαίωμα να φέρει τον τίτλο και το Βυζάντιο ανησύχησε μήπως ο Όθων Α΄ επιχειρήσει να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη.

Τελικά, ο τίτλος του αυτοκράτορα παραχωρήθηκε στους Δυτικούς έπειτα από αμοιβαίο συμβιβασμό, χωρίς όμως να αναφέρεται πουθενά η λέξη «Ρωμαίων». Γύρω στο 969 μ.Χ., ιδρύθηκε το **κατεπανάτο** της Ιταλίας που περιλάμβανε τα τρία ιταλικά θέματα της Λογγοβαρδίας, της Καλαβρίας και της Λουκανίας.

Ο διοικητής του έδρευε στο Μπάρι. Ο Ιωάννης Τσιμισκής ολοκλήρωσε τη συμφωνία ανάμεσα στα δύο κράτη με τον γάμο της ανιψιάς του με τον γιο του, Όθωνα Α΄.

3. Το κατεπανάτο της Ιταλίας (γύρω στο 969 μ.Χ.)

Σχίσματα

Η προσπάθεια του πάπα να αναμειχθεί στην Εκκλησία της Βουλγαρίας, ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων από τη Βυζαντινή Εκκλησία, ο ανταγωνισμός για τον εκχριστιανισμό των Σλάβων της Κεντρικής Ευρώπης και ο αφορισμός του πατριάρχη Φώτιου από τον πάπα (863 μ.Χ.) οδήγησαν στο πρώτο Σχίσμα ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία (867 μ.Χ.).

Η ρήξη ολοκληρώθηκε με το Σχίσμα του 1054 μ.Χ. Ο πάπας Λέων Θ΄ έστειλε εκπροσώπους στην Πόλη, αλλά οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν. Ο καρδινάλιος Ουμβέρτος κατέθεσε στην Αγία Σοφία **βούλα** αφορισμού του πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλαρίου και ο τελευταίος απάντησε αφορίζοντας τους εκπροσώπους. Οι Σταυροφορίες δηλητηρίασαν οριστικά τις σχέσεις Ανατολής και Δύσης. Συγκεκριμένα, η Δ΄ Σταυροφορία και η άλωση της Κωνσταντινούπολης κατέστησαν ουτοπική μια ένωση των Εκκλησιών.

4. Ο πάπας Λέων Θ΄.
Χαρακτικό από έκδοση
της Καθολικής Εκδοτικής
Εταιρείας της Αμερικής, 1911.

5. Βυζαντινά εδάφη στη σημερινή Ιταλία στα τέλη του 7ου αιώνα μ.Χ.

Πηγή 1

Λόγοι αντιπαράθεσης

Σημείο αντιπαράθεσης των δύο Εκκλησιών είναι το «παπικό πρωτείο». Ο πάπας θεωρούσε ότι ήταν διάδοχος του θεμελιωτή της Εκκλησίας αποστόλου Πέτρου. Η παρουσία στη Ρώμη των λειψάνων του αποστόλου Πέτρου αποτελούσε για τον πάπα ισχυρό επιχείρημα. Σύμφωνα με την Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας (451 μ.Χ.), η έδρα της Κωνσταντινούπολης έχει τα ίδια προνόμια με της Ρώμης. Αυτή η απόφαση υπήρξε πηγή συγκρούσεων. Παράλληλα παρατηρούνται αποκλίσεις στις τελετές όπως η χρήση άζυμου άρτου από τους Λατίνους και ένζυμου άρτου από τους Έλληνες κατά τη Θεία Ευχαριστία.

Congourdeau, M.H., Οι θεσμοί της Βυζαντινής εκκλησίας.
Στο: *Ο Βυζαντινός κόσμος*, τ. 2ος, σσ. 210, 211.

Πηγή 2

Η παρουσία του Βυζαντίου

Το 982 μ.Χ. ο Όθων Β΄ υπέστη συντριβή από Σαρακηνούς στην Καλαβρία. Αυτή η ήττα επιβεβαίωσε ότι το Βυζάντιο ήταν η μόνη δύναμη που μπορούσε να αντισταθεί στη μουσουλμανική επιθετικότητα στην κεντρική και νότια Ιταλία. Οι πάπες, οι Λομβαρδοί πρίγκιπες, οι αυτοκράτορες της δυναστείας του Όθωνος, οι Δημοκρατίες της Νεάπολης και της Βενετίας όφειλαν να παραδεχτούν ότι η ενισχυμένη βυζαντινή παρουσία στην Ιταλία και οι καλές σχέσεις με την αυτοκρατορία ήταν μια αναπόφευκτη αναγκαιότητα.

Magdalino, P., Η Μεσαιωνική Αυτοκρατορία, επιμ. Mango C. Στο: *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 244.

Πηγή 3

Το Σύμβολο της Πίστεως

Η ρήξη του 1054 μ.Χ. μεταξύ Ρώμης και Κωνσταντινούπολης ήταν αποτέλεσμα σταδιακής απομάκρυνσής τους. Οι Δυτικοί και οι Ανατολικοί δεν μιλούν την ίδια γλώσσα και τα προβλήματα μετάφρασης δημιουργούν εντάσεις. Ένα επίμαχο σημείο απόκλισης Ελλήνων και Λατίνων ιερέων είναι η προσθήκη στη Δύση την εποχή των Καρολίδων (800-888 μ.Χ.) του «filioque» (και ο Υιός) στο Σύμβολο της Πίστεως. Οι Λατίνοι πίστευαν ότι το Άγιο Πνεύμα προέρχεται από τον Πατέρα και τον Υιό, ενώ οι Έλληνες δέχονται ότι προέρχεται μόνο από τον Πατέρα.

Congourdeau, M.H., Οι θεσμοί της Βυζαντινής εκκλησίας.
Στο: *Ο Βυζαντινός κόσμος*, τ. 2ος, σ. 210.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πώς αποδεικνύεται η ισχυρή παρουσία του Βυζαντίου στη Δύση και πότε φάνηκε η αναγκαιότητά της; (Βλ. κείμενο, Πηγή 2)
2. Ποιοι ήταν οι κύριοι λόγοι που οδήγησαν στη ρήξη ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία, και γιατί δεν κατάφεραν ποτέ να ενωθούν ξανά; (Βλ. κείμενο, Πηγή 3)

Αποτιμητής

1. Ο στόχος για τους αυτοκράτορες, τους πάπες και τους πατριάρχες ήταν η ένωση και η συνεργασία Κωνσταντινούπολης και Ρώμης ή η κυριαρχία και επικράτηση μίας δύναμης; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.
2. Αν βρισκόσασταν στη θέση του πάπα ή του πατριάρχη εκείνη την εποχή, ποιες αποφάσεις θα παίρνατε για να αποφευχθεί η ρήξη ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία;

Γλωσσάρι

Αφορίζω: Αποκλείω από το σώμα της χριστιανικής Εκκλησίας, ως ποινή για βαρύτατα αμαρτήματα.

Βούλα: Επίσημο έγγραφο σφραγισμένο.

Διάσπαρτα: Σκόρπια εδώ κι εκεί, όχι συγκεντρωμένα.

Εξαρχάτο: Ονομασία επαρχίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην Ιταλία και τη Βόρεια Αφρική από τον 6ο έως τον 8ο αιώνα.

Κατεπανάτο: Διοικητική περιφέρεια που δημιουργούνταν από την ένωση θεμάτων.

Λομβαρδοί/Λογγοβάρδοι: Δυτικογερμανικός λαός, ο οποίος στις αρχές του 6ου αιώνα μ.Χ. κατείχε τα εδάφη της σημερινής Ουγγαρίας.

Παπικό πρωτείο: Η απαίτηση του πάπα να αναγνωρίζεται ως ο επικεφαλής όλων των χριστιανών και να έχει τον τελευταίο λόγο σε θέματα της Εκκλησίας.

Πεντάπολη: Περιοχή στα ανατολικά παράλια της Ιταλίας που περιλαμβάνει τις πόλεις Ανκόνα, Ρίμινι, Πέζαρο, Φάνο και Σενιγκάλια.

Φράγκοι: Ένωση γερμανικών φύλων, των οποίων το κράτος στις αρχές του 6ου αιώνα βρισκόταν στη σημερινή Γαλλία. Με αρχηγό τον Κάρολο Μαρτέλο σταμάτησαν το 732 μ.Χ. τους Άραβες στο Πουατιέ της Γαλλίας.

3.10

Τα γράμματα και οι τέχνες στο Βυζάντιο

Στα χρόνια του Βυζαντίου άνθισαν οι επιστήμες και ο πολιτισμός. Στους Βυζαντινούς **λόγιους** οφείλεται η διάσωση των έργων των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων.

Από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του, το βυζαντινό κράτος ευνόησε την ανάπτυξη των τεχνών, των γραμμάτων και των επιστημών. Τα περισσότερα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, βιβλιοθήκες και σχολές δημιουργήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Στις αίθουσες του ανακτόρου

της Μαγναύρας στεγαζόταν το πανεπιστήμιο (Πανδιδακτήριο), ενώ στη Φιλοσοφική Σχολή της πόλης δίδαξε ο φιλόσοφος Μιχαήλ Ψελλός. Σχολές υπήρχαν και σε άλλα μέρη της αυτοκρατορίας, όπως στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου,

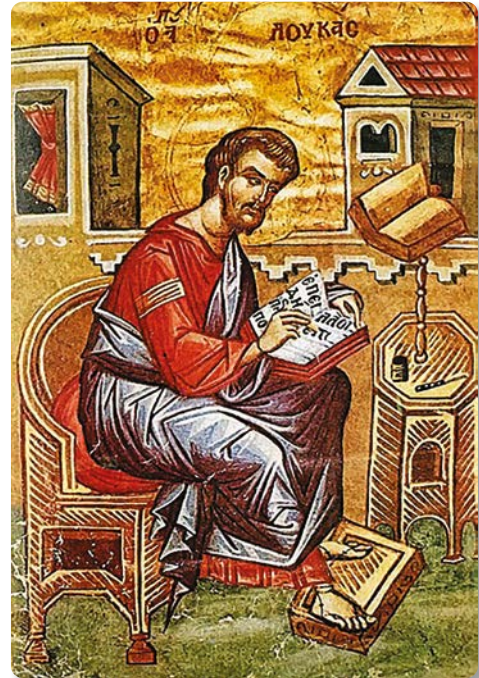
στη Βηρυτό και η Ακαδημία στην Αθήνα. Σημαντικές μορφές των γραμμάτων εκείνης της περιόδου ήταν οι αυτοκράτορες Λέων Στ΄ ο Σοφός και Κωνσταντίνος ο Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος, ο Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός και ο ιεραπόστολος

των Σλάβων Κύριλλος.

Η μεγαλύτερη όμως συμβολή του Βυζαντίου στον σύγχρονο πολιτισμό και στα γράμματα είναι η διάσωση και μελέτη των έργων

των αρχαίων συγγραφέων γιατί τα χρησιμοποίησαν για να διατυπώσουν και να υπερασπιστούν τις χριστιανικές διδασκαλίες, αλλά κυρίως γιατί πολλά από αυτά θεωρούνταν απαραίτητα για την καλλιέργεια του λόγου και της σκέψης. Οι βιβλιοθήκες των μοναστηριών ήταν συγχρόνως και βιβλιογραφικά εργαστήρια στα οποία οι αντιγραφείς αντέγραφαν και διακοσμούσαν βιβλία. Εκεί, εκτός

1. Ευαγγελιστής Λουκάς. 15ος αιώνας, Μονή Μεγίστης Λαύρας. Alamy / Visualhellas.gr

από θρησκευτικά, υπήρχαν βιβλία όλων των άλλων επιστημών, όπως ιατρικά, ιστορικά, νομικά, λεξικά και αρχαία χειρόγραφα. Έτσι μελετήθηκαν και αντιγράφηκαν από αρχαίους παπύρους και περγαμηνές φιλόσοφοι όπως ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης, τραγικοί και κωμικοί ποιητές όπως ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής, ο Ευριπίδης και ο Αριστοφάνης, ρήτορες όπως ο Δημοσθένης και ιστορικοί όπως ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης.

Παράλληλα αναπτύχθηκαν και άλλοι τομείς της πνευματικής ζωής, όπως η ρητορική, η **επιστολογραφία** και η ιστοριογραφία. Ιδιαίτερα καλλιεργήθηκαν η ποίηση και η λογοτεχνία, τις οποίες μπορούμε να τις διαιρέσουμε σε **εκκλησιαστική** και **δημώδη** (λαϊκή). Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της θρησκευτικής ποίησης και υμνογραφίας ήταν ο Ρωμανός ο Μελωδός (6ος αιώνας), ο Ιωάννης Δαμασκηνός (7ος-8ος αιώνας) και η Κασσιανή (9ος αιώνας).

Σημαντικό έργο της λαϊκής ποίησης είναι το έπος του Διγενή Ακρίτα, το οποίο γράφτηκε σε απλή καθημερινή γλώσσα από άγνωστο ποιητή τον 12ο αιώνα. Στο ποίημα παρουσιάζονται οι περιπέτειες ενός Βυζαντινού υπερήρωα στον πόλεμο εναντίον των Αράβων. Ο Βασίλειος-Διγενής ζει στα σύνορα της αυτοκρατορίας και τα προστατεύει, είναι δηλαδή **ακρίτας**.

Τα περισσότερα έργα της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας είναι ποιήματα γραμμένα σε ρυθμό ιαμβικό **δεκαπεντασύλλαβο** και θεωρούνται πως είναι οι πρόγονοι των δημοτικών μας τραγουδιών.

Πηγή 1

Η δύναμη του Διγενή

Ένα λιοντάρι βγήκε από το δάσος και τρομοκράτησε όλους όσοι βρίσκονταν εκεί. Μάλιστα, ακόμη και ο ίδιος ο αυτοκράτορας τράπηκε σε φυγή. Ο νεαρός Διγενής όμως έτρεξε πίσω από το λιοντάρι, το άρπαξε από το πισινό πόδι, το τίναξε με δύναμη ψηλά, το χτύπησε στο έδαφος και το σκότωσε μπροστά στα μάτια όλων. Κρατώντας το στο χέρι σαν κρεμασμένο λαγό, το έφερε στον αυτοκράτορα λέγοντάς του: «Πάρε, δέσποτα, το κυνήγι που πιάστηκε για σένα από τον δούλο σου». Και όλοι τρόμαξαν και έμειναν έκπληκτοι συνειδητοποιώντας την υπεράνθρωπη δύναμή του.

Διγενής Ακρίτης, G, λόγος τέταρτος, E. Jeffreys (επιμ.), *Digenis Akritis. The Grottaferrata and Escorial versions*, σ. 130.

2. Διγενής. Χαρακτικό του Τάσου (Αναστάσιου Αλεβίζου, 1949 μ.Χ.)

3. Τα μαρμαρένια Αλώνια. Η πάλη του Διγενή με τον Χάρο. Πίνακας του Δ. Σκουρτέλη

Πηγή 2

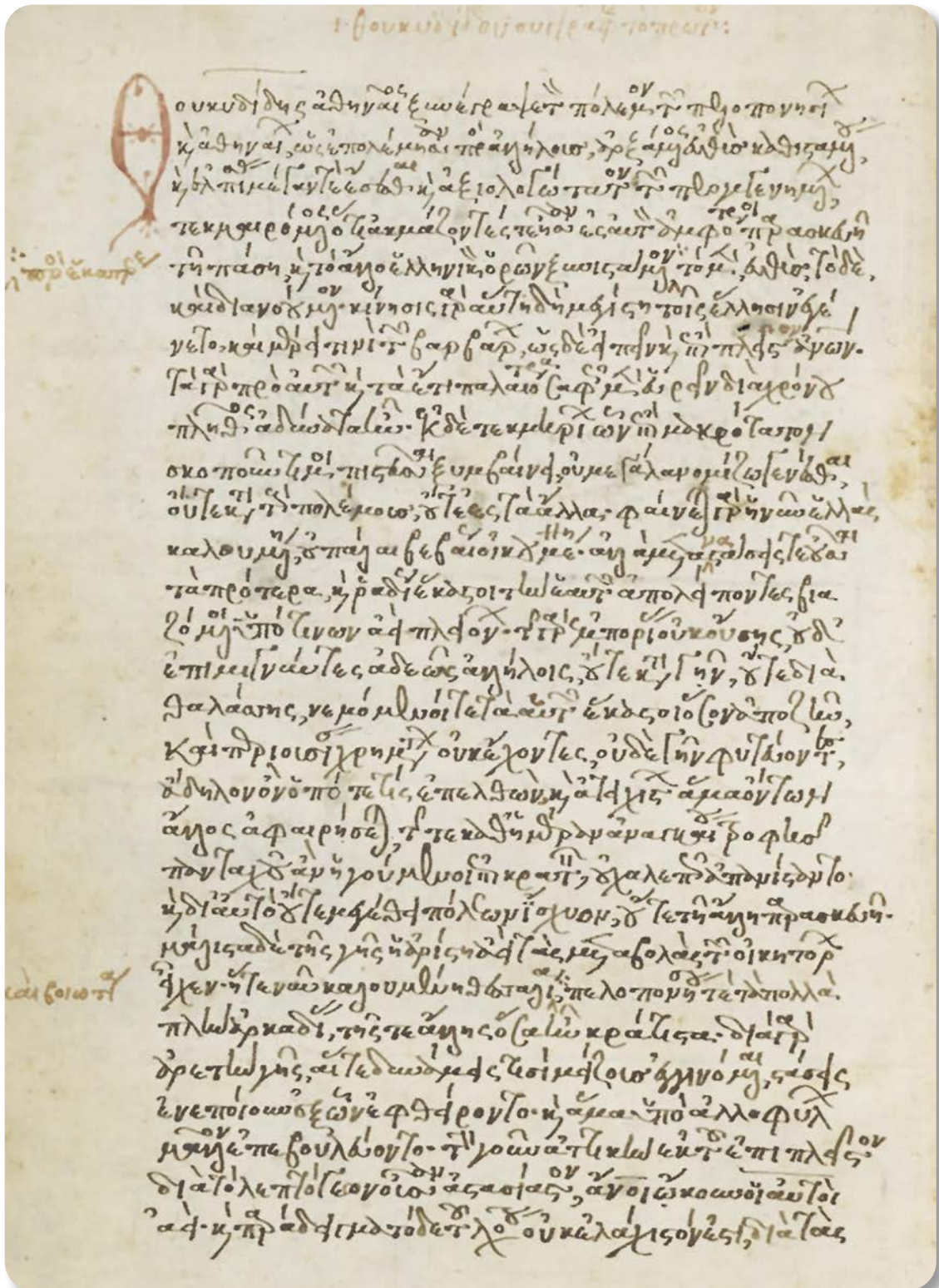
Επιστολογραφία

Η επιστολή πρέπει αμέσως να γίνεται κατανοητή, διότι είναι εξίσου ακατάλληλο ένας γρίφος να γίνεται εύκολα αντιληπτός και μια επιστολή να χρειάζεται ερμηνεία. Από τους ανθρώπους που γράφουν επιστολές άλλοι μεν γράφουν εκτενέστερα, άλλοι πάλι συντομότερα απ' ό,τι πρέπει. Και στις δύο περιπτώσεις σφάλλουν στο μέτρο, όπως οι τοξότες οι οποίοι είτε ρίχνουν το βέλος πιο κοντά από τον στόχο είτε μακρύτερα, και στις δύο ωστόσο περιπτώσεις αποτυγχάνουν εξίσου.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Επιστολή 51, Νικοβούλω*, σσ. 66-68. Πηγή: ΙΜΕ.

4. Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός. Μικρογραφία από το εικονογραφημένο χειρόγραφο *Ομιλίες του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού* (Σινά, Μονή Αγίας Αικατερίνης)

5. Χειρόγραφο της Ιστορίας του Πελοποννησιακού πολέμου του Θουκυδίδη, 15ος αιώνας
(Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Cambridge)

Πηγή 3

Απόσπασμα από τη Βιβλιοθήκη

Διαβάστηκε και η Ιστορία του Ηροδότου που έχει εννέα βιβλία που αντιστοιχούν στον αριθμό των Μουσών και φέρουν τα ονόματά τους. Αυτός ο συγγραφέας μπορεί να ληφθεί ως υπόδειγμα για την ιωνική διάλεκτο, όπως ο Θουκυδίδης για την αττική. Έχει χρησιμοποιήσει μύθους και πολλές παρεκβάσεις, που διατρέχονται από τη γλυκύτητα της σκέψης του...

Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, Photius, *Bibliothèque*, I, Texte établi et traduit par Rene Henry, 16-20. Πηγή: ΙΜΕ.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με ποιον τρόπο θεωρείτε πως συνεισέφεραν οι Βυζαντινοί στη διαφύλαξη της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς;
2. Υπερήρωες υπάρχουν σε όλες τις κοινωνίες από τις αρχές της ανθρώπινης ιστορίας μέχρι και σήμερα. Μπορείτε να αναφέρετε κάποιους από αυτούς; Πού πιστεύετε ότι οφείλεται η μεγάλη δημοφιλία τους;

Αποτιμητής

1. Ποια θεωρείτε πως είναι η προσφορά των Βυζαντινών στη διαφύλαξη της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς;

Γλωσσάρι

Ακρίτας: Ο φρουρός των συνόρων στο Βυζάντιο.

Δεκαπεντασύλλαβος: Ο στίχος που αποτελείται από δεκαπέντε συνολικά συλλαβές.

Δημώδης: Η λαϊκή γλώσσα (γραπτή και προφορική) μιας ορισμένης εποχής.

Εκκλησιαστική ποίηση: Αναφέρεται στην εκκλησία, π.χ. ύμνοι και ψαλμοί.

Επιστολογραφία: Η σύνταξη και επικοινωνία με επιστολές, η τέχνη της συγγραφής επιστολών.

Λόγιος: Ο μορφωμένος, ο πνευματικά καλλιεργημένος.

3.11

Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο

Η καθημερινή ζωή ενός ανθρώπου στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία εξαρτιόταν από την κοινωνική και την οικονομική του θέση. Στις μεγάλες πόλεις οι πολίτες διασκέδαζαν στον ιππόδρομο και στα θρησκευτικά πανηγύρια. Η διατροφή τους ήταν πλούσια και βασιζόταν στην καλλιέργεια της γης, στην κτηνοτροφία και στην αλιεία.

Στα χρόνια του Βυζαντίου οι περιοχές δεν ήταν τόσο πυκνοκατοικημένες όσο είναι σήμερα. Οι άνθρωποι αρχικά ζούσαν σε χωριά, σταδιακά όμως εγκατέλειπαν την ύπαιθρο και συγκεντρώνονταν στις πόλεις, οι οποίες με τα τείχη τους παρείχαν ασφάλεια από τις επιδρομές των εχθρικών λαών. Η κοσμοπολίτικη Κωνσταντινούπολη με το μεγαλείο και τη μεγαλοπρέπειά της τραβούσε σαν μαγνήτης ανθρώπους από όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας.

Η καρδιά της πόλης χτυπούσε στον Ιππόδρομο όπου συγκεντρώνονταν περίπου σαράντα χιλιάδες θεατές για να ψυχαγωγηθούν παρακολουθώντας δωρεάν θεάματα με αρματοδρομίες και κονταρομαχίες. Ένα άλλο σημαντικό κομμάτι της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής ήταν οι αγορές. Στεγάζονταν στις σκεπαστές **στοές** των κεντρικών δρόμων, στις ανοιχτές πλατείες και γύρω από τους ναούς. Οι κάτοικοι στα αστικά κέντρα ακολουθούσαν συνήθως το επάγγελμα του πατέρα τους. Γίνονταν έμποροι, ναυτικοί, τεχνίτες ή κατώτεροι κρατικοί υπάλληλοι. Υπήρχαν επίσης παντοπώλες, αρτοποιοί, κρεοπώλες, ιχθυοπώλες, αρωματοπώλες κ.ά. Για να υπάρχει τάξη και έλεγχος, όλες οι επαγγελματικές ομάδες ήταν οργανωμένες σε **συντεχνίες**.

Η ζωή των κατοίκων του Βυζαντίου ήταν ανάλογη με την κοινωνική και οικονομική τους

1. Τρεις νέοι ψαρεύουν με δίχτυα και πυροφάνι. Μικρογραφία από έκδοση των *Κυνηγετικών* του Ψευδο-Οπιανού (περ. 1060 μ.Χ., Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, Βενετία)

2. Οι σιδηρουργοί, όπως και οι άλλοι επαγγελματίες στη μεσοβυζαντινή κοινωνία, ήταν οργανωμένοι στις συντεχνίες ή συστήματα. Στο ελεφαντοστό απεικονίζεται σφυρηλάτηση σιδήρου (10ος-11ος αιώνας, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης, Νέα Υόρκη)

3. Στο Βυζάντιο διασκεδάσεις και θεάματα (γελωτοποιοί, ταχυδακτυλουργοί, ακροβάτες που εκτελούσαν επικίνδυνες γυμναστικές ασκήσεις κ.ά.) πραγματοποιούνταν στο θέατρο και στον ιππόδρομο, όπως επίσης στους δρόμους και στις πλατείες των πόλεων με την ευκαιρία των γιορτών και πανηγυριών (Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων)

θέση. Τα σπίτια της ανώτερης τάξης και των εύπορων οικογενειών ήταν διώροφα με πολυτελή διακόσμηση, διέθεταν πολλά δωμάτια, μεγάλη εσωτερική αυλή, αποθήκες και στάβλους για τα ζώα. Αντίθετα, τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα ζούσαν χωρίς ανέσεις σε μικρά σπίτια ή σε φτωχικά διαμερίσματα πολυώροφων πολυκατοικιών. Κάτι

4. Σκηνή από την αγροτική ζωή των Βυζαντινών - Βοσκοί. Από το γάλα έφτιαχναν τυριά, όπως το ανθότυρο, το βλάχικο και η μυζήθρα. Λεπτομέρεια ψηφιδωτής παράστασης στη Μονή Οσίου Λουκά στη Βοιωτία (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού)

αντίστοιχο συνέβαινε και στην ύπαιθρο, με τους ισχυρούς **γαιοκτήμονες** να κατοικούν σε αρχοντικά, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του αγροτικού πληθυσμού ζούσε σε χαμηλά, φτωχικά σπίτια.

Οι Βυζαντινοί έτρωγαν δύο κύρια γεύματα, ένα γύρω στο μεσημέρι και ένα βραδινό, ενώ δεν παρέλειπαν το πρωινό και το απογευματινό. Η διατροφή τους βασιζόταν στην καλλιέργεια της γης (καλλιεργούσαν σιτάρι, αμπέλια, σπυροφόρα δέντρα κ.λπ.), στην κτηνοτροφία και στην αλιεία. Βασικά στοιχεία της ήταν το ψωμί, τα τυροκομικά, τα αβγά, οι ελιές και το ελαιόλαδο, τα όσπρια και τα λαχανικά. Προτιμούσαν τα ψάρια και τα θαλασσινά (ειδικά στις παραθαλάσσιες περιοχές) από το ακριβότερο κρέας. Το καθημερινό τους τραπέζι συμπλήρωναν οι ξηροί καρποί και κάθε λογής φρούτα. Με φρούτα, ξηρούς καρπούς και μέλι έφτιαχναν τα γλυκίσματά τους. Τα γεύματά τους συνοδεύονταν από κρασί αναμειγμένο με ζεστό νερό, μπαχαρικά και μέλι, ενώ επίσης έπιναν χυμούς φρούτων και ροφήματα από βότανα.

Πηγή 1

Η διατροφή των Βυζαντινών

Η διατροφή των Βυζαντινών αποτελείται από

ψάρια και κρέας (συχνά παστά), χοιρινό, πουλιά, κόττες, λάδι, κρασί, τυρί, μπαχαρικά, ξηρούς καρπούς, γάλα, ξινόγαλα,

γιαούρτι, όσπρια (φασόλια, φακές), ρύζι, αβγά, ψωμί, σιτάρι, μαρούλια, λάχανα, σπανάκι, πράσα, κρεμμύδια, σκόρδα, μανιτάρια, καρότα, άνηθο, δυόσμο, θρούμπι, ρίγανη, μήλα,

αχλάδια, ρόδια, σύκα, σταφύλια, κεράσια, ροδάκινα. Ωστόσο, την εποχή αυτή είναι ακόμη άγνωστες οι πατάτες, οι ντομάτες, το καλαμπόκι, τα πορτοκάλια, τα λεμόνια, ο καφές, το κακάο, το τσάι.

Όψεις της καθημερινής ζωής στην παλαιοχριστιανική εποχή, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού.

5. Βυζαντινό γεύμα (Υπουργείο Πολιτισμού)

Πηγή 2

Περιγραφή αρματοδρομίας

Από πριν ετοιμάζουν ευκίνητα και γυμνασμένα άλογα και βγάζουν έξω οκτώ άλογα. Έχουν επίσης έτοιμα δύο μεγάλα άρματα στολισμένα με χρυσάφι. Σε καθένα από αυτά προσδένονται τέσσερα άλογα, και πάνω τους παίρνουν θέση δύο άντρες ντυμένοι με χρυσοϋφαντα ρούχα. Έπειτα αφήνουν τα άλογα να φύγουν, σπιρουνιάζοντάς τα μέχρι να φτάσουν στις δύο πύλες. Έξω από αυτές υπάρχει ένας χώρος με **είδωλα** και αγάλματα, και οι ηνίοχοι πρέπει να περιστραφούν γύρω τους τρεις φορές αγωνιζόμενοι μεταξύ τους. Αποκαλούν αυτή την ημέρα «ημέρα του ιπποδρόμου».

Minorsky, V., *Επετηρίδα του Ινστιτούτου Σλαβικής Ιστορίας*, 10 (1950) σ. 462.

Πηγή 3

Αποσπάσματα από το *Επαρχικό Βιβλίο (Λέων ΣΤ')* αναφορικά με τις συντεχνίες

Αυτοί που πουλούν ψάρια να έχουν τα στέκια τους στις λεγόμενες καμάρες της πόλης πουλώντας τα ψάρια που ψάρεψαν. Οι επιστάτες των ψαράδων (ιχθυοπρατών) πρέπει κάθε μέρα πρωί πρωί να έρχονται στον έπαρχο και να αναφέρουν πόση ψαριά είχαν τη νύχτα. Όσοι αφηφούν αυτόν τον νόμο θα πάψουν να συμμετέχουν στο σωματείο.

Επαρχικό Βιβλίο, XVII, 1-4.

Πηγή 4

Νόμος του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α΄ για εγγραφή σε συντεχνίες (μεταξύ 379-392)

Κανένας να μη γράφεται στα δημόσια σωματεία, αν δεν είναι από τέτοια γενιά και κατάλληλος στην ηλικία και την τέχνη, γιατί γίνεται πράξη για τον λόγο αυτόν από τον άρχοντα της επαρχίας και κατάθεση του σωματείου, ότι είναι δηλαδή κατάλληλος. Και όσα γίνονται να αναφέρονται σε εμάς. Αν παραβεί κάποιος αυτά, θα πάψει να συμμετέχει στο σωματείο και αφού βασανισθεί θα εξοριστεί για πάντα και όποιος τον βοηθήσει θα υποβληθεί στα ίδια επιτίμια.

Καραγιαννόπουλος, Ι., *Η βυζαντινή ιστορία από τις πηγές*, σ. 218.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα βασικά στοιχεία της διατροφής των Βυζαντινών; Πού βασιζόταν; Κάθε πότε γευμάτιζαν; (Βλ. κείμενο και Πηγές)
2. Με ποιους τρόπους διασκέδαζαν; Μπορείτε να συγκρίνετε με τη σημερινή εποχή; (Βλ. κείμενο και Πηγές)
3. Μπορείτε να εξηγήσετε γιατί οι επαγγελματικές ομάδες οργανώνονταν σε συντεχνίες; (Βλ. κείμενο και Πηγές)

Αποτιμητής

1. Μπορείτε να περιγράψετε τα κύρια στοιχεία της καθημερινής ζωής των Βυζαντινών; Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές υπάρχουν σε σχέση με τη σημερινή;

Γλωσσάρι

Γαιοκτήμονας: Ο ιδιοκτήτης μεγάλων εκτάσεων γης, ο μεγαλοκτηματίας.

Είδωλο: Ομοίωμα θεότητας. Εδώ έχει την έννοια του αγάλματος.

Στοά: Στεγασμένο πέρασμα ανάμεσα από ένα μεγάλο κτιριακό συγκρότημα.

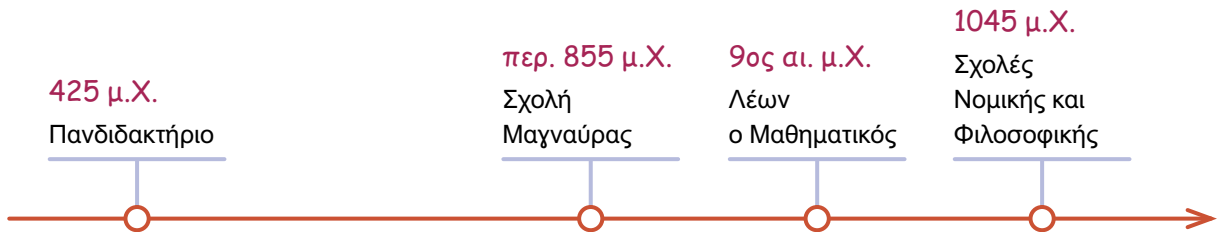
Συντεχνία: Οργανωμένη ομάδα με κοινά, επαγγελματικά συμφέροντα.

3.12

Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο

Οι Βυζαντινοί έδιναν μεγάλη σημασία στη μόρφωση και στην πνευματική καλλιέργεια. Τα πανεπιστήμια χρηματοδοτούνταν από το κράτος γιατί προετοίμαζαν τους κρατικούς υπαλλήλους, ενώ τα υπόλοιπα σχολεία ήταν ιδιωτικά.

Οι Βυζαντινοί έδειχναν μεγάλο σεβασμό και σημασία στη μάθηση και στην πνευματική καλλιέργεια γενικότερα. Το εκπαιδευτικό τους σύστημα κληρονομήθηκε από την **ελληνιστική εποχή** και περιλάμβανε τρεις βαθμίδες: την πρωτοβάθμια, τη δευτεροβάθμια και την ανώτερη εκπαίδευση. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις στα σχολεία φοιτούσαν μόνο τα αγόρια.

Όταν τα παιδιά έφταναν στην ηλικία των έξι ή των επτά χρόνων οι γονείς προσλάμβαναν έναν δάσκαλο που λεγόταν «γραμματιστής» και συνήθως δίδασκε στο σπίτι της οικογένειας. Υπήρχε επίσης η επιλογή η διδασκαλία να γίνεται σε άλλο χώρο ο οποίος ονομαζόταν «διδασκαλείο», «παιδαγωγείο» ή «χαμαιδιδασκαλείο», επειδή κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας οι μαθητές κάθονταν στο πάτωμα. Τα μαθήματα που διδάσκονταν ήταν η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική. Εναλλακτικά το παιδί μπορούσε να φοιτήσει σε κάποιο σχολείο που ήταν υπό την επίβλεψη της Εκκλησίας, στεγαζόταν στους ιερούς ναούς ή στα μοναστήρια και οι δάσκαλοι ήταν κληρικοί.

1. Χειρόγραφο της *Οδύσσειας* (15ος αιώνας, Βρετανική Βιβλιοθήκη, Λονδίνο)

Μετά το πρωτοβάθμιο επίπεδο το παιδί συνέχιζε στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση όπου δίδασκε ένας «γραμματικός» από έξι έως οκτώ χρόνια. Εδώ τα μαθήματα ήταν δυσκολότερα και πιο εξειδικευμένα. Οι μαθητές μελετούσαν γραμματική, τα ομηρικά έπη και έργα αρχαίων ποιητών. Διδάσκονταν επίσης τέσσερα μαθήματα θετικών επιστημών, δηλαδή Μαθηματικά, Γεωμετρία, Αστρονομία και Μουσική. Μόλις τελείωναν και αυτή τη βαθμίδα είτε παντρεύονταν και ακολουθούσαν κάποιο επάγγελμα είτε, εάν η οικογένεια είχε αρκετά χρήματα, συνέχιζαν τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο.

Σκοπός του πανεπιστημίου ήταν να προετοιμάζει ικανούς και άξιους υπαλλήλους για τη διοίκηση του βυζαντινού κράτους. Γι' αυτόν τον λόγο οι αυτοκράτορες φρόντιζαν για τη χρηματοδότηση της ανώτατης εκπαίδευσης η οποία ήταν κρατική. Η κοσμική εκπαίδευση περιλάμβανε πανεπιστημιακές σχολές όπως αυτή του **Πανδιδακτηρίου** και αργότερα της **Μαγναύρας**, ενώ το 1045 μ.Χ. ιδρύθηκαν και σχολές Νομικής και Φιλοσοφικής. Η θεολογία διδασκόταν στην Πατριαρχική Ακαδημία, που λειτουργούσε στην Κωνσταντινούπολη από τον 12ο αιώνα και μετά.

2. Καθηγητές και φοιτητές στο «Διδασκαλείο των Νόμων». Από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη

Όλα τα νέα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, βιβλιοθήκες και σχολές δημιουργήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη παίρνοντας την **αίγλη** από την Αθήνα, καθιστώντας την έτσι το μεγαλύτερο πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

3. Ξύλινη κερωμένη πινακίδα από την Αίγυπτο (6ος αιώνας, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

Πηγή 1

Όργανα γραφής

Σε ό,τι αφορά τη διδασκαλία της γραφής, οι μαθητές έγραφαν πάνω σε ξύλινη πινακίδα, η οποία ήταν αλειμμένη με κερί, χρησιμοποιώντας γραφίδα ή πένα, τον «κάλαμον». Η πένα κατασκευαζόταν από καλάμι και μάλλον ήταν απλή κατασκευή, αφού μπορούσαν να τη φτιάξουν ακόμη και τα παιδιά. Η «γραφίς» ήταν κονδύλι από μέταλλο, που στη μια άκρη του ήταν πολύ μυτερό, ώστε να χαράσσονται εύκολα τα γράμματα, και από την άλλη άκρη πλατύ και κάπως κυρτό, για να σβήνουν οι μαθητές με αυτό τα λάθη τους.

Τσαμπής, Γ., *Η παιδεία στο χριστιανικό Βυζάντιο*, σ. 184.

Πηγή 2

Οι αρχαίοι συγγραφείς στην εκπαίδευση

Όπως είναι γνωστό, στο βυζαντινό σχολείο, πέρα από τον Όμηρο (*Ιλιάδα* κατά κύριο λόγο και *Οδύσσεια*), στα βασικά διδασκόμενα κείμενα ήταν οι αποκαλούμενες εννέα βυζαντινές τραγωδίες, τρεις από κάθε τραγικό (Αισχύλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη) και τρεις κωμωδίες του Αριστοφάνη (*Πλούτος*, *Νεφέλες* και *Βάτραχοι*). Επίσης, έργα του Ξενοφώντα, λόγοι του Δημοσθένη και του Ισοκράτη, Φιλόστρατος, Ψαλμοί του Δαυίδ, ποιήματα του Γρηγορίου Ναζιανζηνού κ.ά.

Μαρκόπουλος, Α., *Ο δάσκαλος, τα βιβλία και η εκπαιδευτική διαδικασία*.

Πηγή 3

Η μόρφωση των γυναικών

Ως προς τη μόρφωση των γυναικών, το μόνο που μπορούμε να πούμε με σιγουριά είναι ότι δεν ξεπερνούσε τις στοιχειώδεις γνώσεις γραφής και ανάγνωσης, τις οποίες συνήθως λάμβαναν από το ευρύτερο οικογενειακό τους περιβάλλον, εφόσον αυτό είχε τη δυνατότητα να τις προσφέρει.

Νικολάου, Κ., *Γυναίκες επιστολογράφοι στη μέση βυζαντινή περίοδο (8ος-10ος αι.)*.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πώς ήταν οργανωμένο το βυζαντινό εκπαιδευτικό σύστημα; Συγκρίνετέ το με το σημερινό. Τι παρατηρείτε; Ποιες είναι οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές τους;
2. Ποια έργα αρχαίων συγγραφέων είχαν συμπεριλάβει οι Βυζαντινοί στην εκπαίδευσή τους;

Αποτιμητής

1. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, οι Βυζαντινοί έτρεφαν ιδιαίτερη εκτίμηση και σεβασμό προς την εκπαίδευση, τη μάθηση και την πνευματική καλλιέργεια;

Γλωσσάρι

Αίγλη: Μεγάλη δόξα, φήμη.

Ελληνιστική εποχή: Η χρονική περίοδος από τον θάνατο του Αλέξανδρου (323 π.Χ.) έως την κατάκτηση της Μεσογείου από τους Ρωμαίους.

Πανδιδακτήριο: Θεωρείται το πρώτο ανώτατο πνευματικό ίδρυμα της μεσαιωνικής Ευρώπης.

Σχολή της Μαгнаύρας: Η σχολή αυτή συνέχισε το έργο του Πανδιδακτηρίου στη διατήρηση και μετάδοση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και των επιστημών. Εκεί δίδαξαν ο Λέοντας ο Μαθηματικός ή Φιλόσοφος, ο οποίος δίδασκε Φιλοσοφία και Μαθηματικά, και πιθανόν ο μετέπειτα πατριάρχης Φώτιος.

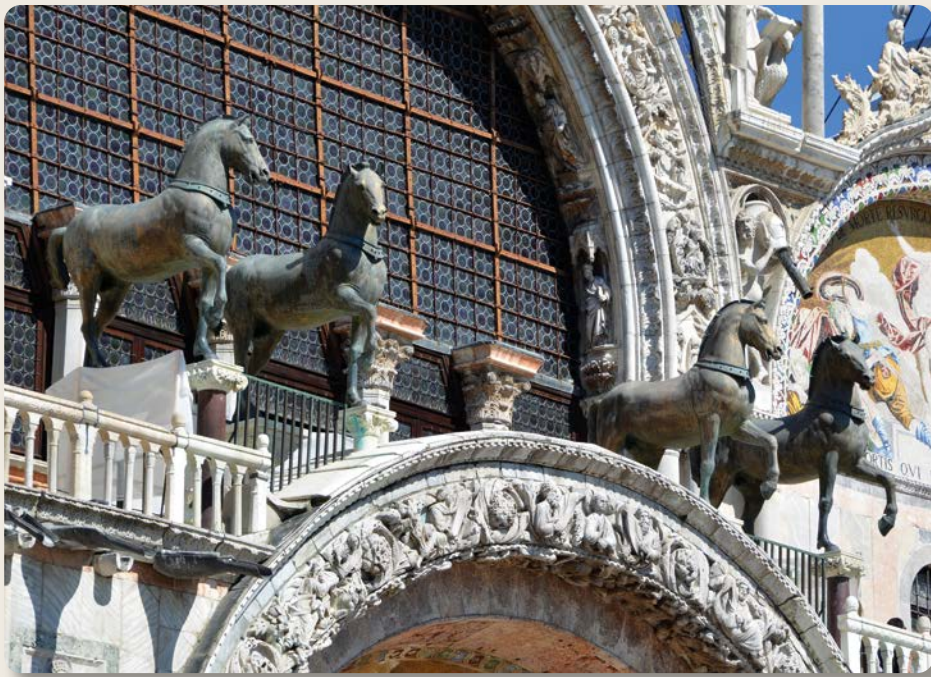
4. Η *Ιλιάδα* του Ομήρου (χειρόγραφο), Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη, Φλωρεντία

Ενότητα 4

Η ύστερη βυζαντινή περίοδος

Περιεχόμενα

- 4.1 Οι Βυζαντινοί αντιμετωπίζουν νέους εχθρούς
- 4.2 Η δυναστεία των Κομνηνών και η βενετική οικονομική διεξόδυση
- 4.3 Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους και ο διαμελισμός της αυτοκρατορίας
- 4.4 Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και οι τελευταίες αναλαμπές
- 4.5 Η ακμή της Θεσσαλονίκης
- 4.6 Η επέκταση των Οθωμανών – Η δυναστεία των Παλαιολόγων
- 4.7 Η πολιορκία και η Άλωση της Κωνσταντινούπολης
- 4.8 Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο

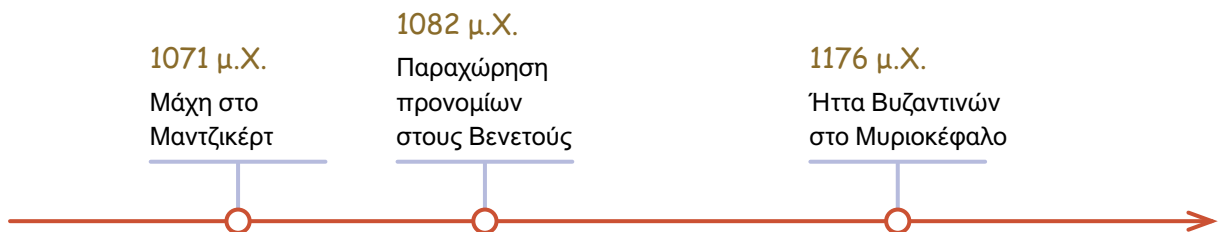
Τα Άλογα του Αγίου Μάρκου, στην πρόσοψη της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου στη Βενετία, μετά τη λεηλασία της Κωνσταντινούπολης το 1204 μ.Χ. Πηγή: Dreamstime

4.1

Οι Βυζαντινοί αντιμετωπίζουν νέους εχθρούς

Τον 11ο αιώνα οι Σελτζούκοι εισβάλλουν και εγκαθίστανται στα ανατολικά της αυτοκρατορίας. Παράλληλα, οι Νορμανδοί, από τον Βορρά, με επιθέσεις φτάνουν έως την Πελοπόννησο. Το βυζαντινό κράτος, που βρίσκεται σε δύσκολη θέση, αναζητά βοήθεια από τη Δύση.

Η τελευταία περίοδος ακμής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ουσιαστικά ολοκληρώνεται στις αρχές του 11ου αιώνα. Αμέσως μετά, στα χρόνια των τελευταίων αυτοκρατόρων της Μακεδονικής Δυναστείας και των διαδόχων τους, παρατηρείται εμφανής παρακμή στο εσωτερικό, με ανυπολόγιστες συνέπειες.

Στα μέσα του 11ου αιώνα ο κίνδυνος από τους Άραβες δεν είναι πλέον σοβαρός. Ένας άλλος λαός, οι Σελτζούκοι από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα με αρχηγό τους τον Σελτζούκ ήρθαν σε επαφή με τους Άραβες, από τους οποίους εξισλαμίστηκαν. Στη συνέχεια, εξαπλώθηκαν σε όλη την περιοχή του Ιράν και από εκεί, τον 11ο αιώνα, εισέβαλαν με ευκολία στις επαρχίες της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, την Καππαδοκία και την Αρμενία.

Ο αυτοκράτορας Ρωμανός Δ΄ ο Διογένης (της δυναστείας των Διογένηδων) κινήθηκε εναντίον τους με μεγάλη στρατιωτική δύναμη. Ο σουλτάνος της αυτοκρατορίας των Σελτζούκων Αλπ-Αρσλάν ζήτησε συνθηκολόγηση, όμως ο Ρωμανός αρνήθηκε και επιδίωξε άμεσα τη σύγκρουση, στην οποία οι

1. Ο Χριστός στέφει τον Ρωμανό και την Ευδοκία. Ανάγλυφη ελεφαντοστέινη πλάκα (περ. 945-1049 μΧ., Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι)

2. Αλέξιος Α΄ Κομνηνός. Μικρογραφία από χειρόγραφη έκδοση του έργου *Πανοπλία Δογματική Αλεξίου Βασιλέως του Κομνηνού*, του Ευθύμιου Ζιχαβηνού (12ος αιώνας, Βιβλιοθήκη Βατικανού, Ρώμη)

Σελτζούκοι νίκησαν, αιχμαλωτίζοντας μάλιστα τον πληγωμένο Ρωμανό.

Η μάχη αυτή, που έγινε στο Μαντζικέρτ το 1071 μ.Χ., αποτελεί ιστορικό ορόσημο, αφού άνοιξε στους Σελτζούκους τον δρόμο προς τη Μ. Ασία.

Λίγα χρόνια μετά, οι Κομνηνοί αυτοκράτορες Αλέξιος Α΄, Ιωάννης Β΄ και Μανουήλ Α΄ κατάφεραν να περιορίσουν τον επεκτατισμό των Σελτζούκων, σημειώνοντας σημαντικές νίκες σε βάρος τους. Στην τελική αναμέτρηση που επιδίωξε ο Μανουήλ Α΄ στο Μυριοκέφαλο το 1176 μ.Χ., ηττήθηκε. Έτσι, οι Σελτζούκοι εδραίωσαν την παρουσία τους στην περιοχή.

Κι ενώ τα ανατολικά σύνορα περιορίζονται δραστικά από την παρουσία των Σελτζούκων, στα δυτικά σύνορα καταφθάνουν από τη Σκανδιναβία οι Νορμανδοί, γνωστοί και ως Βίκινγκς. Ικανότατοι ναυτικοί και πολεμιστές, κατακτούν αρκετές περιοχές της Ευρώπης και

ιδρύουν κράτος στην Κάτω Ιταλία. Από το 1081 έως το 1185 μ.Χ. επιχειρήσαν τέσσερις μεγάλες επιδρομές στο βυζαντινό κράτος, περιορίζοντας σημαντικά τα σύνορά του. Έφτασαν να λεηλατήσουν την Πελοπόννησο, τη Θεσσαλονίκη, και ακόμα να κατευθυνθούν εναντίον της Πόλης.

Ο Αλέξιος Α΄, θορυβημένος, αναγκάστηκε να ζητήσει βοήθεια από τη Δύση, με οικονομικά ανταλλάγματα. Έτσι, το 1082 μ.Χ. παραχώρησε με **χρυσόβουλο** στους Βενετούς ισχυρά εμπορικά **προνόμια**, όπως το να μην πληρώνουν φόρους για τις εμπορικές τους δραστηριότητες στα βυζαντινά λιμάνια. Με τη βοήθεια των Βενετών ο νορμανδικός κίνδυνος αποτράπηκε, ωστόσο το βυζαντινό κράτος είχε χάσει εν μέρει τον έλεγχο των εμπορικών δραστηριοτήτων.

3. Η μάχη στο Μυριοκέφαλο, 1176 μ.Χ. Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη* (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη)

Πηγή 1

Ο Ρωμανός Δ΄ ο Διογένης αιχμάλωτος στη μάχη του Μαντζικέρτ

Τον βασιλιά τον περικύκλωσαν οι εχθροί, μα δεν μπορούσαν εύκολα να τον νικήσουν. Ήταν στρατιώτης με πολεμική εμπειρία και είχε πολλούς κινδύνους αντιμετώπισει. Κρατούσε γερά και απέκρουε όσους ορμούσαν πάνω του. Κι αφού πολλούς σκότωσε, στο τέλος πληγώθηκε στο χέρι από ξίφος. Το άλογό του είχε πέσει καταχτυπημένο από τα βέλη, όμως ο Ρωμανός πεζός συνέχισε να μάχεται. Κατάκοπος όμως το απόγευμα έπεσε στα χέρια του εχθρού αιχμάλωτος.

Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*

4. Καλλιτεχνική απεικόνιση του Ρωμανού Δ΄ Διογένη. Μικρογραφία από την *Επιτομή Ιστοριών* του Ιωάννη Ζωναρά

Πηγή 2

Ο Αλπ-Αρσλάν με τον αιχμάλωτο Ρωμανό

Με τρόπο ανθρώπινο και συνετό οι Σελτζούκοι δέχτηκαν το δώρο της νίκης, δίχως θριαμβολογίες, ούτε απέδωσαν τα γεγονότα στη δική τους δύναμη, αλλά τα θεώρησαν έργα του θεού τους, γιατί η νίκη ήταν μεγαλύτερη από τις δικές τους δυνατότητες. Ο Ρωμανός αιχμάλωτος οδηγήθηκε στον σουλτάνο, ντυμένος ταπεινά, ο σουλτάνος δεν μπορούσε να το πιστέψει και ήθελε να τον βεβαιώσουν αν ήταν πραγματικά ο Ρωμανός. Όταν ο Αλπ-Αρσλάν βεβαιώθηκε ότι αυτός που στεκόταν μπροστά του ήταν ο βασιλιάς των Ρωμαίων, σηκώθηκε όρθιος, τον αγκάλιασε και του είπε: «Μη φοβάσαι, βασιλιά, δεν πρόκειται να διατρέξεις κανέναν κίνδυνο σωματικό, αντίθετα θα τιμηθείς όπως ταιριάζει στο αξίωμά σου. Γιατί είναι ανόητος εκείνος που δεν φοβάται τα απρόοπτα αναποδογυρίσματα της τύχης».

Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*

5. Ο Αλπ Αρσλάν αιχμαλωτίζει τον αυτοκράτορα Ρωμανό μετά τη Μάχη του Μαντζικέρτ (Margaret Donovan, λιθογραφία)

Πηγή 3

Εμπορικά και ναυτικά προνόμια σε Βενετούς

Το 1082 μ.Χ. οι Βενετοί εξασφάλισαν για το ναυτικό τους εμπορικά πλεονεκτήματα. Ήταν ελεύθεροι να ασκούν το εμπόριο σε όλες τις περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ακόμη και στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς να καταβάλλουν οποιοδήποτε φόρο. Έτσι βρέθηκαν σε πλεονεκτική θέση σε σύγκριση με τους ντόπιους Βυζαντινούς εμπόρους. Ακόμα, ο αυτοκράτορας τους παραχώρησε στην Κωνσταντινούπολη καταστήματα, καθώς και τρεις αποβάθρες στην προκουμαία. Οι συμφωνίες αυτές έθεσαν τα θεμέλια της αποικιακής δύναμης της Βενετίας στην Ανατολή και ταυτόχρονα προκάλεσαν ισχυρό κλονισμό στο εμπορικό σύστημα του βυζαντινού κράτους.

Οι Βενετοί αναγνώριζαν τα κυριαρχικά δικαιώματα του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Το βενετικό ναυτικό θα διαδραμάτιζε αποφασιστικό ρόλο στην τύχη του Βυζαντίου.

6. Συμβολική τελετή, ο δόγης της Βενετίας «παντρεύεται» τη θάλασσα ρίχνοντας ένα δαχτυλίδι στο νερό (Βενετία, Μουσείο Correr)

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα προβλήματα που αντιμετώπισαν τον 11ο αιώνα οι Βυζαντινοί;
2. Γιατί ο Αλέξιος Α΄ επέλεξε να παραχωρήσει εμπορικά προνόμια στους Βενετούς;
3. Ποιες ήταν οι συνέπειες της ήττας στο Μαντζικέρτ για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία;

Αποτιμητής

1. Ποια είναι η σημασία των ειρηνικών σχέσεων και των συγκρούσεων των Βυζαντινών με τους εχθρούς της αυτοκρατορίας (Νορμανδών, Σελτζούκων, Βενετών);
2. Πώς αξιολογείτε τις ενέργειες του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού για την αντιμετώπιση των κινδύνων από τη Δύση;

Γλωσσάρι

Προνόμια: Τα δικαιώματα που έχει ένα άτομο ή μια ομάδα κατ' εξαίρεση αυτού που ισχύει.

Χρυσόβουλο: Διάταγμα σε περγαμνή ή χαρτί, που έφερε τη χρυσή σφραγίδα του αυτοκράτορα του Βυζαντίου.

4.2

Η δυναστεία των Κομνηνών και η βενετική οικονομική διείσδυση

Τα μεγάλα εσωτερικά προβλήματα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και οι συγκρούσεις με νέους ισχυρούς αντιπάλους σε Ανατολή και Δύση δεν αφήνουν περιθώρια για συστηματική ανάκαμψη. Η δυναστεία των Κομνηνών καταβάλλει φιλότιμες προσπάθειες να ανατρέψει πρόσκαιρα την κατάσταση.

1054 μ.Χ.

Σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας από την Ανατολική

1081 μ.Χ.

Εμφάνιση της δυναστείας των Κομνηνών αυτοκρατόρων

1. Το Βυζάντιο στα χρόνια των Κομνηνών, 1081-1185 μ.Χ.

Στα μέσα του 11ου αιώνα η δύναμη του βυζαντινού κράτους εξαντλείται, καθώς αυτοκράτορες χωρίς ικανότητες, με αδέξιες και επικίνδυνες αποφάσεις εξασθενούν την οικονομία, αδικούν κοινωνικές ομάδες αποστερώντας τους δικαιώματα, αδιαφορούν για τον στρατό και την άμυνα του κράτους και διχάζουν την κοινωνία. Δύο αντίπαλες τάσεις εμφανίζονται ανάμεσα στους υψηλούς αξιωματούχους του κράτους. Από τη μία, λόγιοι αξιωματούχοι που εκπροσωπούν κυρίως τα συμφέροντα των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης και άλλων μεγάλων πόλεων. Από την άλλη, στρατιωτικοί που προέρχονται από την επαρχία και υποστηρίζουν τις απόψεις των μεγαλοχαιοκτημόνων. Με την εσωτερική **κοινωνική διχόνοια** έρχεται συγχρόνως και η θρησκευτική αντιπαράθεση με τη Δύση, που οδήγησε στο **Σχίσμα των Εκκλησιών** το 1054 μ.Χ., αποδυναμώνοντας ακόμα περισσότερο το κράτος.

Την ίδια περίοδο, Νορμανδοί και Σελτζούκοι βρίσκουν την ευκαιρία να παραβιάσουν τα σύνορα της αυτοκρατορίας, φτάνοντας στο σημείο να απειλούν την κυριαρχία της.

Η εμφάνιση της δυναστείας των Κομνηνών αυτοκρατόρων το 1081 μ.Χ. θα προσφέρει μια τελευταία αναλαμπή στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία πριν από την πτώση της. Η εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση στην οποία είχε περιπέσει η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ανάγκασε τους Κομνηνούς αυτοκράτορες να αναζητήσουν βοήθεια από τη Δύση, σε μια περίοδο όπου οι σχέσεις, ιδιαίτερα μετά το Σχίσμα, δεν ήταν οι καλύτερες δυνατές.

Οι Βενετοί, που ενδιαφέρονταν για την απρόσκοπτη διεξαγωγή του εμπορίου τους στην Αδριατική, έσπευσαν να βοηθήσουν, εισπράττοντας ισχυρά ανταλλάγματα και εμπορικά προνόμια. Η πολιτική αυτή έκανε τους Βενετούς τα επόμενα χρόνια πολύ ισχυρούς, αφού τους επέτρεπε να κυριαρχούν στον εμπορικό ανταγωνισμό.

Όταν το βυζαντινό κράτος επιχείρησε να περιορίσει αυτά τα προνόμια, οι Βενετοί αντέδρασαν στρατιωτικά, με αποτέλεσμα όχι μόνο να μη στερηθούν τα προνόμια, αλλά να τα αυξήσουν. Οι Κομνηνοί, αναζητώντας τρόπο να ανατρέψουν την κατάσταση, προχώρησαν σε παραχώρηση προνομίων και σε άλλες ιταλικές πόλεις, επιδιώκοντας το σπάσιμο του μονοπωλίου των Βενετών.

Τα εμπορικά προνόμια στις άλλες ιταλικές πόλεις της σημερινής Ιταλικής χερσονήσου οδήγησαν σε μεγάλη αύξηση του εμπορίου με τη Δύση και σε ανάπτυξη των πόλεων κυρίως στα νότια Βαλκάνια. Περιορίσαν, όμως, τις δραστηριότητες των Βυζαντινών εμπόρων και μείωσαν τα έσοδα του κράτους από το εμπόριο.

2. «Νορμανδοί στρατιώτες σε μάχη», λεπτομέρεια από την ταπετσαρία στο Μουσείο Βαγευχ, Γαλλία.

3. Κάτω, γεωργοί και αμπελουργοί εν ώρα εργασίας και επάνω οικοδόμοι αμείβονται για την εργασία τους. Μικρογραφία από εικονογραφημένο ευαγγέλιο (11ος αιώνας, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι)

4. Βυζαντινός φοροεισπράκτορας. Μικρογραφία από το εικονογραφημένο χειρόγραφο *Ομιλίες του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού* (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι)

Πηγή 1

Ο στρατός των θεμάτων

Ο στρατός των θεμάτων καταργήθηκε, ενώ ο όρος «θέμα», ως χαρακτηρισμός των μονάδων του στρατού των επαρχιών, δεν χρησιμοποιείται τον ενδέκατο αιώνα. Ο στρατηγός του θέματος χάνει πολλές από τις αρμοδιότητες του επαρχιακού διοικητή που είχε παλαιότερα, ενώ παράλληλα κερδίζει όλο και περισσότερο σε σπουδαιότητα ο δικαστής του θέματος, «Κριτής», που ελέγχει σε όλο και μεγαλύτερη έκταση την επαρχιακή διοίκηση. Η χαλάρωση όμως του συστήματος των θεμάτων σημαίνει ουσιαστικά την αποσύνθεση του κρατικού μηχανισμού πάνω στον οποίο είχε θεμελιωθεί το μεγαλείο του Βυζαντίου.

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*.

Πηγή 2

Η παρακμή του βυζαντινού στρατού

Το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου 1000-1100 μ.Χ. είναι η παρακμή του βυζαντινού στρατού. Για να καταργήσει η κυβέρνηση την επιρροή των στρατιωτικών, μειώνει τη δύναμη του στρατεύματος και, στην προσπάθεια να εξασφαλίσει καινούργια έσοδα, μεταβάλλει τους στρατιώτες-γεωργούς σε φορολογούμενους. Σαν να μην αρκούσε το γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα των στρατιωτικών κτημάτων είχαν γίνει λεία στην αρπακτικότητα των μεγαλοκτημόνων, τώρα δόθηκε στους υπόλοιπους «στρατιώτες» η δυνατότητα να εξαγοράσουν τη στρατιωτική τους θητεία, καταβάλλοντας ένα καθορισμένο ποσό.

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*

Πηγή 3

Η κεντρική εξουσία παραλύει

Ο απολογισμός της θλιβερής περιόδου από τον θάνατο του Βασιλείου Β΄ ως την άνοδο στον θρόνο του Αλεξίου Κομνηνού στις εξωτερικές σχέσεις ήταν η τέλεια κατάρρευση της βυζαντινής κυριαρχίας στην Ασία, η οριστική απώλεια των ιταλικών κτήσεων και η σοβαρή εξασθένηση της επιρροής των Βυζαντινών στη βαλκανική χερσόνησο. Ο απολογισμός στο εσωτερικό ήταν η τέλεια παράλυση της κεντρικής εξουσίας, η σοβαρή οικονομική κρίση, η υποτίμηση του νομίσματος και η διάλυση του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*

Πηγή 4

Αδιαφορία της διοίκησης για την ύπαιθρο

Εσείς, πολίτες της Κωνσταντινούπολης, δεν νοιάζεστε για ό,τι συμβαίνει έξω από τις πύλες των τειχών. Ποτέ δεν επισκεφτήκατε τις μακρινές επαρχίες, τις γειτονικές πόλεις, να διδάξετε τον σωστό τρόπο διοίκησης. Μένετε στην πόλη σας και φροντίζετε την ευζωία σας. Στις επαρχίες στέλνετε μόνο τους φορολόγους με δόντια θηρίων. Κι ερημώνονται οι πόλεις απ' αυτούς κι από άλλους εχθρούς.

Χωνιάτης, Μ., *Μητροπολίτης Αθηνών*

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πού οφείλονται τα εσωτερικά προβλήματα του Βυζαντίου που οδήγησαν στη σταδιακή παρακμή του;
2. Ποιες ήταν οι επιπτώσεις στη βυζαντινή οικονομία και κοινωνία από την παραχώρηση προνομίων στους Ιταλούς εμπόρους;

Αποτιμητής

1. Ποιες είναι οι κοινωνικές διαστάσεις της σταδιακής παρακμής του Βυζαντίου;

Γλωσσάρι

Κοινωνική διχόνοια: Η εχθρότητα που δημιουργείται ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, με αποτέλεσμα να υπάρχουν διαφορετικές απόψεις ή σύγκρουση συμφερόντων.

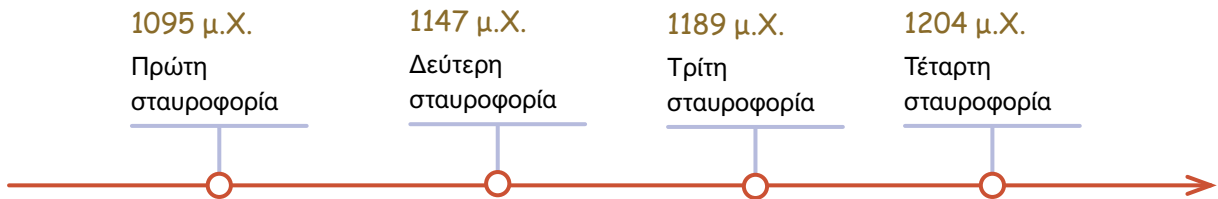
Σχίσμα των Εκκλησιών: Ο διαχωρισμός της Δυτικής Εκκλησίας με έδρα τη Ρώμη, από την Ανατολική, με έδρα την Κωνσταντινούπολη.

4.3

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους και ο διαμελισμός της αυτοκρατορίας

Ο δυτικός κόσμος με την καθοδήγηση του πάπα συνενώνεται με σκοπό να απελευθερώσει από τους μουσουλμάνους τους Αγίους Τόπους. Στη διάρκεια των διακοσίων ετών που διεξάγονται οι σταυροφορίες, ο θρησκευτικός τους χαρακτήρας μεταβάλλεται. Οι σταυροφόροι κυριεύουν την Κωνσταντινούπολη αντί για τους Αγίους Τόπους και διαμελίζουν την αυτοκρατορία.

Στην Ευρώπη από τον 11ο αιώνα επικρατούσε ανησυχία και αβεβαιότητα, καθώς το σύστημα της **χωροδεσποτείας** με τον άνισο διαμερισμό της γης είχε κατακερματίσει τα κράτη, που πορεύονται πλέον χωρίς κεντρική πολιτική και συνεννόηση. Ήταν η εποχή που οι μουσουλμάνοι είχαν κατακτήσει τους Αγίους Τόπους, προκαλώντας τη δυσαρέσκεια των χριστιανών, οι οποίοι δυσκολεύονταν να φτάσουν εκεί για να προσκυνήσουν. Ο πάπας Ουρβανός Β΄, ως θρησκευτικός αρχηγός όλων των λαών της Δύσης, κήρυξε το 1095 μ.Χ. πόλεμο των χριστιανών εναντίον των μουσουλμάνων. Οι λαοί της Ευρώπης κυριεύτηκαν από θρησκευτικό παροξυσμό και, ενωμένοι πλέον, άρχισαν να ράβουν στα ρούχα τους τον σταυρό, πραγματοποιώντας τα επόμενα χρόνια, από το 1095 έως το 1204 μ.Χ., τέσσερις μεγάλες εκστρατείες για την επίτευξη του στόχου τους, που ονομάστηκαν σταυροφορίες.

1. Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους το 1204 μ.Χ. Μικρογραφία από τα *Συνοπτικά Χρονικά* του David Aubert (15ος αιώνας, Βιβλιοθήκη του Ναυστάθμου, Παρίσι)

Η πρώτη σταυροφορία έγινε το 11ο αιώνα, η δεύτερη και η τρίτη τον 12ο, και είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα. Η τέταρτη σταυροφορία, στις αρχές του 13ου αιώνα, είχε ξεκάθαρα πολιτικό και οικονομικό χαρακτήρα. Ο αρχικός σχεδιασμός της από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ ήταν να επιτεθούν οι σταυροφόροι πρώτα στην Αίγυπτο, εξασθενώντας τις μουσουλμανικές δυνάμεις, και ύστερα να απελευθερώσουν την Παλαιστίνη.

Την περίοδο αυτή, το βυζαντινό κράτος διοικούταν από αυτοκράτορες της δυναστείας των Αγγέλων. Ένας από αυτούς, ο Αλέξιος Δ΄, γιος εκθρονισμένου αυτοκράτορα, ζήτησε από τους σταυροφόρους να τον βοηθήσουν να ανέβει στον θρόνο με πλούσια ανταλλάγματα, με κυριότερο την υποταγή της Ανατολικής Εκκλησίας στη Δυτική.

Ο Ιννοκέντιος Γ΄ βρήκε ευκαιρία να υποτάξει το Βυζάντιο και έστρεψε τα στρατεύματα εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Στις 13 Απριλίου του 1204 μ.Χ., η Πόλη, για πρώτη φορά από τότε που ιδρύθηκε, περιήλθε στα χέρια ξένων. Για τρεις ημέρες ακολούθησε λεηλασία και καταστροφή με ανυπολόγιστες συνέπειες όχι μόνο για το βυζαντινό κράτος, αλλά, σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς της εποχής μας, και για ολόκληρο τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Οι κατακτητές μοίρασαν τα βυζαντινά εδάφη, δημιουργώντας μικρότερα κράτη. Οι Φράγκοι δημιούργησαν τη Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, το Βασίλειο της Θεσσαλονίκης, το Δουκάτο των Αθηνών και το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Οι Βενετοί πήραν τις Κυκλάδες, τις Σποράδες, την Εύβοια, τη Μεθώνη, την Κορώνη και την Κρήτη.

Όστόσο, δεν κατάφεραν να κατακτήσουν ολόκληρη την αυτοκρατορία. Έτσι, με στόχο την ανάκτηση της Πόλης, δημιουργήθηκαν αρχικά τρία διάδοχα κράτη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, η Αυτοκρατορία της Νίκαιας, το Δεσποτάτο της Ηπείρου και αργότερα, τον 14ο αιώνα, το Δεσποτάτο του Μιστρά.

Πηγή 1

Η πρώτη σκέψη για την ελευθέρωση των Αγίων Τόπων

Κάποιος Κέλτης ξεκίνησε να προσκυνήσει τον Άγιο Τάφο. Όμως στον δρόμο του συνάντησε Τούρκους και Σαρακηνούς που ρήμαζαν την Ασία. Δεν κατάφερε τον σκοπό του και γύρισε πίσω. Έθεσε νέο στόχο, να ξανακάνει το ίδιο ταξίδι, όχι όμως μόνος του. Τότε, διακήρυξε σε όλες τις χώρες των Λατίνων να πάρουν όλοι οι κάτοικοι, χωρίς εξαίρεση, τους δικούς τους και να ξεκινήσουν για να προσκυνήσουν τον Άγιο Τάφο και με όλη τη δύναμή τους να ελευθερώσουν τα Ιεροσόλυμα από τους Αγαρηνούς.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάδα*, Χ, 5, 11.

2. Ο Αλέξιος Δ΄ Άγγελος. Μικρογραφία από την *Επιτομή Ιστοριών* του Ιωάννη Ζωναρά

3. Ο πάπας Ιννοκέντιος Γ΄ (Calcography in Giovanni Battista Cavaleri. Ρώμη, Basa Domenico/Zanetti Francesco, 1580 μ.Χ.)

4. Οι πορείες των σταυροφόρων

Πηγή 2

Η Άλωση και η καταστροφή της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους της τέταρτης σταυροφορίας το 1204 μ.Χ.

Είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς το κακό που έγινε στον ευρωπαϊκό πολιτισμό με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204. Οι θησαυροί της Πόλης, τα βιβλία και τα έργα τέχνης, που είχαν διατηρηθεί τόσους αιώνες, διασκορπίστηκαν και πολλά από αυτά καταστράφηκαν. Η αυτοκρατορία, το φρούριο της χριστιανοσύνης στην Ανατολή, εκμηδενίστηκε σαν δύναμη. Η οργάνωσή της καταστράφηκε. Πολλές επαρχίες, για να σωθούν, αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Η δυνατότητα για τις κατακτήσεις των Οθωμανών οφείλεται στο έγκλημα των σταυροφόρων.

Ράνσιμαν, Σ., *Βυζαντινός Πολιτισμός*.

Πηγή 3

Το κάστρο του Μοριά

Αυτό το κάστρο στάθηκε από τα δυνατότερα καστέλια του Μοριά για τη στρατηγική του θέση. Το έχτισε με πολύ μεράκι ο Φράγκος πρίγκιπας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος το 1249. Έβαλε μέσα πύργους για τους ιππότες, σπία για φύλακες, αποθήκες, πλακόστρωτες αυλές, το στόλισε με ψηλές τοξοθυρίδες και το έκανε κάστρο ισχυρό με άνδρες ανδρειωμένους, για να προσέχει τις ανυπότακτες φυλές που είχαν πλημμυρίσει τον Ταϋγετο. Από δω ο Βιλλεαρδουίνος καμάρωνε και την απέραντη Λακεδαιμονία του, όπου έβγαινε σεργιάνι με ιππότες της Καμπανίας χρυσοσπηρουνάτους πάνω σε χρυσοχαλίνωτα άλογα, ακολουθούμενος από χίλιους σιδερόφραχτους καβαλαρέους.

Ταρσούλη, Α., *Κάστρα και Πολιτείες του Μοριά*.

5. Ο λόφος του Μιστρά.
Πηγή: Shutterstock

6. Ο Μιστράς με τη λακωνική κοιλάδα.
Πηγή: Shutterstock

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Για ποιον λόγο έγιναν οι τρεις πρώτες και για ποιον λόγο η τέταρτη σταυροφορία;
2. Ποιο γεγονός βοήθησε τους σταυροφόρους της τέταρτης σταυροφορίας να υποτάξουν την Κωνσταντινούπολη;
3. Ποιες ήταν οι συνέπειες της τέταρτης σταυροφορίας για την Κωνσταντινούπολη και το Βυζάντιο;

Αποτιμητής

1. Τι γνωρίζετε για το κίνημα των σταυροφοριών που οδήγησε τελικά στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης;
2. Μπορείτε να αναλύσετε τα αίτια και τις επιπτώσεις της Άλωσης;
3. Πώς αξιολογείτε τον στόχο των διαδόχων κρατών που δημιουργήθηκαν για να ανακτήσουν την Κωνσταντινούπολη;

Γλωσσάρι

Χωροδεσποτεία: Πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς της μεσαιωνικής Δυτικής Ευρώπης, όπου αυτόνομοι άρχοντες έλεγχαν τμήματα των βασιλείων. Σε αντάλλαγμα είχαν την υποχρέωση να βοηθούν στρατιωτικά τους βασιλείς τους.

7. Ιππότες σε μάχη (Συλλογή, Saint-Bertin (:;) περίπου 1170-1180 μ.Χ., περγαμνή, έγχρωμη. Χάγη Koninklijke Bibliotheek)

4.4

Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και οι τελευταίες αναλαμπές

Το 1261 μ.Χ. η Κωνσταντινούπολη γίνεται πάλι πρωτεύουσα του βυζαντινού κράτους. Η συρρικνωμένη και αποδυναμωμένη αυτοκρατορία ζει τις τελευταίες αναλαμπές της. Η Θεσσαλονίκη και η **Αθωνική Πολιτεία** διατηρούν πολιτική και πνευματική ακτινοβολία.

1204 μ.Χ.
Τέταρτη
σταυροφορία

1261 μ.Χ.
Ο Μιχαήλ Η΄ στέφεται
αυτοκράτορας στην
Κωνσταντινούπολη

Το 1204 μ.Χ., οι σταυροφόροι κυριεύαν την Πόλη και το 1205 μ.Χ. είχαμε την αναγόρευση σε αυτοκράτορα του Θεόδωρου Α΄ Λάσκαρη στη Μ. Ασία, ο οποίος λίγο μετά στέφθηκε και από τον πατριάρχη της Νίκαιας αυτοκράτορας των Ρωμαίων. Στην αυτοκρατορία της Νίκαιας αναδείχτηκαν και σπουδαίοι αυτοκράτορες, όπως ο Ιωάννης Βατάτζης και ο Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης, που ανέκτησαν εδάφη από τους Φράγκους και ενίσχυσαν με μέτρα την κοινωνία.

Εκείνος όμως που κατάφερε να ανακτήσει την Κωνσταντινούπολη, αφού πρώτα νίκησε τους αντιπάλους του στη μάχη της **Πελαγονίας** (1259 μ.Χ.), ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας της δυναστείας των Παλαιολόγων, Μιχαήλ Η΄. Στη μάχη αυτή αιχμαλώτισε τον Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνο, πρίγκιπα της Αχαΐας. Για την απελευθέρωσή του πήρε ως αντάλλαγμα τα φρούρια της Μονεμβασίας, της Μάνης και του Μιστρά.

Ο ικανός στρατηγός του Αλέξιος Στρατηγόπουλος, προσπαθώντας να βρει τρόπο να ει-

1. Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος. Μικρογραφία από τις *Ιστορίες* του Γεωργίου Παχυμέρη (14ος αιώνας, Βασιλική Κρατική Βιβλιοθήκη, Μόναχο)

2. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία στα χρόνια του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου

σχωρήσει στα απόρθητα τείχη της Κωνσταντινούπολης, στάθηκε ιδιαίτερα τυχερός. Οι στρατιώτες του συνάντησαν έναν γεωργό και αυτός τους αποκάλυψε το ατύλαχο πέρασμα. Από την Πόλη έλειπε ο Λατίνος αυτοκράτορας με τον στρατό του. Έτσι, στις 15 Αυγούστου 1261 μ.Χ. ο Μιχαήλ Η΄ στέφεται αυτοκράτορας στην Αγία Σοφία και η Κωνσταντινούπολη έπειτα από πενήντα επτά έτη φραγκικής κατοχής περνά ξανά στους Βυζαντινούς.

Η κατάσταση που αντιμετώπισε ο Μιχαήλ Η΄ δεν ήταν καθόλου εύκολη. Η άλλοτε τεράστια και πανίσχυρη Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν υπήρχε πια. Της είχαν απομείνει λιγοστά εδάφη, ένα τμήμα της Μακεδονίας με τη Θεσσαλονίκη, μερικά νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου, η Ρόδος, ένα μικρό μέρος της Πελοποννήσου και το βορειοδυτικό τμήμα της Μ. Ασίας.

Οικονομικά και στρατιωτικά ήταν συρρικνωμένη, καθώς οι Λατίνοι έλεγχαν αποκλειστικά το εμπόριο, ενώ η άμυνα στηριζόταν σε έναν μικρό μισθοφορικό στρατό. Παράλληλα, πολλοί και ισχυροί εχθροί απειλούσαν τα σύνορα, αναγκάζοντας τους αυτοκράτορες να αναζητήσουν βοήθεια στη Δύση, που αξίωνε υποταγή στη Δυτική Εκκλησία.

Εξαίρεση αποτέλεσε η Θεσσαλονίκη, η δεύτερη σημαντική πόλη της αυτοκρατορίας, που χάρη στην ισχυρή **γεωπολιτική** της **θέση** ανέπτυξε εμπορική, αλλά και πνευματική δραστηριότητα, συνδράμοντας στην οικονομική και πολιτισμική εξέλιξη του κράτους. Δεν ήταν τυχαίο ότι στο Άγιο Όρος είχαν συγκεντρωθεί ήδη από τον καιρό της εικονομαχίας ιστορικά και θρησκευτικά κειμήλια ανεκτίμητης αξίας, που οι μοναχοί διέσωσαν στη διάρκεια των αιώνων μαζί με την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση.

Πηγή 1

Η ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς

Το τέλος της λατινικής αυτοκρατορίας και η ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς οφείλονται σχεδόν στην τύχη. Ο στρατηγός Αλέξιος Στρατηγόπουλος, με μια μικρή στρατιωτική δύναμη, πέρασε τυχαία κοντά στην Κωνσταντινούπολη. Προς μεγάλη του έκπληξη, βρήκε την πρωτεύουσα σχεδόν αφύλακτη. Χωρίς χρονοτριβή επιτέθηκε ο Στρατηγόπουλος κατά της άοπλης Πόλης, την οποία και κατέλαβε στις 25 Ιουλίου 1261, χωρίς να συναντήσει σχεδόν καμιά αντίσταση. Έτσι τελείωσε η λατινική κυριαρχία στην Κωνσταντινούπολη.

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*.

Πηγή 2

Η στέψη του Μιχαήλ Η΄ ως αυτοκράτορα το 1261 μ.Χ.

Στις 15 Αυγούστου 1261 ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ εισήλθε στην Πόλη. Στα χρόνια της λατινικής κυριαρχίας, η Κωνσταντινούπολη είχε χάσει το μεγαλείο και τον πλούτο της. Ο βυζαντινός λαός πανηγύρισε το γεγονός της εισόδου του αυτοκράτορα στην ελευθερωμένη Πόλη, που πήρε τη μορφή θρησκευτικής πανήγυρης. Ο λαός προϋπάντησε τον Μιχαήλ Η΄ με την εικόνα της Οδηγήτριας. Ο αυτοκράτορας προχώρησε πεζός, περισσότερο ως χριστιανός παρά ως αυτοκράτορας, με την ιερή πομπή στην Αγία Σοφία, όπου στέφθηκε αυτοκράτορας. Η λατρευτική αυτή πράξη συμβόλιζε την αναγέννηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με ποιον τρόπο έγινε η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261 μ.Χ.;
2. Ποια ήταν η κατάσταση που αντιμετώπισε ο Μιχαήλ Η΄ στην Κωνσταντινούπολη μετά την ανάκτησή της;

Αποτιμητής

1. Να ερμηνεύσετε τον τρόπο με τον οποίο ανακτήθηκε η Κωνσταντινούπολη το 1261 μ.Χ.
2. Πώς αξιολογείτε την κατάσταση που αντιμετώπισε ο Μιχαήλ Η΄ μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261 μ.Χ.;

Γλωσσάρι

Αθωνική Πολιτεία: Η μοναστική πολιτεία του Αγίου Όρους που βρίσκεται στη χερσόνησο του Άθω της Χαλκιδικής.

Γεωπολιτική θέση: Η μελέτη της επίδρασης της γεωγραφικής θέσης ενός κράτους στην εξωτερική και οικονομική πολιτική του.

Πελαγονία: Περιοχή κοντά στην πόλη της Καστοριάς.

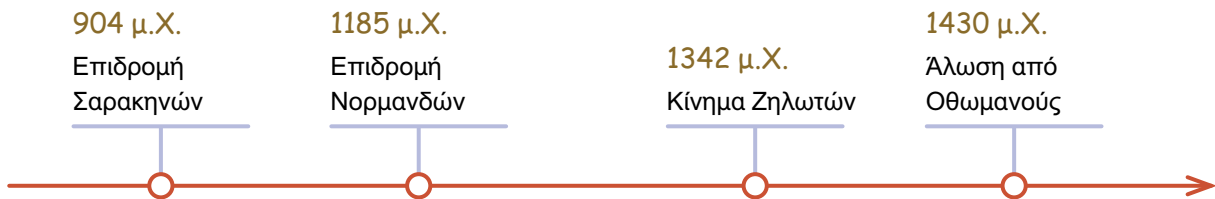
3. Η Σηλυβρία Πύλη από την οποία εισήλθε με τον στρατό του ο Στρατηγόπουλος στην Πόλη.

4.5

Η ακμή της Θεσσαλονίκης

Η Θεσσαλονίκη, η δεύτερη σε πληθυσμό και σπουδαιότητα πόλη της αυτοκρατορίας, ήταν διεθνές οικονομικό, διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο, με σημαντική πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη, που θα τη διατηρήσει καθ' όλη τη βυζαντινή περίοδο της ιστορίας της.

Η κοσμοπολίτικη Θεσσαλονίκη, η δεύτερη σε πληθυσμό και σπουδαιότητα πόλη της αυτοκρατορίας, ονομαζόταν και «λαμπρότατη», «μεγαλούπολη» και «**πολυανδρούσα**». Λόγω της εύφορης γης και της γεωγραφικής της θέσης, έγινε σημαντικό διεθνές οικονομικό, διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο. Τη διέσχιζε η Εγνατία οδός, που συνέδεε τη Δύση με την Ανατολή, ενώ το λιμάνι της έδινε πρόσβαση από την Κεντρική Ευρώπη και τον Δούναβη στους θαλάσσιους δρόμους του Αιγαίου. Στην πόλη υπήρχε πλήθος από εμπορικά καταστήματα, υφαντουργεία, μεταλλοτεχνεία, εργαστήρια επεξεργασίας δερμάτων ακόμα και νομισματοκοπείο. Η μεγάλη εμποροπανήγυρη, που γινόταν μαζί με τη γιορτή του πολιούχου της πόλης κάθε Οκτώβριο (κάτι αντίστοιχο με τα σημερινά «**Δημήτρια**»), συγκέντρωνε πλήθος εμπόρων και επισκεπτών από ολόκληρη τη βυζαντινή επικράτεια.

Λόγω της σπουδαιότητάς της, η πόλη της Θεσσαλονίκης είχε εξασφαλίσει ορισμένα οικονομικά και πολιτικά προνόμια που της έδιναν κάποια μορφή αυτοδιοίκησης και αυτονομίας. Ταυτόχρονα όμως,

1. Γραμματόσημο των ΕΛΤΑ που απεικονίζει τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο

Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος ήταν αδέρφια, Βυζαντινοί χριστιανοί θεολόγοι που κατάγονταν από τη Θεσσαλονίκη, έγιναν ιεραπόστολοι και βοήθησαν στην πολιτιστική ανάπτυξη όλων των σλαβικών λαών. Πίστευαν πως για την Εκκλησία όλοι οι άνθρωποι, οι γλώσσες, τα έθνη και οι πολιτισμοί ήταν ισότιμοι. Πιστεύεται πως με το έργο τους συνέβαλαν αποφασιστικά στην πολιτική και πολιτισμική ένωση της Ευρώπης.

εξαιτίας της θέσης και του πλούτου της, αντιμετώπισε πολλούς εχθρούς και επιδρομές από κατακτητές (Αβάρους, Σαρακηνούς πειρατές, Βούλγαρους, Νορμανδούς ιππότες, Φράγκους, Οθωμανούς κ.ά.).

Η Θεσσαλονίκη, όπως μαρτυρούν και τα πολυάριθμα μνημεία της, αποτέλεσε παράλληλα πυρήνα πνευματικής και πολιτιστικής ανάπτυξης για ολόκληρη την αυ-

τοκρατορία. Οι εκκλησίες της, στολισμένες με περίτεχνα ψηφιδωτά και τοιχογραφίες, θεωρούνται μοναδικά έργα τέχνης και αρχιτεκτονικής. Είναι η πόλη που γεννήθηκαν και σπούδασαν τα δύο αδέλφια, οι μοναχοί Κύριλλος και Μεθόδιος, οι οποίοι δημιούργησαν την αρχική μορφή του σλαβικού αλφάβητου και πέτυχαν τον εκχριστιανισμό των Σλάβων. Η ημέρα του εορτασμού τους συμπίπτει με την Ημέρα της Ευρώπης.

Η οικονομική και πνευματική άνθηση της πόλης στα μέσα του 14ου αιώνα δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση ενός πολιτικού κόμματος που ζητούσε περισσότερη δημοκρατία. Οι **Ζηλωτές**, όπως ονομάζονταν, βρήκαν υποστήριξη από τον λαό, κατέλαβαν την εξουσία και διοίκησαν τη Θεσσαλονίκη για οκτώ χρόνια (1342-1350 μ.Χ.). Τελικά όμως οι αριστοκράτες αντίπαλοί τους κατάφεραν να επικρατήσουν και να επιβάλουν την εξουσία του αυτοκράτορα Ιωάννη Καντακουζηνού, τον οποίο υποστήριζαν. Το κίνημα των Ζηλωτών της Θεσσαλονίκης, με τις αρκετά πρωτοποριακές και δημοκρατικές για την εποχή ιδέες του και τα κοινωνικά αιτήματα που πρόβαλλε, αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός της παγκόσμιας ιστορίας.

2. Καταδίωξη Βουλγάρων από Βυζαντινούς στη Θεσσαλονίκη. Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη

3. Η ιερά μονή Σίμωνος Πέτρα ή Σιμωνόπετρα στο Άγιον Όρος. Πηγή: Shutterstock

Πηγή 1

Άγιο Όρος

Το Άγιο Όρος στη χερσόνησο Άθως της Χαλκιδικής συγκέντρωσε ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους πολλούς μοναχούς, που προέρχονταν από όλα τα σημεία της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με γραπτές πηγές, ήδη από το 843 μ.Χ. υπάρχουν ομάδες ασκητών. Την ίδρυση της Μεγίστης Λαύρας* ακολουθεί η ίδρυση και άλλων μοναστηριακών συγκροτημάτων, των Ιβήρων,* του Βατοπεδίου* και άλλων μεγάλων μονών. Στον 11ο αιώνα, ιδρύθηκαν πολλά μοναστήρια, τα οποία έφτασαν τα 180. Με την άλωση της Θεσσαλονίκης (1430 μ.Χ.) και αργότερα της Κωνσταντινούπολης (1453 μ.Χ.) το Άγιον Όρος κατακτάται από τους Οθωμανούς.

Οδυσσέας, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

* Μοναστήρια του Αγίου Όρους.

Πηγή 2

Φτωχοί και πλούσιοι στο μέσο Βυζάντιο

Δυνατοί είναι όλοι οι ανώτεροι και ανώτατοι πολιτικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι, [...] οι επίσκοποι, μητροπολίτες, εκκλησιαστικοί άρχοντες, ηγούμενοι μοναστηριών αλλά και οι διαχειριστές της βασιλικής ή κρατικής ή μοναστηριακής περιουσίας.

Ράγια, Ε., «Φτωχοί και πλούσιοι στο μέσο Βυζάντιο: Πενία, πλούτος και εξουσία».

Πηγή 3

Πλούτος και φτώχεια στη βυζαντινή κοινωνία

Η εξουσία τέτοιων ισχυρών προσώπων αύξησε υπερβολικά τη μεγάλη ταλαιπωρία των φτωχών, διότι με το πλήθος των υπηρετών τους [...] και των άλλων παρατρεχάμενων και ακολούθων τους προκάλεσαν βίαιες επιθέσεις, διώξεις, αγγαρείες, άλλες θλίψεις και στενοχώριες, και προξένησαν μεγάλη καταστροφή στο κοινό συμφέρον [...].

Νεαρά του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄, 934,
Πλούτος και φτώχεια στη βυζαντινή κοινωνία.

4. Το Φρούριο του Επταπυργίου (Γεντί Κουλέ), στο άκρο των τειχών της Θεσσαλονίκης, εντός της Ακρόπολης. (Δήμος Θεσσαλονίκης).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Από ποιους λαούς δέχτηκε εισβολές η Θεσσαλονίκη; Για ποιους λόγους θεωρείτε πως έγινε αυτό; Πώς κρίνετε τις επιδρομές των (Νορμανδών και Φράγκων) σταυροφόρων;
2. Ποια είναι η σημασία του έργου των αδελφών Κύριλλου και Μεθόδιου στη σημερινή εποχή; Μπορείτε να βρείτε πληροφορίες για την Ημέρα της Ευρώπης;
3. Με βάση τις πληροφορίες που αντλείτε από το κείμενο και τις πηγές πώς κρίνετε το κίνημα των Ζηλωτών; Γιατί νομίζετε ότι εξεγέρθηκαν;

Αποτιμητής

1. Για ποιους λόγους πιστεύετε ότι η Θεσσαλονίκη παρέμεινε σημαντικό διοικητικό και οικονομικό κέντρο σε όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας;

Γλωσσάρι

«Δημήτρια»: Τα «Δημήτρια» είναι πολιτιστικός θεσμός της Θεσσαλονίκης, αντίστοιχος με τη βυζαντινή εμποροπανήγυρη, και έχει το όνομα του αγίου Δημητρίου, που είναι ο πολιούχος της πόλης.

Ζηλωτής: Ο ένθερμος και αφοσιωμένος θαυμαστής και υποστηρικτής ή μιμητής κάποιου ή κάποιας ιδέας.

Πολυανδρούσα: Αυτή που έχει πολύ κόσμο, μεγάλο πληθυσμό.

4.6

Η επέκταση των Οθωμανών – Η δυναστεία των Παλαιολόγων

Οι διάδοχοι του σουλτάνου Οσμάν αφαιρούν διαδοχικά εδάφη από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η Δύση δεν προσφέρει καμία ουσιαστική βοήθεια στο Βυζάντιο. Οι εμφύλιες διαμάχες των Παλαιολόγων και ενωτικών-ανθενωτικών υπονομεύουν την άμυνα της Πόλης.

1394-1402 μ.Χ.

Πολιορκία της
Κωνσταντινούπολης
από τον σουλτάνο
Βαγιαζήτ

1430 μ.Χ.

Ανακατάληψη
Θεσσαλονίκης
από τον Μουράτ Β΄.
Παράδοση Ιωαννίνων

1449 μ.Χ.

Αυτοκράτορας
του Βυζαντίου ο
Κωνσταντίνος ΙΑ΄
Παλαιολόγος

Ο ιδρυτής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σουλτάνος Οσμάν πραγματοποίησε την πρώτη σημαντική νίκη ενάντια στους Βυζαντινούς στη μάχη του Βαφέως (1302 μ.Χ.).

Ο διάδοχός του Ορχάν μετέτρεψε την Προύσα σε πρωτεύουσα των Οθωμανών και κατέλαβε τη Νίκαια και τη Νικομήδεια. Την περίοδο 1341-1354 μ.Χ. το Βυζάντιο υπέφερε από εμφύλιες διαμάχες ανάμεσα σε Παλαιολόγους και Κατακουζηνούς, σεισμούς και **πανώλη**. Ο σουλτάνος Ορχάν κατέλαβε την Καλλίπολη, ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος εκμεταλλεύτηκε τον πανικό του συναυτοκράτορα Κατακουζηνού και ανέλαβε μονοκράτορας.

Ο διάδοχος του Ορχάν, Μουράτ Α΄, κατέλαβε με τη σειρά: Φιλιππούπολη, Αδριανούπολη, Σόφια, Ναϊσσό, Θεσσαλονίκη και Κοσσυφοπέδιο, όπου σκοτώθηκε.

Από το 1394 μ.Χ. έως το 1402 μ.Χ. ο σουλτάνος Βαγιαζήτ πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη, αφού ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ αρνήθηκε να πληρώσει φόρο **υποτέλειας**. Η πολιορκία λύθηκε μετά την ήττα των Οθωμανών από τους Μογγόλους του Ταμερλάνου στην Άγκυρα. Ο Ταμερλάνος όμως δεν προχώρησε δυτικότερα, γιατί εκστράτευσε στην Κίνα.

1. Ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος.
Μικρογραφία από το έργο *Επιτομή Ιστοριών του Ιωάννη Ζωναρά*

2. Ο σουλτάνος Ορχάν. Επιχρωματισμένο χαρακτικό του John Young (Portraits of the Emperors of Turkey, 1815 μ.Χ.).

3. Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος. Μικρογραφία από την Επιτομή Ιστοριών του Ιωάννη Ζωναρά

Έπειτα από μια ειρηνική περίοδο, ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ **ανακατέλαβε** τη Θεσσαλονίκη (1430 μ.Χ.), ενώ οι κάτοικοι των Ιωαννίνων αναγκάστηκαν να παραδοθούν την ίδια χρονιά. Οι Βυζαντινοί αποδέχθηκαν το παπικό **πρωτείο**, απόφαση που προκάλεσε διχόνοια. Οι ενωτικοί ήθελαν την ένωση των Εκκλησιών για να σωθεί η αυτοκρατορία, ενώ οι ανθενωτικοί υπερασπιζονταν την Ορθοδοξία. Τα μίση **υπονόμειαν** την άμυνα εναντίον των Οθωμανών, που μετά τη νίκη τους στη Βάρνα εναντίον χριστιανικού στρατού κυριαρχούσαν στις περιοχές της σημερινής Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Το 1449 μ.Χ. ανέλαβε την αυτοκρατορία ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος, δεσπότης του Μιστρά. Τον Μουράτ Β΄ διαδέχθηκε ο Μωάμεθ Β΄. Ο απεσταλμένος του πάπα **καρδινάλιος** Ισίδωρος έγινε δεκτός στην Αγία Σοφία, όπου γιορτάστηκε η ένωση των Εκκλησιών, γεγονός όμως που δεν πρόσφερε τίποτα στην υπεράσπιση της Πόλης. Ο Κωνσταντίνος ενθάρρυνε τον λαό να επισκευάσει τα τείχη, να καθαρίσει τις **τάφρους**, να συγκεντρώσει όπλα, σιτάρι, ενώ οικονομικά συνέβαλαν η πολιτεία, οι εκκλησίες, μοναστήρια και ιδιώτες. Ο Βενετός πρέσβης δεσμεύτηκε στον Κωνσταντίνο να μη φύγει κανένα βενετικό πλοίο από τον **Κεράτιο**. Η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν σε κατάσταση αμυντικής προετοιμασίας.

Οι **ενδοοικογενειακές** αντιπαλότητες των Παλαιολόγων (Πηγή 3) φανερώνουν ότι, με εξαίρεση των Κωνσταντίνο

ΙΑ΄, ο αυτοκρατορικός τους οίκος δεν κατάφερε να εξισορροπήσει με τον καλύτερο τρόπο τις σχέσεις μεταξύ των μελών του προς όφελος των Βυζαντινών.

Πηγή 1

Έκκληση για βοήθεια

Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης από τον Βαγιαζίτ, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος πήρε την παρακινδυνευμένη απόφαση να ταξιδέψει στη Δύση για να αναζητήσει βοήθεια. Στο διάστημα της απουσίας του, την ηγεσία της Πόλης ανέλαβε ο Ιωάννης Ζ΄ με τον οποίο είχαν συμφιλιωθεί. Ξεκινώντας από τη Βενετία, συνέχισε στο Παρίσι και στην Αγγλία, όπου φιλοξενήθηκε από τον βασιλιά Ερρίκο Δ΄. Έχοντας αποσπάσει πολλές υποσχέσεις αλλά ελάχιστη βοήθεια, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη το 1403, ύστερα από ένα ταξίδι τριών και πλέον ετών στη Δύση.

Cameron, A., *Οι Βυζαντινοί*, σ. 105.

4. Τα βυζαντινά σύνορα περίπου το 1350 μ.Χ.

Πηγή 2

Εγκατάλειψη

Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος έκανε ό,τι μπορούσε. Το 1452 έστειλε πρεσβευτές στην Ιταλία να παρακαλέσουν για βοήθεια, χωρίς αποτέλεσμα. Η γερουσία της Βενετίας τού απάντησε πως ήταν στεναχωρημένη με τα νέα, αλλά θα βοηθούσε μόνο αν αναλάμβανε δράση ο πάπας. Ο τελευταίος ήταν απρόθυμος μέχρι να βεβαιωθεί ότι η ένωση των Εκκλησιών ήταν ουσιαστική. Ένας απεσταλμένος στη Γένοβα έλαβε υπόσχεση για ένα πλοίο, ενώ η κυβέρνηση προσφέρθηκε να μεσολαβήσει για βοήθεια από τη Γαλλία. Οι υποσχέσεις του βασιλιά της Αραγωνίας ήταν αόριστες.

Runciman, S., *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, σσ. 134, 135.

Πηγή 3

Οι ενδοοικογενειακές αντιπαλοότητες των Παλαιολόγων

Οι διαμάχες των Παλαιολόγων την περίοδο 1376-1379 τους οδήγησαν σε συναναστροφές με τον σουλτάνο. Ο Ανδρόνικος Δ΄ προσπάθησε να καθαιρέσει τον πατέρα του, Ιωάννη Ε΄ (1373), αλλά εκείνος έβαλε να τον συλλάβουν. Το 1376 δραπέτευσε και με τη βοήθεια Γενοβέζων και Τούρκων συνέλαβε τον πατέρα του και ανέλαβε εξουσία. Ο Μουράτ Α΄ υποστήριξε τον Ανδρόνικο, γιατί του επέστρεψε την Καλλίπολη, που είχε ανακαταλάβει ο Αμεδαίος, ξάδερφος του Ιωάννη Ε΄. Το 1379 ο Ιωάννης Ε΄ δραπέτευσε και ανέλαβε την εξουσία, υποστηριζόμενος από τον Μουράτ. Του είχε υποσχεθεί μεγαλύτερο φόρο υποτέλειας.

Reinert, S.W., *Ιστορία του Βυζαντίου*, σσ. 363-365.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πώς εξηγείτε τη μεγάλη επέκταση των Οθωμανών Τούρκων στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας κατά τον 14ο και τον 15ο αιώνα;
2. Πώς ερμηνεύετε τη στάση του πάπα απέναντι στην έκκληση του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου για στρατιωτική βοήθεια;

Αποτιμητής

1. Ποιες ήταν οι σημαντικότερες δυσκολίες που αντιμετώπισε το Βυζάντιο πριν από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και πώς προσπάθησε να τις αντιμετωπίσει;

Γλωσσάρι

Ανακαταλαμβάνω: Καταλαμβάνω ξανά κάτι που στο μεταξύ είχα χάσει.

Ενδοοικογενειακός: Αυτός που αφορά το εσωτερικό μιας οικογένειας.

Καρδινάλιος: Ανώτατος κληρικός της Καθολικής Εκκλησίας.

Κεράτιος: Στενός και μακρύς κόλπος στον Βόσπορο (από την πλευρά της ευρωπαϊκής ακτής), ένα από τα μεγαλύτερα φυσικά λιμάνια στον κόσμο (7 χιλιόμετρα).

Πανώλη: Θανατηφόρος ασθένεια, πανούκλα.

Πρωτείο: Η πρώτη θέση, η απόλυτη υπεροχή που έχει κάποιος σε έναν τομέα.

Τάφος: Τεχνητό άνοιγμα στο έδαφος με αρκετό βάθος, μεγάλο χαντάκι.

Υπονομεύω: Επιδιώκω να βλάψω κάποιον ύπουλα και μεθοδικά.

Υποτέλεια: Κατάσταση κατά την οποία κάποιος βρίσκεται υπό την εξουσία άλλου, για χώρα που εξαρτάται οικονομικά από άλλη.

4.7

Η πολιορκία και η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς

Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ανακηρύσσεται αυτοκράτορας. Οι Οθωμανοί με τον Μωάμεθ Β΄ πολιορκούν ασφυκτικά την Κωνσταντινούπολη. Παρά τις ηρωικές προσπάθειες των Βυζαντινών, η Πόλη πέφτει.

1430 μ.Χ.

Οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν τη Θεσσαλονίκη

1449 μ.Χ.

Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ανακηρύσσεται αυτοκράτορας

1453 μ.Χ.

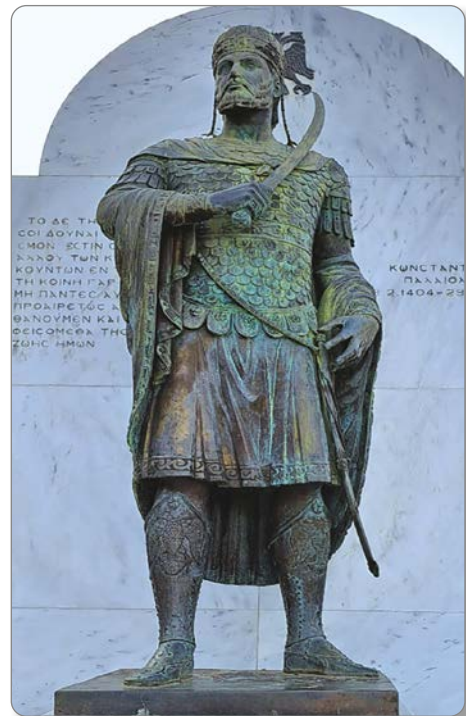
Άλωση Κωνσταντινούπολης

Στις αρχές του 15ου αιώνα οι Οθωμανοί είχαν επεκτείνει την κυριαρχία τους σχεδόν σε όλο το βυζαντινό κράτος. Το 1430 μ.Χ. κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη.

Το 1449 μ.Χ. ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, προερχόμενος από το Δεσποτάτο του Μοριά. Ήταν ικανός, δίκαιος και αγαπητός κυβερνήτης, και ο τελευταίος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης. Μόλις ανέλαβε, προσπάθησε να αντιμετωπίσει τη δύσκολη κατάσταση. Έκλεισε ειρήνη με τους Οθωμανούς, προσπάθησε να συμφιλιώσει **ενωτικούς** και **ανθενωτικούς**, έφραξε με χοντρή διπλή αλυσίδα την είσοδο του Κεράτιου κόλπου, συντήρησε τον στόλο, οργάνωσε τον στρατό, ζήτησε από τους Δυτικούς να βοηθήσουν με στρατό και χρήμα την Πόλη, και προσέγγισε με **διπλωματικό τρόπο** τον πάπα.

Το 1451 μ.Χ. ο Μωάμεθ Β΄ έγινε σουλτάνος των Οθωμανών σε ηλικία 21 ετών, έχοντας την προσδοκία να κυριεύει την Πόλη. Αν και δεσμεύτηκε να σεβαστεί τη συνθήκη ειρήνης, οι πράξεις του έδειχναν ακριβώς το αντίθετο.

Ναυπήγησε 150 πολεμικά πλοία, εξοπλίστηκε με μεγάλα κανόνια και συγκέντρωσε πολύ στρατό. Έχτισε ένα

1. Άγαλμα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου απέναντι από τη Μητρόπολη Αθηνών

2. Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής. Ελαιογραφία του Gentile Bellini (Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο)

3. Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης. Μικρογραφία γαλλικού χειρογράφου (μετά το 1455 μ.Χ., Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι)

Η χιλιόχρονη βυζαντινή ιστορία σταμάτησε, μα ποτέ δεν έπαψε να ζει η ελπίδα της ανάστασης του γένους και θρύλοι άρχισαν να γεννιούνται στις ψυχές των κατακτημένων, που συσπείρωσαν τους επόμενους αιώνες τον ελληνισμό.

φρούριο στον Βόσπορο, ώστε να ελέγχει τη διέλευση των караβιών. Ο ίδιος έστησε το στρατηγείο του σε κοντινή απόσταση από τα τείχη της Πόλης. Περίπου 80.000 Οθωμανοί στρατιώτες βρέθηκαν έξω από τα τείχη, μαζί με πολλά караβία και ισχυρό πυροβολικό.

Οι Βυζαντινοί που υπεράσπιζαν τα τείχη ήταν περίπου 8.000, από τους οποίους 3.000 ήταν ξένοι **μισθοφόροι**. Τον Απρίλιο του 1453 μ.Χ. άρχισε η πολιορκία. Με γενναιότητα οι Βυζαντινοί αντιμετώπισαν τις επιθέσεις, ενώ τα ρήγματα στα τείχη από τις κανονιές επισκευάζονταν γρήγορα με τη βοήθεια αμάχων. Ο Φλαντανελάς κατάφερε με λίγα караβία να σπάσει τον θαλάσσιο αποκλεισμό και να φέρει εφόδια στην Πόλη, προκαλώντας την οργή του Μωάμεθ. Εκείνος τότε διέταξε να περάσουν από τη στεριά 70 караβία από τον Βόσπορο στον Κεράτιο, αποκλείοντας ασφυκτικά την Πόλη. Παράλληλα έστειλε στον Κωνσταντίνο πρόταση παράδοσης, την οποία όμως αρνήθηκε.

Οι Οθωμανοί ξεκίνησαν το πρωί της Τρίτης 29 Μαΐου 1453 μ.Χ. σφοδρότατη επίθεση, με ομοβροντίες κανονιών, πολιορκητικούς πύργους και σκάβοντας λαγούμια κάτω από τα τείχη. Οι δύο πρώτες εφοδοί αποκρούστηκαν με επιτυχία. Ο θανάσιμος τραυματισμός του αρχηγού των μισθοφόρων Ιουστινιάνη έκαμψε την άμυνα. Χιλιάδες **γενίτσαροι** εισέβαλαν από ένα μεγάλο ρήγμα που άνοιξε κοντά στην πύλη του Αγίου Ρωμανού και από μια εσωτερική ανοιχτή πύλη, την Κερκόπορτα, ξεχύθηκαν στο εσωτερικό της Πόλης.

Μια κραυγή διαπερνούσε τον αέρα: «**Η Πόλις εάλω**». Ο αυτοκράτορας, πολεμώντας ηρωικά στην πύλη του Αγίου Ρωμανού, θυσιάστηκε μαζί με τους υπασπιστές του.

4. Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος, ο Αυτοκράτωρ των Ἑλληνορωμαίων ἐξέρχεται ἄτρομος εἰς τὴν μάχην· 29 Μαΐου 1453. Ἔργο του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ (1932, Μουσείο Θεόφιλου, Βαρειά Μυτιλήνης)

Πηγή 1

Προτάσεις του Μωάμεθ Β΄ για την παράδοση της Κωνσταντινούπολης και η απάντηση του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου

Μωάμεθ: ... τις χαλκόνδετες καστρόπορτες της Πόλης ειρηνικά άνοιξε να μπούμε. Ορκίζομαι να σ' αφήσω και εσένα και όλους τους άρχοντές σου να φύγετε χωρίς να σας πειράξω μαζί με τα ακριβά αγαθά σας...

Κωνσταντίνος Παλαιολόγος: ... Τα κάστρα και τη γη που μου άρπαξες μέχρι τώρα σ' τα χαρίζουμε. Κι ακόμα φόρο εγώ θα σου πληρώνω και όλες τις ανομίες και τις ντροπές θα τις ξεχάσω, αν τραβηχτείς μονάχα από την Πόλη. Το να σου παραδώσω την Πόλη ούτε στις δικές μου προθέσεις είναι ούτε σε κανενός άλλου απ' όσους κατοικούν σ' αυτή, γιατί όλοι, με κοινή απόφαση που πήραμε με τη δική μας αβίαστη θέληση, θα πεθάνουμε και δεν θα υπολογίσουμε τη ζωή μας...

Καζαντζάκης, Ν., *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*.

Πηγή 2

Εάλω η Πόλις

Οι Έλληνες, μόλις διέτρεξε η φήμη πως έπεσε η Πόλη, άλλοι άρχισαν να τρέχουν προς το λιμάνι στα πλοία των Βενετσιάνων και καθώς ορμούσαν βιαστικά και με ακαταστασία, τα βούλιαζαν. Με θόρυβο, φωνές και χωρίς καμιά τάξη, έτρεχαν να σωθεί ο καθένας, σε μια γενική σύγχυση. Στην Αγία Σοφία μαζεύτηκαν άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Σε λίγο όμως πιάστηκαν απ' τους Τούρκους χωρίς αντίσταση. Πολλοί άνδρες σκοτώθηκαν μέσα στον ναό. Άλλοι πιάστηκαν και πολλοί όμως απ' τους Έλληνες φάνηκαν γενναίοι, αντιστάθηκαν και σκοτώθηκαν, για να μη δουν τις γυναίκες και τα παιδιά τους σκλάβους.

Χαλκοκονδύλης, Λ., *Αποδείξεις ιστοριών*.

Πηγή 3

Οι τελευταίες στιγμές του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Ο αυτοκράτορας έδινε πρώτος στους πολεμιστές του το παράδειγμα της ηρωικής αποφασιστικότητας. Αγωνίσθηκε στις επάλξεις ως την τελευταία στιγμή και μέσα στη συμπλοκή βρήκε τον θάνατο. Τρεις μέρες και τρεις νύχτες κράτησε η λεηλασία, όπως είχε υποσχεθεί ο σουλτάνος στους στρατιώτες του κατά την προετοιμασία της γενικής επιθέσεως για να αναπτερώσει το πεσμένο ηθικό τους. Καταστράφηκαν αντικείμενα ανυπολόγιστης αξίας, μνημεία τέχνης και πολύτιμα χειρόγραφα, εικόνες και εκκλησιαστικοί θησαυροί. Ο Μωάμεθ Β΄ εισήλθε θριαμβευτικά στην κατακτημένη πόλη. Η Κωνσταντινούπολη έγινε η πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*.

Πηγή 4

Ένας χρονογράφος γράφει για την Άλωση της Πόλης

... Όσοι χριστιανοί αντιστεκόντουσαν με τα άρματά τους, όλους τούς σκότωναν και όσοι προσκυνούσανε, τους κάνανε σκλάβους. Τότε πήγανε προς την Αγία Σοφία και την εκουρσέψανε και πήρανε τις άγιες εικόνες και τις ετσακίζανε και τις ποδοπατούσανε. Ομοίως πήγανε και στις άλλες εκκλησίες και στα μοναστήρια και τα κουρσέψανε και πήρανε τα σκεύη, χρυσά και αργυρά δισκοπότηρα. Ο σουλτάνος όρισε μετά τη νίκη να κάνουν χαρές για τρεις μέρες. Μεγάλη καταδίκη έγινε στη Βασιλεύουσα του κόσμου όλου, όπου ποτέ δεν έγινε σε καμία χώρα όπως έγινε στην Πόλη.

Βαρβερινός Κώδικας

Ζώρα, Γ., *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης και η βασιλεία του Μωάμεθ Β΄ του κατακτητή κατά τον Βαρβερινό Κώδικα III 1952, 32-34.*

Πηγή 5

Τραγούδι του λαού για την Άλωση

Σημαίνει ο Θεός σημαίνει η γη, σημαίνουν τα επουράνια
σημαίνει κι η Αγία Σοφιά το μέγα μοναστήρι
με τετρακόσια σήμαντρα κι εξηνταδυό καμπάνες,
κάθε καμπάνα και παπάς κάθε παπάς και διάκος.
Ψάλλει ζερβά ο βασιλιάς, δεξιά ο πατριάρχης
κι απ' την πολλή την ψαλμουδιά εσειόντανε οι κολόνες.
Να μπουνε στο χερουβικό και να βγει ο Βασιλέας,
φωνή τους ήρθε εξ ουρανού κι απ' αρχαγγέλου στόμα:
Πάψετε το χερουβικό κι ας χαμηλώσουν τ' άγια,
παπάδες πάρτε τα ιερά κι εσείς κεριά σβηστείτε,
γιατί είναι θέλημα Θεού η Πόλη να τουρκέψει.
Μόν' στείλτε λόγο στη Φραγκιά να 'ρθούν τρία καράβια,
το 'να να πάρει το Σταυρό και τ' άλλο το Βαγγέλιο,
το τρίτο το καλύτερο την Άγια Τράπεζά μας.
[...]

Πολίτης, Ν., *Εκλογές*

5. Η είσοδος του Μωάμεθ Β΄ στην Κωνσταντινούπολη. Ελαιογραφία του Jean-Joseph Benjamin-Constant (1876 μ.Χ., Musée des Augustins, Τουλούζη)

Πηγή 6

Ο θρύλος του μαρμαρωμένου βασιλιά

Όταν ήλθε η ώρα η Πόλη να τουρκέψει και μπήκαν μέσα οι Τούρκοι, έτρεξε ο βασιλιάς μας καβάλα στ' άλογό του να τους εμποδίσει. Ήταν πλήθος αμέτρητο η Τουρκιά, χιλιάδες τον έβαλαν στη μέση κι εκείνος χτυπούσε κι έκοβε με το σπαθί του. Τότε σκοτώθηκε τ' άλογό του κι έπεσε κι αυτός.

Κι εκεί που ένας Αράπης σήκωσε το σπαθί να χτυπήσει τον βασιλιά, ήρθε άγγελος Κυρίου και τον άρπαξε και τον πήγε σε μια σπηλιά βαθιά στη γη κάτω. Εκεί μένει μαρμαρωμένος ο βασιλιάς και περιμένει την ώρα να 'ρθει πάλι ο άγγελος να τον σηκώσει.

Οι Τούρκοι το ξέρουν καλά αυτό, μα δεν μπορούν να βρουν τη σπηλιά που είναι ο βασιλιάς, γι' αυτό έχτισαν την πόρτα που ξέρουν πως απ' αυτή θα μπει ο βασιλιάς να τους πάρει πίσω την Πόλη.

Ν. Πολίτη, *Παραδόσεις*, τ. Α', αριθμ. 33.

6. Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος. Άγαλμα στο Παλαιό Φάληρο Αττικής

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα γεγονότα της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης από τον Απρίλιο έως τις 29 Μαΐου 1453 μ.Χ.;
2. Πώς οργάνωσε τον στρατό του ο Μωάμεθ Β΄ για την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης;
3. Ποιες προσπάθειες έκανε ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος για να αντιμετωπίσει την υπεροχή των Οθωμανών και τη δύσκολη κατάσταση που αυτοί είχαν δημιουργήσει;
4. Ποιες ήταν οι κυριότερες συνέπειες της πτώσης του βυζαντινού κράτους για τους Βυζαντινούς, τους Οθωμανούς και την Ευρώπη;

Αποτιμητής

1. Πώς ερμηνεύετε την απέλπιδα προσπάθεια των Βυζαντινών να σώσουν την Κωνσταντινούπολη;
2. Ποια ήταν η σημασία της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης;
3. Μπορείτε να εξηγήσετε τη σημασία της ύπαρξης κειμένων, θρύλων και παραδόσεων που αναφέρονται στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης;

Γλωσσάρι

Άλωση: Η κατάληψη μιας πόλης από εχθρικά στρατεύματα.

Ανθενωτικοί: Αυτοί που ήταν αντίθετοι με την ένωση της Ανατολικής Εκκλησίας με τη Δυτική.

Γενίτσαροι: Τούρκοι στρατιώτες που είχαν εξισλαμιστεί με τη βία, σε μικρή ηλικία.

Διπλωματικός τρόπος: Η επιδεξιότητα στον χειρισμό λεπτών καταστάσεων εξωτερικής πολιτικής που χρησιμοποιεί ένα κράτος για να ρυθμίζει τις σχέσεις του με τα άλλα κράτη, με ειρηνικά μέσα.

Ενωτικοί: Οι υποστηρικτές της ένωσης της Ανατολικής Εκκλησίας με τη Δυτική.

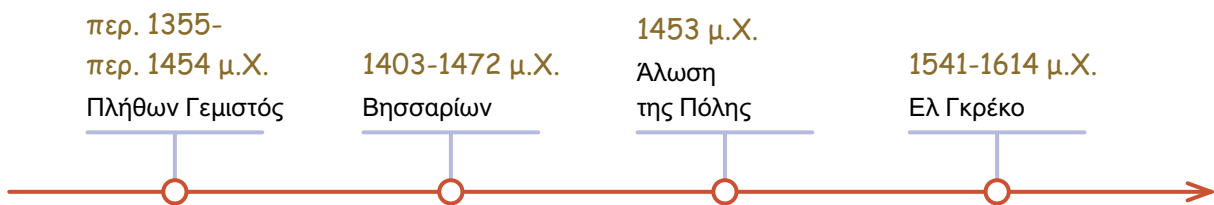
Η Πόλις εάλω: Η Πόλη αλώθηκε, κυριεύτηκε.

4.8

Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης και η διάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς ανάγκασε τους Βυζαντινούς λόγιους να μεταναστεύσουν στην Ευρώπη. Εκεί μετέδωσαν την πολιτιστική παράδοση του Βυζαντίου και την πνευματική κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας.

Η **Άλωση** της Πόλης από τους Οθωμανούς (1453 μ.Χ.) μπορεί να σήμανε τη διάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η προσφορά της όμως στις τέχνες, τα γράμματα και τον πολιτισμό συνεχίστηκε. Πολλοί μορφωμένοι Βυζαντινοί επέλεξαν να μεταναστεύσουν στην Ευρώπη, μεταφέροντας στις περιοχές αυτές μαζί με τις γνώσεις τους και στοιχεία του πολιτισμού τους. Έφεραν επίσης μαζί τους σπάνια ελληνικά χειρόγραφα (Ομήρου, Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Ιπποκράτη κ.λπ.) και πολλά έργα τέχνης.

Εκείνη την εποχή στην Ευρώπη άρχισε η **Αναγέννηση**, μια περίοδος που χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη των τεχνών, των γραμμάτων και των επιστημών κάτω από το πνεύμα της κλασικής λατινικής και **ελληνικής παιδείας**. Οι μορφωμένοι και καλλιεργημένοι Βυζαντινοί μετέδωσαν αυτόν τον πλούτο διδάσκοντας τα ελληνικά γράμματα σε κορυφαία πανεπιστήμια (Βενετία, Παρίσι, Γενεύη, Μαδρίτη, Λισαβόνα κ.α.). Έτσι, ο ευρωπαϊκός πολιτισμός εμπλουτίστηκε με στοιχεία όπως η δημοκρατία και οι επιστήμες (Φιλοσοφία, Νομική, Μαθηματικά, Ιατρική, Γεωγραφία κ.λπ.).

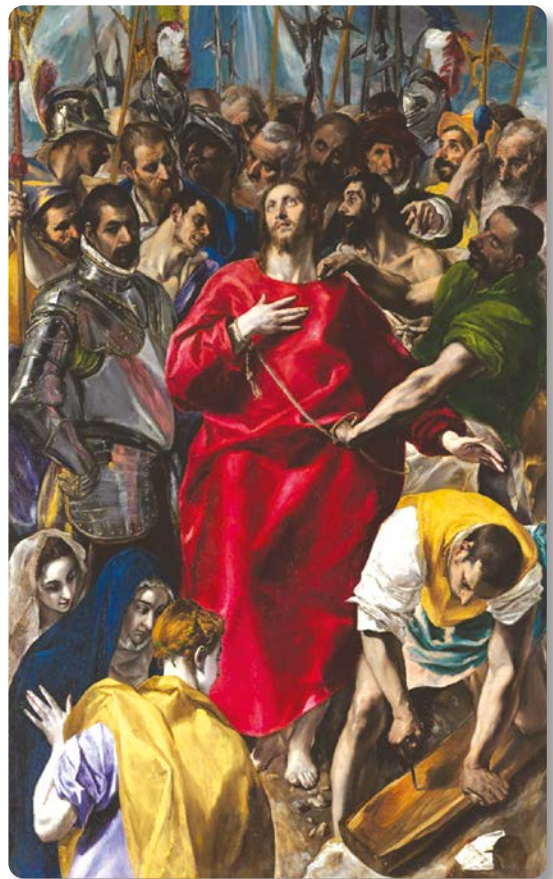

1. Η εκκλησία του Αγίου Μάρκου στη Βενετία.
Πηγή: Shutterstock

Παράλληλα, πολλοί καλλιτέχνες που κράτησαν τις παραδόσεις της βυζαντινής τέχνης κατέφυγαν στην Πελοπόννησο, την Κρήτη, την Κύπρο και τα Ιόνια νησιά, περιοχές δηλαδή που τις κατείχαν οι Βενετοί. Εκεί οι τέχνες, και ειδικότερα η ζωγραφική, γνώρισαν μεγάλη άνθηση. Από την Κρήτη καταγόταν ο περίφημος ζωγράφος της Αναγέννησης Δομίνικος Θεοτοκόπουλος (Ελ Γκρέκο) που αργότερα δημιούργησε τα έργα του στην Ισπανία και την Ιταλία. Η ζωγραφική της ιταλικής Αναγέννησης πήρε πολλά στοιχεία από τη βυζαντινή και αρχαία ελληνική ζωγραφική, και τη **μικρογραφία**.

Εκτός από τις τέχνες και τα γράμματα, σημαντική ήταν η επίδραση του Βυζαντίου και στην καθημερινή ζωή. Πολλά από τα έθιμα και τις παραδόσεις μας διαμορφώθηκαν στη βυζαντινή περίοδο και διατηρούνται, με μικρές παραλλαγές, μέχρι σήμερα, όπως, για παράδειγμα, αυτά που αφορούν τον κύκλο της ζωής (γέννηση, βάπτισμα, γάμος, θάνατος) ή τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές.

Οι επιρροές του Βυζαντίου στον δυτικό κόσμο, όμως, δεν περιορίστηκαν μόνο στην τέχνη και στον πολιτισμό. Αφορούν τις επιστήμες, τη μουσική, την πολιτική, τη διπλωματία, το εμπόριο και γενικότερα αγκαλιάζουν πολλούς τομείς της σύγχρονης ζωής.

2. Ο διαμοιρασμός των **ματιών** του Ιησού.
Έργο του Δομίνικου Θεοτοκόπουλου-
Ελ Γκρέκο (1577-1779 μ.Χ.,
Καθεδρικός Ναός, Τολέδο)

3. Ο Πλήθων Γεμιστός. Έργο του Benozzo Gozzoli (1459-1461 μ.Χ., Παλάτσο Μέντιτσι, Φλωρεντία)

4. Ο Βησσαρίων. Ελαιογραφία των Justus van Gent και Pedro Berruguete (1473-1475 μ.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι)

Οι τελευταίοι Βυζαντινοί λόγιοι που πριν από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης δίδαξαν στην Ιταλία τα ελληνικά γράμματα ήταν ο Πλήθων Γεμιστός και ο μαθητής του ο Βησσαρίων. Ο Βησσαρίων, Βυζαντινός κληρικός και καρδινάλιος της Καθολικής Εκκλησίας, ήταν μία από τις σημαντικότερες μορφές του βυζαντινών και ιταλικών γραμμάτων. Ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων ήταν ένας από τους σημαντικότερους λόγιους και φιλοσόφους. Το παρατσούκλι «Πλήθων» το επέλεξε ο ίδιος για να θυμίζει τον Πλάτωνα.

Πηγή 1

Η συνεισφορά του Βυζαντίου στον δυτικό πολιτισμό

Το Βυζάντιο συνέβαλε πάρα πολύ στην ιστορία της Αναγέννησης καλλιεργώντας όχι μόνον τη γνώση της ελληνικής γλώσσας και φιλολογίας, αλλά έδωσε στη Δύση έναν τεράστιο αριθμό αρχαίων χειρόγραφων και κειμένων των πατέρων της Εκκλησίας. Καθώς οι συνθήκες ζωής στο Βυζάντιο έγιναν δυσκολότερες και πιο επικίνδυνες, λόγω των τουρκικών κατακτήσεων, πολυάριθμοι Έλληνες μετανάστευσαν παίρνοντας μαζί τους τα έργα της φιλολογίας τους. Μεταφέροντας τα κλασικά έργα στη Δύση και σώζοντας αυτά από τα χέρια των Τούρκων, το Βυζάντιο πρόσφερε μεγάλη υπηρεσία στην ανθρωπότητα και τη μελλοντική εξέλιξη.

Βασίλειφ, Α., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*.

Πηγή 2

Θρύλος από τη λαϊκή παράδοση

Όταν ήρθε η ώρα να τουρκέψει η Πόλη και μπήκαν μέσα οι Τούρκοι, έτρεξε ο βασιλιάς μας καβάλα στ' άλογό του να τους εμποδίσει. Τότε σκοτώθηκε τ' άλογό του κι έπεσε κι αυτός. Εκεί που ένας Τούρκος σήκωσε το σπαθί του να τον χτυπήσει, ήρθε άγγελος Κυρίου και τον άρπαξε και τον πήγε σε μια σπηλιά κοντά στη Χρυσόπορτα. Εκεί μένει μαρμαρωμένος ο βασιλιάς και περιμένει την ώρα να 'ρθει πάλι ο άγγελος να τον σηκώσει.

Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τ. Ι, σ. 439.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια, κατά τη γνώμη σας, είναι η μεγαλύτερη συνεισφορά του Βυζαντίου στον σύγχρονο κόσμο;
2. Πώς εξηγείτε το γεγονός ότι πολλά από τα βυζαντινά έθιμα διατηρούνται, με παραλλαγές, μέχρι σήμερα;

Αποτιμητής

1. Με ποιους τρόπους πιστεύετε ότι οι τέχνες, τα γράμματα και η πολιτιστική παράδοση του Βυζαντίου γενικότερα επηρέασαν τον δυτικό πολιτισμό;

Γλωσσάρι

Αναγέννηση: Η περίοδος στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού (15ος-16ος αιώνας) που χαρακτηρίζεται από τη μελέτη των κειμένων των κλασικών συγγραφέων της αρχαιότητας και την ανάπτυξη των τεχνών, των γραμμάτων και των επιστημών.

Ελληνική παιδεία: Οι απόψεις των αρχαίων Ελλήνων για την ελευθερία, τη δικαιοσύνη και άλλες ανθρώπινες αξίες.

Ιμάτιο: Είδος ενδύματος.

Μικρογραφία: Ζωγραφιά της οποίας οι μορφές και τα αντικείμενα έχουν πολύ μικρές διαστάσεις.

5. Χειρόγραφο της Οδύσσειας του Ομήρου, 15ος αιώνας.

Πηγή: <https://collections.etoncollege.com/>

Ενότητα 5

Θέματα από τη βυζαντινή ιστορία

Περιεχόμενα

- 5.1 Η βυζαντινή Κύπρος
- 5.2 Η θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο
- 5.3 Η διπλωματία στο Βυζάντιο
- 5.4 Βυζαντινή παιδεία και τέχνη
- 5.5 Η γλώσσα των Βυζαντινών

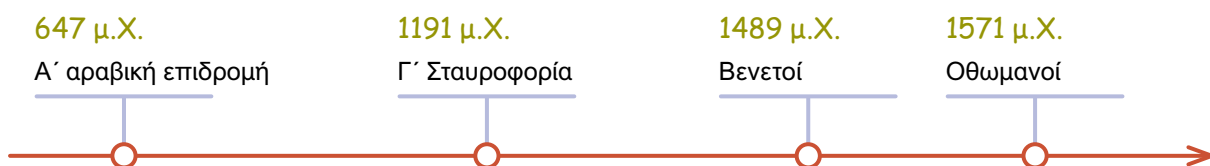
Βυζαντινή μικροτεχνία: στέμμα που απεικονίζει τον Κωνσταντίνο Θ' τον Μονομάχο (1042-1056 μ.Χ.), την Αυγούστα Ζωή και την Αυγούστα Θεοδώρα.

Πηγή: Εθνικό Μουσείο της Ουγγαρίας

51 Η βυζαντινή Κύπρος

Η Κύπρος, λόγω της στρατηγικής γεωγραφικής της θέσης και του μεγάλου της πλούτου, δέχτηκε τις επιδρομές πολλών λαών.

Η Κύπρος βρίσκεται σε στρατηγική γεωγραφική θέση στην Ανατολική Μεσόγειο. Γνώρισε ανάπτυξη λόγω της εύφορης γης και των μεταλλείων χαλκού που διέθετε. Εξαιτίας του πλούτου της δέχτηκε επιδρομές πολλών ξένων κατακτητών. Έγινε ρωμαϊκή επαρχία και στη συνέχεια εντάχθηκε στην Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία που μετεξελίχθηκε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Οι κάτοικοι της εξελληνίστηκαν πλήρως την **ελληνιστική περίοδο** και εκχριστιανίστηκαν μετά τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Ασχολούνταν με τη γεωργία, τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Από τη χαλκολιθική περίοδο η Κύπρος ήταν το μεγαλύτερο κέντρο παραγωγής, επεξεργασίας και εμπορίου χαλκού του τότε γνωστού κόσμου. Η παραγωγή αγαθών καθώς και το εμπόριο έφεραν οικονομική ακμή και χάριζαν πλούτη και ευημερία. Οι μεγάλοι σεισμοί που έπληξαν το νησί το 332 και 342 μ.Χ. προξένησαν εκτεταμένες καταστροφές. Οι πόλεις που είχαν πληγεί ξαναχτίστηκαν με τη βοήθεια Βυζαντινών αυτοκρατόρων. Η παλαιά πρωτεύουσα μάλιστα, η Σαλαμίνα, άλλαξε όνομα και ονομάστηκε Κωνσταντία, προς τιμήν του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Β΄ που χρηματοδότησε την ανοικοδόμησή της.

1. Ναυμαχία Βυζαντινών-Αράβων. Μικρογραφία από έκδοση των *Κυνηγετικών* του Ψευδο-Οπιανού (περ. 1060 μ.Χ., Μαρκανή Βιβλιοθήκη, Βενετία)

2. Το βυζαντινό ιππικό καταδιώκει Άραβες κατά τη διάρκεια μάχης.
Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη

Η Κύπρος ήταν αρχικά μια επαρχία χωρίς οχυρά και στρατό επειδή δεν συνόρευε με εχθρικά προς την αυτοκρατορία εδάφη. Όταν όμως στη Μέση Ανατολή, στα μέσα του 7ου αιώνα, επικράτησε ο μουσουλμανισμός και αναπτύχθηκαν οι Άραβες, άρχισαν οι καταστροφικές επιδρομές που είχαν στόχο κυρίως την πλούσια πρωτεύουσά της, Κωνσταντία. Για πολλούς αιώνες το νησί της Κύπρου περνούσε μια στα χέρια των Βυζαντινών και μια στα χέρια των Αράβων, άλλοτε έχινε ουδέτερη ζώνη χωρίς καθόλου στρατό (το 688 μ.Χ.), ενώ για μια περίοδο υπήρχε ένα καθεστώς συγκυριαρχίας. Τέλος, το 965 μ.Χ., μετά τις νίκες του Βυζαντινού αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά κατά των Αράβων, επανενώθηκε με την αυτοκρατορία.

Η βυζαντινή περίοδος για την Κύπρο έληξε το 1191 μ.Χ., όταν κατακτήθηκε από τον Ριχάρδο Α΄ τον Λεοντόκαρδο, ο οποίος συμμετέχοντας στην Γ΄ Σταυροφορία κατευθυνόταν προς τα Ιεροσόλυμα. Ο Ριχάρδος τελικά παραχώρησε το νησί στο λατινικό βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Οι Λατίνοι υπερφορολόγησαν τους κατοίκους, εγκατέστησαν **εποίκους** πιστούς στον πάπα της Ρώμης και επέβαλαν τον **Καθολικισμό**. Εκτός από τη διοίκηση, τους παραχώρησαν και την περιουσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, γεγονός που προκάλεσε μεγάλες συγκρούσεις. Στη συνέχεια η Κύπρος πέρασε στην κατοχή των Βενετών (1489 μ.Χ.) μέχρι το 1571 μ.Χ. που την κατέλαβαν οι Οθωμανοί.

Πηγή 1

Μια περιγραφή της Κύπρου κατά τον 12ο αιώνα από Άραβα γεωγράφο και χαρτογράφο

Το νησί της Κύπρου είναι ένα νησί με μεγάλη έκταση, στο οποίο βρίσκει κανείς χωριά, βουνά, δέντρα, καλλιέργειες και ζώα που βόσκουν. Επίσης χαλκό, ο οποίος εξάγεται σε διάφορες χώρες. Υπάρχουν πόλεις, από τις οποίες οι πιο σημαντικές είναι η Λεμεσός, πόλη όμορφη με αγορές και πολλά σπίτια, η Λευκωσία και η Κερύνεια. Αυτές οι πόλεις έχουν αγορές και καλλιεργούν ζαχαροκάλαμο. Τα αγαθά και το μέλι αφθονούν. Το νησί της Κύπρου είναι γενικά πλούσιο και πολύ εύφορο.

Al-Idrissi, Kitab nuzhat al-Moushtaq, 643-644, Mansouri M. Tahar, Chypre dans les Sources Arabes Médiévales, Centre de Recherche Scientifique, Nicosie 2001 (απόδοση στην ελληνική).

Πηγή 2

Επιδρομές Αράβων στην Κύπρο

Όταν υποχώρησαν οι Άραβες, αμέσως ο βασιλιάς Νικηφόρος Φωκάς έκτισε και οχύρωσε τα κάστρα. Όταν ο χαλίφης Ααρών αλ Ρασίντ το έμαθε, έστειλε στόλο στην Κύπρο παραβιάζοντας την ειρήνη, προκάλεσε μεγάλες καταστροφές, κατέστρεψε εκκλησίες και έπιασε πολλούς Κυπρίους αιχμάλωτους.

Γεώργιος Κεδρηνός, Σύνοψις Ιστοριών, ΙΙ.35.19-24/
Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 63 (ελεύθερη απόδοση).

Πηγή 3

Βυζαντινοί και Άραβες μοιράζονται τους φόρους της Κύπρου

Το έτος 686 μ.Χ. ο Χαλίφης των Αράβων Αβιμέλεχ έστειλε πρέσβεις στον Ιουστινιανό για να ανανεώσουν την ειρήνη, και συμφωνήθηκε η ειρήνη με τους ακόλουθους όρους: ο βασιλιάς Ιουστινιανός θα απέσυρε το τάγμα των στρατιωτών από τον Λίβανο και ο Αβιμέλεχ θα έδινε στους Βυζαντινούς χίλια νομίσματα, ένα άλογο και έναν δούλο για κάθε μέρα. Και θα μοιράζονταν από κοινού και εξίσου τους φόρους της Κύπρου, της Αρμενίας και της Ιβηρίας.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, 363.6-14 (διασκευή από Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1996, 36 (ελεύθερη απόδοση στη νεοελληνική)).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με βάση τις πληροφορίες του κειμένου και των πηγών μπορείτε να αναφέρετε τους λαούς που κατέκτησαν την Κύπρο; Για ποιους λόγους πιστεύετε πως η Κύπρος δέχθηκε τόσο πολλές επιδρομές;
2. Για ποιον λόγο θεωρείτε ότι οι σταυροφόροι επιτίθεντο και σε χριστιανικούς πληθυσμούς;

Αποτιμητής

1. Ποια πιστεύετε ότι είναι η γεωγραφική και στρατηγική σημασία της Κύπρου και πώς αυτή επηρεάζει γενικότερα την ιστορία της;

Γλωσσάρι

Ελληνιστική περίοδος: Ονομάζεται η ιστορική περίοδος μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Έποικος: Αυτός που εγκαθίσταται σε μια νέα περιοχή.

Καθολικισμός: Η διδασκαλία της δυτικής χριστιανικής Εκκλησίας που αναγνωρίζει ως αρχηγό της τον πάπα.

3. Χάρτης της Κύπρου (Πηγή: *Το Βασίλειον της Κρήτης - Cretae Regnum, Francesco Basilicata, 1618 μ.Χ., Εκδόσεις Μικρός Ναυτίλος* - Βικελαία Βιβλιοθήκη - Σύνδεσμος ΤΕΔΚ Κρήτης, Ηράκλειο 1994)

5.2

Η θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο

Τα πρώτα χρόνια του Βυζαντίου οι γυναίκες ζούσαν απομονωμένες στο σπίτι τους και περιορισμένες από την κοινωνία. Σταδιακά, νομοθετήθηκαν κανόνες για τα δικαιώματά τους και άρχισαν να παίρνουν ενεργό μέρος στις δραστηριότητες της κοινωνικής και οικονομικής ζωής διεκδικώντας τον ρόλο που τους αναλογεί.

Το Βυζάντιο ήταν μια ανδροκρατούμενη κοινωνία στην οποία οι γυναίκες κατείχαν δευτερεύοντα και συμπληρωματικό ρόλο. Ζούσαν αποτραβηγμένες από την κοινωνική ζωή, κλεισμένες στο σπίτι, ενώ είχαν περιορισμένες εξόδους συνήθως για να πάνε στην εκκλησία και πολύ σπάνια για κάποια ψυχαγωγία. Ως κύριο καθήκον είχαν τις οικιακές ασχολίες, δηλαδή ύφανση στον αργαλειό, πλούσιμο ρούχων, μαγείρεμα και ζύμωμα ψωμιού. Είχαν αναλάβει επίσης την ανατροφή των παιδιών, και ειδικά των κοριτσιών, τα οποία δεν πήγαιναν σχολείο και έπρεπε να μάθουν τις οικιακές ασχολίες.

Η μόρφωσή τους ξεκινούσε από τα έξι τους χρόνια, γινόταν στο σπίτι και περιλάμβανε, εκτός από τις δουλειές του σπιτιού, στοιχειώδη ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και θρησκευτικά. Μόλις τελείωνε η άτυπη αυτή εκπαίδευση, παντρεύονταν στα νεανικά τους χρόνια με κάποιον που επέλεγε η οικογένειά τους και τις περισσότερες φορές δεν είχαν ξαναδεί ποτέ μέχρι τη στιγμή του γάμου τους.

Παρόλο που οι κοινωνικές συνθήκες περιόριζαν τη ζωή τους, υπήρχε η δυνατότητα να αναπτύξουν κοινωνική και επαγγελματική δράση βοηθώντας τον σύζυγό τους. Άλλες φορές πάλι ασκούσαν από μόνες τους κάποιο επάγγελμα, όπως υπηρέτρια, τροφός, μαμή, υφάντρα, ράφτρα, τσαγκάρισσα, ιδιοκτήτρια μαγειρείου κ.ά., η αμοιβή τους όμως ήταν πολύ χαμηλότερη από εκείνη ενός άντρα που ασκούσε το ίδιο επάγγελμα.

Οι Βυζαντινές έδειχναν ιδιαίτερη φροντίδα για την εξωτερική τους εμφάνιση. Η ενασχόλησή τους με τον καλλωπισμό ήταν ανάλογη της οικονομικής και κοινωνικής βαθμίδας στην οποία ανήκαν. Το ακριβό ντύσιμο ήταν προνόμιο της ανώτερης βαθμίδας, των αξιωματούχων και των πλουσίων, γιατί

1. Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και η ακολουθία της.
Ψηφιδωτή παράσταση από το ιερό στον Άγιο Βιτάλιο στη Ραβένα

με αυτόν τον τρόπο προβάλλονταν κοινωνικά. Έβαφαν το πρόσωπό τους με καλλυντικά και χρησιμοποιούσαν αρώματα. Επέλεγαν διάφορα είδη κόμμωσης, κόσμους ή πλεξούδες, ενώ για στολισμό χρησιμοποιούσαν λουλούδια, όμορφες κορδέλες και πέπλα. Οι γυναίκες της κατώτερης κοινωνικής βαθμίδας, πάλι, προτιμούσαν ένα είδος σκούφου ή ένα λευκό μαντίλι. Το βάψιμο των μαλλιών ήταν πολύ συνηθισμένο, ενώ υπήρχε ένα βυζαντινό έθιμο σύμφωνα με το οποίο η νύφη την παραμονή του γάμου της έβαφε τα μαλλιά της κόκκινα.

Πολύ σημαντικές γυναικείες μορφές του Βυζαντίου ήταν οι αυτοκράτειρες **Θεοδώρα** και **Ειρήνη η Αθηναία**. Επίσης, η φιλόσοφος **Ευδοκία η Αθηναία** και η ποιήτρια, συνθέτρια και υμνογράφος **Κασσιανή**. Η αυτοκρατορική πριγκίπισσα **Άννα Κομνηνή** ήταν σπουδαία συγγραφέας, ιστορικός και γιατρός. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία έκανε βήματα μέσω της νομοθεσίας για την αναγνώριση του σημαντικού και ουσιαστικού ρόλου της γυναίκας στην οικογένεια, την κοινωνία και την πολιτική.

Πηγή 1

Νομοθεσία και γυναίκα

Η βυζαντινή νομοθεσία στέκεται δίπλα στη γυναίκα, η οποία παίρνει περισσότερες ελευθερίες και δυναμώνεται. Οι αντιλήψεις της αρχαιότητας πέφτουν σιγά σιγά και στις συνειδήσεις καλλιεργείται η ισότητα των δικαιωμάτων των δύο φύλων.

Ιμβριώτη, Ρ., *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*.

Πηγή 2

Γυναίκα και εργασία

Μια αξιολύπητη σύζυγος λάμβανε προίκα, και βάσει αυτού ο σύζυγός της όφειλε να τη συντηρεί. Ο πατέρας ή ο σύζυγος που επέτρεπε στην κόρη ή τη γυναίκα του να εργάζεται εκτός σπιτιού ήταν αξιολύπητος. Από την άλλη πλευρά, θεωρούνταν απολύτως φυσιολογικό να εργάζεται η γυναίκα στο εργαστήριο του συζύγου της. Αν έμενε χήρα, αναλάμβανε το εργαστήριο ή το κατάστημα.

Karlan, M., *Ο Βυζαντινός Κόσμος. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (641-1204)*, τ. 2ος, σ. 415.

2. Ψήσιμο των κεραμικών προϊόντων. Διακρίνονται γυναίκες που εργάζονται. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 12ου αιώνα (Βιβλιοθήκη Βατικανού, Ρώμη)

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πώς κρίνετε το γεγονός ότι η αμοιβή των γυναικών ήταν πολύ χαμηλότερη από έναν άντρα που ασκούσε το ίδιο επάγγελμα; Ισχύει κάτι αντίστοιχο στη σημερινή εποχή;
2. Πώς κρίνετε τη διαφορά αντιμετώπισης των δύο φύλων στα θέματα της εκπαίδευσης;
3. Παρατηρήστε προσεκτικά το ψηφιδωτό στο οποίο απεικονίζεται η αυτοκράτειρα Θεοδώρα με την ακολουθία της. Μπορείτε να περιγράψετε την ενδυμασία τους; Ποια είναι η μεταξύ τους διαφορά και γιατί θεωρείτε πως συμβαίνει αυτό;

Αποτιμητής

1. Περιγράψτε με λίγα λόγια τη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία και σύγκρινετέ τη με τη σημερινή.

Γλωσσάρι

Άννα Κομνηνή: Βυζαντινή πριγκίπισσα, θεωρείται η πρώτη γυναίκα ιστορικός, ενώ σπούδασε και Μαθηματικά, Αστρονομία και Ιατρική.

Ειρήνη η Αθηναία: Σύζυγος του Λέοντα Δ΄, κυβέρνησε στη θέση του γιου της που ήταν πολύ μικρός. Συγκάλεσε την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο με την οποία τερματίστηκε η πρώτη φάση της εικονομαχίας.

Ευδοκία η Αθηναία: Φιλόσοφος και σύζυγος του Θεοδοσίου Β΄, συνέβαλε στην καθιέρωση του χριστιανισμού.

Θεοδώρα: Σύζυγος του Ιουστινιανού Α΄ και η διασημότερη αυτοκράτειρα του Βυζαντίου που από ηθοποιός ανέβηκε στον θρόνο.

Κασσιανή: Ηγουμένη, ποιήτρια, συνθέτρια και υμνογράφος. Έχει συνθέσει το τροπάριο που ψάλλεται τη Μεγάλη Τρίτη.

3. Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου με προσωποποίηση της Κτίσης
(περ. 500-550 μ.Χ., Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης, Νέα Υόρκη)

5.3

Η διπλωματία στο Βυζάντιο

Για να μπορέσει η Βυζαντινή Αυτοκρατορία να αντιμετωπίσει τους πολυάριθμους εχθρούς της και να διατηρήσει την ειρήνη, χρησιμοποίησε ένα μεθοδικό και οργανωμένο σύστημα διπλωματίας.

Στη διάρκεια της χιλιόχρονης ιστορίας της η Βυζαντινή Αυτοκρατορία πολλές φορές αντιμετώπισε λαούς όπως οι Πέρσες, οι Άραβες, οι Οθωμανοί, οι Βούλγαροι, οι Σλάβοι, οι Νορμανδοί κ.ά., οι οποίοι απείλησαν την κυριαρχία της και προσπάθησαν να κατακτήσουν τα εδάφη της. Για να μπορέσει να τους εξουδε-

τερώσει, οχύρωσε τις πόλεις της, οργάνωσε αξιόμαχο στρατό και δημιούργησε ισχυρό ναυτικό. Το βασικότερο όμως όπλο για την υπεράσπιση των συνόρων της και τη διατήρηση της ειρήνης ήταν η **διπλωματία**.

Η λέξη διπλωματία έχει βυζαντινή προέλευση, προέρχεται από τα «διπλώματα», δηλαδή τα επίσημα διπλωμένα έγγραφα που είχαν μαζί τους οι αγγελιαφόροι και οι απεσταλμένοι του Βυζαντίου όταν επισκέπτονταν άλλες εθνότητες. Για να τις γνωρίσουν καλύτερα, συγκέντρωναν διάφορες πληροφορίες, μελετούσαν την ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα, τις συνήθειες, την οικονομική κατάσταση και τη στρατιωτική τους οργάνωση. Κατόπιν επέλεγαν τους καταλληλότερους τρόπους συνεργασίας για να επιλύσουν ειρηνικά τις διαφορές τους και να αποφύγουν τον πόλεμο.

1. Ο αυτοκράτορας Λέων Ε΄ εντυπωσιάζει πρέσβεις των Αράβων παρουσιάζοντάς τους πολύτιμα ιερά σκεύη μικροτεχνίας από την Αγία Σοφία. Μικρογραφία από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη

2. Βυζαντινοί πρεσβευτές επισκέπτονται Άραβα χαλίφη για να δημιουργήσουν συμμαχία.

Μικρογραφία από τη Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη

Πολύτιμες συμμαχίες απέφερε και η δημιουργία συγγενικών δεσμών με άλλες βασιλικές οικογένειες. Ήταν συνηθισμένο να πραγματοποιούνται γάμοι αυτοκρατόρων με ξένες βασιλοπούλες, αλλά και Βυζαντινών πριγκιπισσών με ηγεμόνες άλλων κρατών. Πολλοί από αυτούς τους ηγεμόνες επίσης έδιναν τα παιδιά τους να τα «υιοθετήσουν» οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, ενώ οι ίδιοι επέλεγαν να βαπτιστούν χριστιανοί. Έτσι, επέστρεφαν στις χώρες τους θαμπωμένοι από τις τελετές, την πολυτέλεια και το μεγαλείο της Κωνσταντινούπολης, παίρνοντας πλούσια δώρα, τίτλους και πολλά προνόμια.

Πολύτιμα δώρα πρόσφεραν και οι διπλωμάτες, που ταξίδευαν στο εξωτερικό, στον αρχηγό και σε σημαντικούς αξιωματούχους του κράτους τους οποίους επισκέπτονταν, για να πετύχουν τη συνεργασία και την υποστήριξή τους. Με τις κινήσεις τους αυτές από τη μια δημιουργούσαν συμμαχίες και από την άλλη άνοιγαν νέες αγορές στο βυζαντινό εμπόριο.

Τέλος, βασικός παράγοντας της βυζαντινής διπλωματίας ήταν ο **εκχριστιανισμός** γειτονικών βαρβαρικών εθνών με τις ιεραποστολές. Η διάδοση της χριστιανικής θρησκείας βοήθησε τα έθνη αυτά στην ανάπτυξή τους και διευκόλυνε τις σχέσεις τους με την αυτοκρατορία.

Πηγή 1

Οι βαπτίσεις, οι γάμοι, η απονομή αξιωμάτων και τα δώρα, στην υπηρεσία της βυζαντινής διπλωματίας

Κάποτε ο τοπικός βασιλιάς της **Λαζικής**, Τζάθιος, μετά τον θάνατο του πατέρα του απευθύνθηκε για τη στέψη του στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης και όχι στον Πέρση βασιλιά. Ήλθε στον αυτοκράτορα Ιουστίνο και τον παρακάλεσε να τον βαπτίσει χριστιανό και να τον **αναγορεύσει** βασιλιά των Λαζών. Ο Ιουστίνος δέχθηκε μετά χαράς τον ξένο ηγεμόνα και έγινε ο ίδιος ανάδοχός του. Μετά τη βάπτισή του ακολούθησε ο γάμος του με τη Βαλεριάνα, κόρη ενός Βυζαντινού αξιωματούχου, η απονομή τιμητικών τίτλων, πολύτιμων δώρων και βασιλικών παρασήμων.

«Θεοφάνης», *Σύμμεικτα*, τ. 8ος, σ. 168.

Πηγή 2

Η βυζαντινή τέχνη στην υπηρεσία της βυζαντινής διπλωματίας

Στην πρώτη εμφάνιση μπροστά στον αυτοκράτορα ο πρέσβης έπρεπε να σκύψει και να προσκυνήσει. Κατόπιν έμπαιναν σε λειτουργία κάθε είδους μηχανικά παιχνίδια που υπήρχαν στο παλάτι, προκειμένου να τον εντυπωσιάσουν ακόμα περισσότερο. Τα χρυσά λιοντάρια άρχιζαν να βρυχώνται και τα χρυσά πουλιά να κελαηδούν· επίσης, ενώ ο πρέσβης είχε σκύψει και προσκυνούσε, ο θρόνος ανυψωνόταν και ο αυτοκράτορας εμφανιζόταν ξαφνικά ντυμένος με διαφορετικό, εντυπωσιακότερο ένδυμα. Του έδειχναν επίσης τους θησαυρούς ή τα άγια λείψανα που φιλοξενούνταν στο Μέγα Παλάτιον, ικανά να αφήσουν έκθαμβο οποιονδήποτε με τον πλούτο τους.

Ράνσιμαν, Στ., *Βυζαντινός πολιτισμός*, σσ. 218-219.

Πηγή 3

Βυζαντινοί πρέσβεις στον Αττίλα

Η συνάντηση της βυζαντινής αποστολής με τον Αττίλα δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Οι αξιωματούχοι της ουννικής αυλής πείστηκαν από τους Βυζαντινούς πρέσβεις με αντάλλαγμα την παροχή πλούσιων δώρων και χρημάτων. Κατά την παραμονή τους στην αυλή του Αττίλα, οι πρέσβεις του Βυζαντίου ήρθαν σε άμεση επαφή με τους ανθρώπους του παλατιού, προσκλήθηκαν σε γεύματα και έζησαν από κοντά τα ήθη και έθιμα των Ούννων. Από τις παρατηρήσεις και τις πληροφορίες που απέσπασαν διαμόρφωσαν ολοκληρωμένη εικόνα για την οργάνωση και τη λειτουργία του ουννικού κράτους.

Πρίσκοσ, *Ιστορία Βυζαντιακή και τα κατ' Αττίλαν*.

Πηγή 4

Βυζαντινό εμπόριο με την Άπω Ανατολή

Στο νησί Κεϋλάνη, καθώς βρίσκεται σε κεντρική θέση, συχνάζουν πλοία από όλα τα μέρη της Ινδίας, της Περσίας και της Αιθιοπίας, και παρομοίως φεύγουν πολλά δικά του. Και από τις πιο μακρινές χώρες, εννοώ την Τζινίτζα (Κίνα) και άλλους εμπορικούς τόπους, παίρνει μετάξι, μπαχαρικά, σανδαλόξυλο, και άλλα προϊόντα και αυτά πάλι μεταβιβάζονται σε άλλες αγορές.

Geanakoplos, D., *Byzantium. Church, Society, and Civilization Seen through Contemporary Eyes*, σ. 277.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πώς σχολιάζετε την πολιτική των Βυζαντινών να χρησιμοποιούν τη διπλωματία αντί του πολέμου;
2. Αξιολογήστε τα διπλωματικά μέσα που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί. Ποιο, κατά την άποψή σας, ήταν το πιο αποτελεσματικό;

Αποτιμητής

1. Γιατί πιστεύετε ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία έδινε τόσο μεγάλη σημασία στη διπλωματία ως μέσο υπεράσπισης των συνόρων της και διατήρησης της ειρήνης; Τι συμβαίνει στη σημερινή εποχή;

Γλωσσάρι

Αναγορεύω: Απονέμω σε κάποιον επίσημα και σε δημόσια τελετή έναν τίτλο, ένα αξίωμα, π.χ. εκείνο του βασιλιά.

Διπλωματία: Οι τρόποι και τα μέσα που χρησιμοποιεί ένα κράτος για να ρυθμίζει με ειρηνικό τρόπο τις σχέσεις του με άλλα κράτη.

Εκχριστιανισμός: Η αλλαγή της θρησκευτικής πίστης κάποιου που δεν είναι χριστιανός και ασπάζεται τον χριστιανισμό.

Λαζική: Περιοχή στον Εύξεινο Πόντο.

Μικροτεχνία: Η τέχνη που αφορά την κατασκευή ή τη διακόσμηση μικρών αντικειμένων, ιδίως χρυσοχοΐας και αργυροχοΐας.

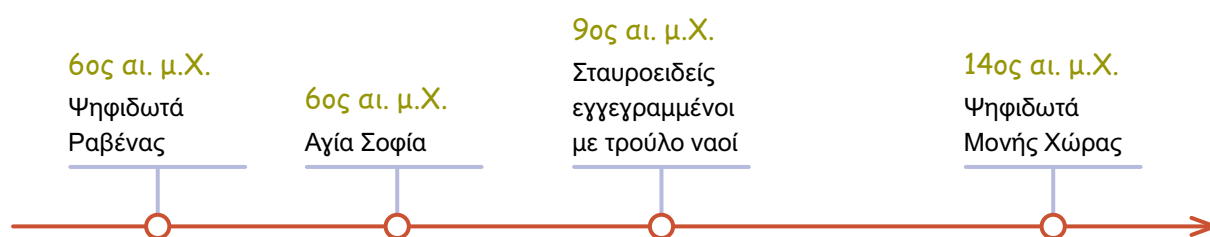
3. Βυζαντινοί πρεσβευτές ανάμεσα στον αυτοκράτορα Θεόφιλο και στον Άραβα χαλίφη Άλ - Μαμούν. Μικρογραφία από το χειρόγραφο του Ιωάννη Σκυλίτζη, Βιβλιοθήκη Μαδρίτης

5.4

Βυζαντινή παιδεία και τέχνη

Η ανάπτυξη του πολιτισμού και των γραμμάτων στο Βυζάντιο έδωσε μεγάλη ώθηση και στην τέχνη, η οποία γνώρισε μεγάλη άνθηση. Τα έργα της διαδόθηκαν και επηρέασαν όλο τον τότε γνωστό κόσμο, ενώ η επίδρασή της είναι ορατή ακόμα και σήμερα.

Η τέχνη της βυζαντινής περιόδου συνεχίζει την ελληνική και ρωμαϊκή παράδοση, επηρεάζεται από τους λαούς της Ανατολής,

εμπνέεται όμως από τον χριστιανισμό και υπηρετεί τη λατρεία του. Έτσι, όλα σχεδόν τα καλλιτεχνικά έργα (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, ψηφιδωτά, μικρογραφία, μουσική κ.λπ.) σχετίζονταν με θρησκευτικά θέματα.

Η Κωνσταντινούπολη, η νέα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και της χριστιανοσύνης, έπρεπε να είναι ισάξια της Ρώμης σε λαμπρότητα, πλούτο και δύναμη, γι' αυτό οι αυτοκράτορες φρόντισαν να την ομορφύνουν με έργα τέχνης, λαμπρά οικοδομήματα (ανάκτορα, λουτρά, δημόσια κτίρια) και εκκλησίες.

1. Αγία Σοφία. Πηγή: Shutterstock

Ο σημαντικότερος ναός της ορθόδοξης εκκλησίας, η Αγία Σοφία, χτίστηκε με εντολή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α΄ από τους μηχανικούς Ανθέμιο και Ισίδωρο που δημιούργησαν έναν νέο τύπο εκκλησίας, τη βασιλική με τρούλο. Για την ολοκλήρωσή του εργάστηκαν για περίπου έξι χρόνια αρχιτέκτονες, μαθηματικοί, καλλιτέχνες και χιλιάδες εργάτες. Εγκαινιάστηκε το 537 μ.Χ. από τον ίδιο τον Ιουστινιανό, ο οποίος και αναφώνησε: «Νενίκηκα σε Σολομών», θεωρώντας πως είναι ο τελειότερος ναός του τότε γνωστού κόσμου.

2. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα δέχεται ως δώρα την πόλη από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο και την εκκλησία-σύμβολό της από τον Ιουστινιανό. Ψηφιδωτό στην είσοδο της Αγίας Σοφίας

3. Ο Χριστός Παντοκράτωρ. Τμήμα από βυζαντινό ψηφιδωτό στον τρούλο της Μονής της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη (από το 2020 η μονή χρησιμοποιείται ως τζαμί)

Παράλληλα με την αρχιτεκτονική και τη ζωγραφική, αναπτύχθηκε και η μικροτεχνία, η τέχνη δηλαδή που αφορά την κατασκευή ή τη διακόσμηση μικρών αντικειμένων. Οι χρυσοχόοι της εποχής χρησιμοποιούσαν υλικά όπως το χρυσάφι, το ασήμι, τις πολύτιμες πέτρες και το ελεφαντοστό για να δημιουργήσουν κοσμήματα και είδη που χρησιμοποιούνταν στη θρησκευτική λατρεία. Τέτοια πολύτιμα μικροαντικείμενα, όπως χρυσά δέντρα, χρυσά πουλιά που κελαηδούσαν, γρύπτες και άγρια θηρία που κινούνταν, ελεφάντινοι θρόνοι κ.ά. χρησιμοποιούσαν και οι αυτοκράτορες για να διακοσμήσουν το παλάτι και να εντυπωσιάσουν τους καλεσμένους τους.

Στην αρχιτεκτονική αρχικά επικρατούσε ο τύπος κτιρίου των αρχαίων ελληνικών ναών με ορθογώνιο σχήμα που λέγονταν «**βασιλική**». Παράλληλα, χρησιμοποιούνταν ο τύπος του «**περίκεντρου**» κτιρίου, δηλαδή ενός κυκλικού οικοδομήματος όπως αυτό που χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι. Ο συνδυασμός των δύο τύπων ναών δημιούργησε τον αρχιτεκτονικό ρυθμό «**βασιλική με τρούλο**», με το λαμπρότερο και κορυφαίο οικοδόμημα της βυζαντινής αρχιτεκτονικής, την Αγία Σοφία. Αργότερα εμφανίστηκε ο «**σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο**» ναός.

Οι μεγαλοπρεπείς εκκλησίες άρχισαν να διακοσμούνται με εικόνες και **ψηφιδωτά** που ήταν εμπνευσμένα από τη θρησκευτική ζωή και αποσκοπούσαν στη διδασκαλία των πιστών. Έτσι έχουμε αναπαραστάσεις από τη ζωή του Χριστού, των αποστόλων και των αγίων. Περίφημα είναι τα ψηφιδωτά που βρίσκονται στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας και στη Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στα βυζαντινά μνημεία της πόλης Ραβένα στην Ιταλία. Αντίθετα, η τέχνη της γλυπτικής σιγά σιγά ατόνησε, γιατί πίστευαν πως ήταν ενάντια στη χριστιανική θρησκεία και οδηγούσε στην ειδωλολατρία.

Από την άλλη μεριά, παράλληλα με τη θρησκευτική αναπτύχθηκε και η λαϊκή τέχνη, που εξυπηρετούσε την καθημερινότητα των απλών ανθρώπων, χρησιμοποιούσε απλά υλικά και αντλούσε θέματα από την αρχαία Ελλάδα, τη Βίβλο και τη λαϊκή παράδοση.

Πηγή 1

Οι αρχιτέκτονες της Αγίας Σοφίας

Ο Ιουστινιανός, χωρίς να υπολογίσει καθόλου τις τεράστιες δαπάνες, κάλεσε όλους τους αρχιτέκτονες από όλη τη χώρα. Συνεργός στον ζήλο του βασιλιά ήταν ο Ανθέμιος από τις Τράλλεις, ο πιο διάσημος για τις γνώσεις του στην επιστήμη, τη λεγομένη μηχανική, όχι μόνο από τους σύγχρονούς του όλους, αλλά και από εκείνους που είχαν ζήσει πολύ πριν από αυτόν. Αυτός συντόνιζε τις εργασίες των τεχνιτών και τροποποιούσε τα σχέδια του έργου. Συνεργάτης του ήταν ένας άλλος μηχανικός, ο Ισιδωρος από τη Μίλητο.

Προκόπιος, *Προκοπίου περί κτισμάτων*, κεφ. Α΄, σσ. 26, 31-33 (ΙΜΕ).

Πηγή 2

Ο ιστορικός Προκόπιος για τη μεγάλη Εκκλησία των Βυζαντινών, την Αγία Σοφία

Όταν κάποιος έρχεται στο ιερό, για να προσευχηθεί, συνειδητοποιεί αμέσως ότι το έργο τούτο έγινε τόσο τέλει από θεϊκή επενέργεια. Ο νους του μετουσιώνεται και κατευθύνεται προς τον Θεό και νομίζει ότι ο Θεός δεν είναι μακριά, αλλά ότι έχει τρυπώσει, χωρίς να γίνει αντιληπτός, ανάμεσα σε εκείνους που ο ίδιος διάλεξε. Και αυτό δεν συμβαίνει μόνο σε εκείνον που επισκέπτεται για πρώτη φορά τον ναό, αλλά ασταμάτητα στον καθένα η ίδια εντύπωση προκαλείται, σαν να είναι η πρώτη φορά που αντικρύζει αυτό το θέαμα.

Προκόπιος, *Προκοπίου περί κτισμάτων*, σσ. 61, 45.

Πηγή 3

Σκοπός της αχιογράφησης

Οι ζωγραφιές χρησιμοποιούνται στις εκκλησίες για να μαθαίνουν όσοι δεν μπορούν να διαβάσουν τα βιβλία.

Γρηγόριος ο Μέγας Registrum DC. 209, σ. 768.

Πηγή 4

Απόσπασμα από τον απεσταλμένο της Δύσης και ιστορικό Λιουτπράνδο της Κρεμώνας, εντυπωσιασμένο από έργα μικροτεχνίας κατά την υποδοχή του στην Κωνσταντινούπολη

Υπάρχει στην Κωνσταντινούπολη ένα μέγαρο, θαυμάσιο για το μέγεθος και την ομορφιά του, που οι Έλληνες αποκαλούν Μαγναύρα (μέγα χρυσό). Μπροστά στον θρόνο ήταν ένα μπρούντζινο αλλά επιχρυσωμένο δένδρο, τα κλαδιά του οποίου ήταν γεμάτα με επιχρυσωμένα πουλιά διαφόρων ειδών, που κεληδούσαν το καθένα διαφορετικά. Τον θρόνο του αυτοκράτορα φρουρούσαν δύο τεράστια λιοντάρια καλυμμένα με χρυσάφι, που χτυπούν την ουρά τους, ανοίγουν το στόμα τους και βρυχώνται κουνώντας τις γλώσσες τους. Ξάπλωσα μπρούμυτα τρεις φορές και προσκύνησα τον αυτοκράτορα. Σήκωσα το κεφάλι μου και τον είδα να στέκεται κοντά στο ταβάνι!

Liutprando da Cremona, Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη του Νικηφόρου Φωκά, Στοχαστής.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Για ποιους λόγους θεωρείτε ότι οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες έδιναν τόσο μεγάλη σημασία στον καλλιτισμό της Κωνσταντινούπολης;
2. Με ποιον τρόπο χρησιμοποιούσαν την τέχνη και τι ήθελαν να καταφέρουν με αυτό; (Συμβουλευτείτε το κείμενο, τις Πηγές 2, 3 και το κεφάλαιο «Η διπλωματία στο Βυζάντιο»)
3. Μπορείτε να καταγράψετε κάποιες από τις εκκλησίες της περιοχής σας και να βρείτε τον αρχιτεκτονικό ρυθμό στον οποίο ανήκουν;

Αποτιμητής

1. Με ποιον τρόπο θεωρείτε ότι η βυζαντινή τέχνη (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, μικροτεχνία κ.λπ.) έχει επιδράσει στον σύγχρονο πολιτισμό;

Γλωσσάρι

Βασιλική: Τύπος χριστιανικού ναού που έχει ορθογώνιο σχήμα.

Βασιλική με τρούλο: Τύπος ναού με ορθογώνιο σχήμα που έχει σφαιρική κατασκευή (τρούλο) στη στέγη.

Περίκεντρος ναός: Κυκλικό ή πολυγωνικό οικοδόμημα όπως η Ροτόντα της Θεσσαλονίκης και το Πάνθεο της Ρώμης.

Σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο ναός: Τύπος ναού που έχει το σχήμα ενός σταυρού εγγεγραμμένου σε τετράγωνο ή παραλληλόγραμμο με τρούλο. Ονομάζεται και βυζαντινός τύπος ναού.

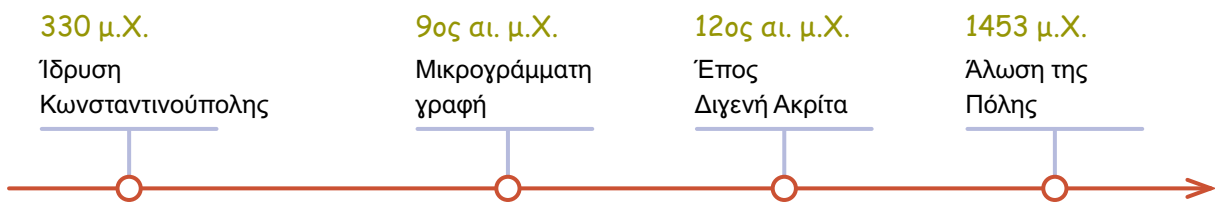
Ψηφιδωτό: Σχέδιο που το έχουν φτιάξει με πολύ μικρούς πολύχρωμους κύβους (ψηφίδες) από διάφορα υλικά, όπως μάρμαρο, γυαλί κ.λπ., κολλημένους επάνω σε μια επιφάνεια.

55

Η γλώσσα των Βυζαντινών

Η ελληνική γλώσσα διατηρείται ζωντανή και εξελίσσεται από την αρχαιότητα έως σήμερα. Η γλώσσα των Βυζαντινών εξασφάλισε την ενότητα της αυτοκρατορίας για αιώνες και αποτέλεσε τον κρίκο μεταξύ της αρχαίας και της νέας ελληνικής.

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εκτεινόταν σε τρεις ηπείρους, από την Ευρώπη έως την Αφρική και την Ασία, αγκαλιάζοντας τη Μεσόγειο σαν λίμνη. Όπως ήταν φυσικό, σε ένα τόσο τεράστιο και αχανές κράτος υπήρχε **πανσπερμία** λαών, θρησκειών και γλωσσών. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσε το επίσημο κράτος στη διοίκηση και στη νομοθεσία για να επιτευχθεί η γλωσσική ενότητα ήταν τα λατινικά. Όμως, με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης και τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Ανατολή, σε περιοχές δηλαδή όπου κυριαρχούσε από αιώνες η ελληνική γλώσσα και ο πολιτισμός, αυτό άλλαξε.

Η ελληνική δεν ήταν μόνο η γλώσσα της παιδείας και της γνώσης, αλλά και αυτή που χρησιμοποιούσαν οι πολίτες στη μεταξύ τους επικοινωνία, στο εμπόριο, στη διοίκηση και στη θρησκεία. Αρχικά υπήρχαν δύο διαφορετι-

1. Η μεγαλύτερη συμβολή του Βυζαντίου στον σύγχρονο πολιτισμό και στα γράμματα είναι η διάσωση και μελέτη των έργων των αρχαίων συγγραφέων. Οι αντιγραφείς στα βιβλιογραφικά εργαστήρια αντέγραφαν και διακοσμούσαν βιβλία όπως το συγκεκριμένο με την *Ιλιάδα* του Ομήρου (10ος αιώνας, Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, Φλωρεντία)

2. Μικρογράμματη γραφή. Χειρόγραφο με μικρογραφίες από το έργο *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλιτζή

κές μορφές: η γλώσσα που έμοιαζε περισσότερο με την αρχαία ελληνική, τη μιλούσαν οι **διανοούμενοι** και τη χρησιμοποιούσαν στις κρατικές υπηρεσίες, στη νομοθεσία και στην εκκλησία. Η άλλη, η γλώσσα του λαού, που είχε πολλές τοπικές παραλλαγές και ενσωμάτωνε πλήθος ξένων λέξεων. Με τον χρόνο, η απλούστερη αυτή γλώσσα άρχισε να καλλιεργείται πιο συστηματικά και τελικά επικράτησε στην εκπαίδευση, στη νομοθεσία και στη λογοτεχνία. Χαρακτηριστικά δείγματά της είναι τα δημοτικά τραγούδια της εποχής και τα έπη του Διγενή Ακρίτα. Είναι η γλώσσα που αργότερα θα εξελιχθεί στη νεοελληνική δημοτική.

Τη διάδοση της γλώσσας βοήθησε σημαντικά η εξέλιξη της γραφής. Τα βιβλία της εποχής θεωρούνταν είδος πολυτελείας και σύμβολο οικονομικής επιφάνειας, ενώ τα κατείχαν μόνο κρατικές βιβλιοθήκες, μοναστήρια ή κάποιοι πολύ πλούσιοι αξιωματούχοι. Η κατασκευή τους από **πάπυρο** ή **περγαμνή** ήταν εξαιρετικά δαπανηρή και τα καθιστούσε ογκώδη και δύσχρηστα. Αυτό άλλαξε στις αρχές του 9ου αιώνα με την αλλαγή της μορφής των γραμμάτων,

όταν ατόνησε η **μεγαλογράμματη** και κυριάρχησε η **μικρογράμματη γραφή**.

Στον νέο τύπο γραφής τα γράμματα ήταν ενωμένα, οι λέξεις ξεχώριζαν η μία από την άλλη, ενώ χρησιμοποιήθηκαν τόνοι και σημεία στίξης. Τα κείμενα ήταν ευκολοδιάβαστα, γράφονταν γρηγορότερα και απαιτούσαν σχεδόν τον μισό από τον χώρο που καταλάμβανε η μεγαλογράμματη γραφή. Η σημαντική αυτή αλλαγή έκανε τα βιβλία φθηνότερα, πιο προσιτά σε περισσότερους ανθρώπους και ανέβασε το μορφωτικό επίπεδο των Βυζαντινών. Η γραφή που χρησιμοποιούμε σήμερα θεωρείται συνέχεια της μικρογράμματης γραφής.

Πηγή 1

Ο ρόλος της ελληνικής γλώσσας

Και δεν γράψαμε τον νόμο στην πατροπαράδοτη γλώσσα (λατινική) αλλά σ' αυτή την κοινή, την ελληνική, ώστε να γίνει γνωστός σε όλους, αφού θα μπορούν να τον καταλάβουν εύκολα...

Ιουστινιανός, *Νεαρά*, VII, I.

Πηγή 2

Απόσπασμα από το έμμετρο ελληνικό μυθιστόρημα *Ιμπέριος και Μαργαρόνα*

(Ο Ιμπέριος) Εξέβην* και μίσηψε,** τον κόσμον να γυρεύγει,
δούλον, Σκουδέρην όνομα, παίρνει να τον λατρεύγει,
περιπατεί λίγον καιρόν, μήνες τε καμποσίους,
τους ξένους έχει αδερφούς και φίλους του γνησίους,
τον κόσμον όλον έδραμεν*** πεζός και καβαλάρης,
τινάς δεν τον υπάντηξεν**** ωσάν αυτόν της χάρης,
στον κόσμον ΄ξέβην ακοή πως είναι παλληκάριν,
ανδρειωμένος, ευγενής και πρώτος στο κοντάρι.

* εξέβην: βγήκε.

** μίσηψε: ξενιτεύτηκε.

*** έδραμεν: έτρεχε.

**** υπάντηξεν: συνάντησε.

Κεχαγιόγλου, Γ. (επιμ.), *Ιμπέριος και Μαργαρόνα*, στ. 267-274.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Κατά τη βυζαντινή εποχή, ποιοι μπορούσαν να έχουν στην κατοχή τους βιβλία και γιατί; Πότε άλλαξε αυτό και ποιες ήταν οι συνέπειες;
2. Ποια θεωρείτε πως ήταν σημασία των μικρογραφιών στα βυζαντινά χειρόγραφα; Ποια είναι η σημασία τους για τους σημερινούς ιστορικούς;
3. Στα πρώτα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η γλώσσα του επίσημου κράτους στη διοίκηση και στη νομοθεσία ήταν τα λατινικά, κατόπιν η ελληνική σε μια μορφή που έμοιαζε με την αρχαία, ενώ τελικά επικράτησε η ανάλαφρη και ζωντανή γλώσσα του λαού. Γιατί έγινε αυτό, κατά τη γνώμη σας; Γνωρίζετε εάν συνέβη κάτι αντίστοιχο στη σύγχρονη εποχή;

Αποτιμητής

1. Ποια πιστεύετε ότι ήταν η σημασία της ελληνικής γλώσσας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία;

Γλωσσάρι

Διανοούμενος: Ο μορφωμένος άνθρωπος, αυτός που ασχολείται με πνευματικές δραστηριότητες και χαρακτηρίζεται από βαθιά σκέψη.

Μεγαλογράμματη γραφή: Η χρήση κεφαλαίων, όχι πεζών γραμμάτων.

Μικρογράμματη γραφή: Η χρήση πεζών, όχι κεφαλαίων γραμμάτων.

Μικρογραφία: Ζωγραφιά της οποίας οι μορφές και τα αντικείμενα έχουν πολύ μικρές διαστάσεις.

Πανσπερμία: Η ύπαρξη στον ίδιο χώρο πολλών, ποικίλων και διαφορετικής προέλευσης φυλών και ανθρώπων.

Πάπυρος: Γραφική ύλη, με τη μορφή ρολού, που παραγόταν στην αρχαιότητα με την επεξεργασία του φυτού πάπυρος.

Περχαμινή: Κατεργασμένο δέρμα με λεία επιφάνεια που το χρησιμοποιούσαν όπως σήμερα το χαρτί γραφής.

3. Βιβλίο της εποχής (χειρόγραφος κώδικας) γραμμένο σε μικρογράμματη γραφή (11ος αιώνας, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη)

Ευρετήριο όρων και ονομάτων

- Αμίδα 82
 Αντιόχεια 82
 Άβαραι 54, 56, 57, 128, 170
 Αγαρηνοί 119
 Αγγλία 42, 43, 55, 132
 Αγία Γραφή 40
 Αγία Ελένη 35
 Αγία Σοφία 36, 49, 50, 70, 93, 124, 125, 132, 138, 139, 154, 158, 159, 160
 Άγιοι Τόποι 119
 αγρότες 63, 64 82, 89
 Αδριανός 17, 22
 Αδριανούπολη 131
 Αδριατική 88, 115
 Αθήνα 13, 15, 38, 96, 106
 Αθωνική Πολιτεία 123, 126
 Αιγαίο 73, 124, 127
 Αίγυπτος 12, 13, 43, 54, 58, 65, 96, 106, 108
 Αιμίλιος Πάυλος 14
 Αίμος 77
 Αινειάδα 15
 Ακαδημία 15, 21, 96, 106, 170
 Ακάθιστος ύμνος 55
 Ακρίτας 59, 60, 61, 97, 100, 162, 163
 Αλεξάνδρεια 13, 96
 Αλεξιάδα 119
 Αλέξιος Α΄ 111, 113
 Αλέξιος Δ΄ 119
 Αλέξιος Α΄ Κομνηνός 113, 117
 Αλέξιος Στρατηγόπουλος 125, 126
 αλληλέγγυος 83, 86, 87, 171
 Αλπ-Αρσλάν 88, 110, 112
 Αλωση 93, 118, 120, 122, 127, 129, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 162, 171
 Αμμιανός Μαρκελλίνος 39, 45
 Αναγέννηση 141, 142, 143, 144
 ανάκτηση 123, 125, 171
 Ανδρόνικος Δ΄ Παλαιολόγος 134
 Ανεξιθρησκία 29, 30, 32, 34, 35, 37, 38, 40
 Ανθέμιος 48, 158, 160
 Ανθωνικοί 131, 132, 135, 140
 Άννα Κομνηνή 150, 151, 153
 αποστάτης 39, 41
 Άραβες 55, 58, 59, 60, 63, 66, 82, 95, 110, 147, 148, 154, 170, 171, 93, 108, 146, 147, 148, 154
 αργυροχοΐα 157
 Αρκάδιο 42, 44
 Αρμενία 56, 110, 148
 Αρτάβασδος 65
 άρτος και θεάματα 27, 28
 αρχιτεκτονική 58, 128, 158, 159, 161
 Ασία 35, 81, 117, 119, 162
 Αύγουστος 22, 24, 25, 31, 55, 170
 Αυτοκρατορία Νίκαιας 119, 123
 Αυτοκρατορία Τραπεζούντας 119
 Αφρική 42, 48, 56, 162
 Αχαΐα 119, 123
 Αψίδα 17, 19, 68, 70
 Βαγιαζήτ 131, 132
 Βαλκάνια 32, 58, 73, 78, 81, 82, 91
 βαλκανική χερσόνησος 43, 117
 Βάνδαλοι 42, 43, 48
 Βαρβερινός Κώδικας 138
 Βάρνα 132
 Βασίλειος Α΄ 85
 Βασίλειος Β΄ 77, 78, 80, 83, 85, 86, 87, 89, 117, 171
 Βασίλειος Διγενής 59, 97
 Βασιλεύουσα 35, 37, 138
 Βασιλικά 83
 Βασιλική 30, 109, 159, 161
 βασιλική με τρούλο 48, 158, 159, 161
 Βελισάριος 47, 48
 Βενετία 30, 91, 94, 101, 109, 113, 132, 133, 141, 146
 Βενετοί 113, 115, 119, 142, 146
 Βένετοι 48
 Βενεσιάνοι 138
 Βεσπασιανός 20, 22
 Βησιγόθιοι 42, 43, 48
 Βησσαρίων 141, 142
 Βίκινγκς 89, 111
 Βιργίλιος 15
 Βλαδίμηρος 78, 80
 Βόγορις 74
 Βοιωτία 13, 102
 Βόρις 77, 78
 Βόσπορος 35, 134, 136
 Βουλγαρία 74, 78, 80, 82, 83, 171
 Βούλγαροι 74, 77, 78, 79, 80, 93, 128, 154, 171
 Βύζαντας 36
 Βυζαντινή Αυτοκρατορία 40, 44, 47, 73, 74, 76, 78, 82, 84, 87, 101, 113, 115, 124, 131, 146, 151, 154, 157, 165
 βυζαντινό κράτος 57, 74, 90, 110, 111, 115, 119, 135
 Βυζαντινοί 53, 54, 56, 58, 59, 75, 77, 80, 87, 91, 92, 100, 102, 105, 107, 108, 110, 113, 127, 132, 136, 141, 142, 148, 155, 156, 157, 161
 Βώνος 55
 γαιοκτήμονας 102, 104
 Γαλέριος 19, 30
 Γαλλία 31, 42, 43, 46, 58, 59, 88, 95, 110, 112, 115, 116, 133, 136
 Γενίτσαροι 136, 140
 Γερμανοί 23, 42, 43, 170
 γεωργικός νόμος 64, 65, 66, 86
 Γιβραλτάρ 59
 Γλώσσα βυζαντινών 162
 Γότθοι 29, 30, 42, 43, 44, 170
 Γουλιέλμος Βιλλεαρδουΐνος 121, 123
 Γρηγόριος ο Θεολόγος 39
 Δεκαπεντασύλλαβος 97, 100
 Δεσποτάτο Ηπείρου 119
 Δεσποτάτο Μιστρά 119
 Δεσποτάτο Μοριά 135
 Δημήτρια 127, 130
 δημώδης 97, 100
 διανοούμενος 163, 165
 διάταγμα της ανεξιθρησκίας 29, 30, 32, 34, 35, 38
 διάταγμα των Μεδιολάνων 38, 41, 170
 Διατροφή (βυζαντινή) 101, 102, 103, 104
 Διγενής Ακρίτας 60, 61, 97, 162, 163

- διοικητική μεταρρύθμιση 29, 32
 Διοκλητιανός 29, 30, 31, 32, 37
 Διπλωματία 31, 142, 154, 155, 156, 157, 161
 διωγμός 30, 38, 69
 Δίων ο Κάσσιος 19, 20
 Δομίνικος Θεοτοκόπουλος 142
 Δουκάτο των Αθηνών 119
 Δούναβης 35, 43, 57, 73, 77, 127
 δυναστεία Αγγέλων 119
 Δύση 30, 35, 36, 52, 59, 88, 91, 93, 94, 95, 110, 111, 113, 114, 115, 118, 124, 127, 131, 132, 143, 161
 Εγνατία οδός 25, 127
 Έδεσσα 82
 είδωλα 39, 40, 70, 71, 103
 ειδωλολατρία 39, 65, 74, 159
 εικονολατρία 68, 69, 171
 εικονομαχία 68, 69, 71, 72, 124, 153, 171
 Ειρήνη 68, 69, 73, 91, 150, 151, 153
 Ειρήνη η Αθηναία 150, 151, 153
 Εκκλησιαστική Ιστορία 31, 36
 Εκκλησιαστική ποίηση 97
 Εκλογή 63, 65
 Εκπαίδευση 24, 38, 105, 106, 107, 108, 150, 163
 Εκχριστιανισμός 73, 74, 76, 77, 80, 81, 93, 154, 155, 157, 171
 Ελευσίνα μυστήρια 39
 Ελλάδα 12, 13, 14, 15, 17, 20, 26, 27, 28, 43, 73, 141, 160, 170
 Έλληνες 13, 16, 18, 19, 21, 94, 96, 138, 144, 161
 ελληνικά 12, 19, 40, 55, 73, 74, 141, 142
 ελληνική γλώσσα 35, 54, 74, 143, 162, 163, 165
 ελληνική παιδεία 74, 144
 ελληνικός πολιτισμός 17, 39, 44, 108
 ελληνοιστικά βασίλεια 13
 Ελληνοιστική εποχή 105, 108
 Ελληνοιστική περίοδος 146, 149
 ελληνορωμαϊκός πολιτισμός 17, 19, 21
 εμπορικά προνόμια 111, 113, 115
 Ενωτικοί 132, 135, 140
 εξαρχάτο 48, 91, 95
 Επαναγωγή 83
 Επαρχικό βιβλίο 83, 84, 103
 Επίδραος 15
 Επιστολογραφία 97, 98, 100
 Επτάλοφος 36
 Εύβοια 119
 Ευδοκία η Αθηναία 151, 153
 Εύξεινος Πόντος 23, 37, 81, 157
 ευρωπαϊκός πολιτισμός 119, 120, 141
 Ευρώπη 23, 37, 62, 74, 76, 93, 108, 111, 118, 122, 127, 128, 130, 132, 140, 141, 162
 Ευσέβιος Καισαρείας 31
 Ευφράτης 35, 82
 Ζηλωτής 127, 128, 130, 171
 Ηράκλειος 54, 55, 56, 57, 82, 86, 170
 Ηρόδοτος 36, 97, 100
 Θέμα, θέματα 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 82, 83, 87, 88, 92, 116
 Θεοδόσιος 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 104, 170
 Θεοδώρα 47, 48, 51, 52, 69, 71, 145, 150, 151, 152, 153
 Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης 123
 θεός Ήλιος 38
 Θεσσαλονίκη 19, 25, 44, 73, 111, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 161, 171
 Θράκη 44, 66, 73, 75, 77
 Ιβηρική χερσόνησος 58, 59
 Ιερός Αυγουστίνος 44
 Ιεροσόλυμα 54, 55, 119, 147, 170
 Ιλλυριοί 29, 32
 Ιννοκέντιος Γ΄ 118, 119
 Ιουλιανός 38, 39, 40, 41, 170
 Ιουστινιάνης 136
 Ιουστινιανός 33, 47, 48, 50, 51, 52, 63, 148, 153, 158, 160, 164, 170
 Ισίδωρος 48, 158, 160
 Ισλάμ 37, 59
 Ισπανία 24, 42, 43, 48, 59, 111, 142
 Ιταλία 13, 18, 24, 28, 42, 43, 48, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 111, 133, 142, 159
 Ιταλική χερσόνησος 12, 58, 91
 Ιταλοί 117
 Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής 77, 78, 82, 83, 92, 171
 Ιωάννης Β΄ 111
 Ιωάννης Βατάτζης 123
 Ιωάννης Δαμασκηνός 97
 Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος 131, 134
 Ιωάννης Καππαδόκης 47
 Ιωάννης Κουρκούας 82
 Ιωάννης ο Χρυσόστομος 39
 Ιωάννινα 131, 132
 Καθολικισμός 147, 149
 Καλαβρία 89, 92, 94
 Καλλίπολη 131, 134
 Καμπανία 46, 121
 Καντακουζηνός Ιωάννης 128
 Καππαδοκία 110
 Καρλομάγνος 91, 94
 Κάρολος Μαρτέλος 59, 95
 Καρχηδόνα 13
 Κασσιανή 97, 150, 151, 153
 Καστοριά 126
 Καταλαινικά Πεδία 42, 43, 46, 170
 κατεπανάτο 91, 92, 95
 Κάτω Ιταλία 18, 88, 111
 Κέλτης 119
 Κεράτιος 35, 132, 134, 135
 Κερκόπορτα 136
 Κιλικία 82, 89
 Κλαύδιος 22
 Κλειδί 77, 78, 81, 171
 κοινωνικές αναταράξεις 29
 κοινωνική αναστάτωση 30
 Κολοσσαίο 26
 Κομνηνοί 111, 114, 115, 171
 Κόρινθος 13
 Κορώνη 119
 Κοσσυφοπέδιο 131
 Κρήτη 24, 82, 119, 142, 171
 Κρούμος 77
 Κτησιφώντα 54
 Κυκλάδες 119
 Κύπρος 82, 142, 146, 147, 148, 149, 171
 Κύριλλος 73, 74, 96, 127, 128, 130, 171
 Κωνσταντία 146, 147
 Κωνσταντίνος 30, 31, 34, 35, 36, 38, 132
 Κωνσταντίνος - Κύριλλος 73, 74
 Κωνσταντίνος Β΄ 38

- Κωνσταντίνος Ε΄ 63, 64, 65, 68, 75, 91
 Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 171
 Κωνσταντίνος Στ΄ 69
 Κωνσταντινούπολη 19, 30, 34, 35, 36, 37, 42, 44, 52, 58, 59, 68, 78, 80, 83, 84, 91, 92, 94, 95, 96, 106, 109, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 155, 158, 159, 161, 162, 170, 171
 Κωνσταντίνος Β΄ 38
 Κώνστας 38
 Λαζική 155, 157
 Λακεδαιμονία 121
 Λαόνικος Χαλκοκονδύλης 138
 Λατινική Αυτοκρατορία 119
 λατινική γλώσσα 19
 Λατίνοι 26, 28, 94, 124, 147
 Λάτιο 26, 28
 Λέων Γ΄ Ίσαυρος 58, 63, 66, 68, 69, 80
 Λέων Ε΄ 69, 154
 Λέων Θ΄ 93
 Λέων ο Μαθηματικός 96, 105, 108
 Λέων Στ΄ 84, 96, 103
 Λιβάνιος 38
 Λικίνιος 30, 31
 Λογγοβαρδία 92
 Λόγιος 96, 100, 115, 141, 142
 Λογοτεχνία 59, 97, 163
 Λομβαρδοί 91, 94, 95
 Λουκανία 92
 Λωξάνδρα 36
 Μ. Αλέξανδρος 18
 Μ. Ασία 54, 58, 61, 66, 75, 83, 87, 88, 89, 111, 123, 124
 Μ. Κωνσταντίνος 30, 31, 34, 35, 36, 38
 Μαгнаύρα 96, 105, 106, 108, 161
 Μακεδονία 13, 25, 73, 124
 Μακεδονική Δυναστεία 83, 85, 110
 Μάνη 123
 Μανουήλ Α΄ 111
 Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος 131, 132
 Μαντείο των Δελφών 36, 39
 Μαξέντιος 30
 Μάρκος Αυρήλιος 19
 Μαντζικέρτ 87, 88, 110, 111, 112, 113, 171
 Μαύρη Θάλασσα 36
 Μεγάλη Ελλάδα 27, 28
 μεγαλοχαιοκτήμονες 65, 67, 83, 87, 115
 μεγαλογράμματη γραφή 163, 165
 Μεγαρείς 35, 36
 Μέγας Βασίλειος 39, 40
 Μεδιόλανο 30, 31
 Μεθόδιος 73, 74, 127, 128, 130, 171
 Μελιτηνή 87
 Μεσόγειος 12, 13, 22, 23, 35, 58, 108, 146, 162
 Μεσοποταμία 54, 82
 μικρογράμματα γραφή 162, 163, 164, 165
 μικρογραφία 142, 144, 158, 165
 Μικροτεχνία 145, 157, 159, 161
 Μιλάνο 30
 μισθοφόροι 43, 87, 88, 89, 136
 Μιστράς 119, 121, 123, 132
 Μιχαήλ Ατταλειάτης 112
 Μιχαήλ Β΄ 70
 Μιχαήλ Γ΄ 74, 75, 77, 78, 79
 Μιχαήλ Η΄ 123, 124, 125, 171
 Μιχαήλ Κηρουλάριος 93
 Μιχαήλ Χωνιάτης 117
 Μιχαήλ Ψελλός 86, 96
 Μογγόλοι 23, 131
 μοναστήρια 71, 80, 105, 129, 132, 138, 163
 μοναχοί 69, 71, 124, 128, 129
 Μονεμβασιά 123
 Μονή της Χώρας 158, 159
 μονόξυλα 54, 57
 μονοφυσιστισμός 58, 62
 Μοραβία 73, 74, 76, 171
 Μοριάς 121, 135
 μόρφωση 25, 105, 107, 150
 Μούνδος 48
 Μουράτ Α΄ 131, 134, 171
 Μουράτ Β΄ 131, 132
 Μπάρι 88, 92
 Μυριοκέφαλο 110, 111, 171
 Μωάμεθ Β΄ 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140
 Ν. Πολίτης 139
 Ναϊσός 54, 57, 73, 76, 131
 Ναρσής 47
 Νεάπολη 25, 91, 94
 Νεαρές 50, 83
 Νέα Ρώμη 34, 35
 Νίκαια 69, 119, 123, 131
 Νικηφόρος Α΄ 77
 Νικηφόρος Φωκάς 80, 82, 83, 147, 148, 161, 171
 Νικομήδεια 131
 Νίκος Καζαντζάκης 137
 Νίσιβη 82
 νομοθεσία 52, 63, 82, 83, 151, 162, 163, 165
 Νορμανδοί 87, 88, 89, 110, 111, 113, 115, 127, 128
 νότια Απουλία 91
 Οδόακρος 43
 Οθωμανοί 44, 120, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 140, 141, 146, 147, 154, 171
 Όθων Α΄ 91, 92
 Όθων Β΄ 94
 Οικουμενική Σύνοδος Ιερείας 68, 69
 Οικουμενική Σύνοδος Νίκαιας 69
 Οκταβιανός Αύγουστος 22, 25, 170
 Ολυμπία 15
 Ολυμπιακοί αγώνες 38, 39
 Όμηρος 18, 107, 108, 144, 162
 Ονώριος 42
 Ορθοδοξία 44, 48, 132, 169
 Ορχάν 131
 Οσμάν 131
 Οστρογόθθοι 42, 43, 48
 Ουμβέρτος 93
 Ούννοι 42, 43, 45, 156
 Ουρβανός Β΄ 118
 Παλαιολόγοι 123, 131, 132, 134
 Παλαιστίνη 54, 58, 65, 118
 Παλατίνος λόφος 26, 28
 Πανδιδακτήριο 96, 105, 106, 108, 170
 Πάνθεον 26, 161
 πάπας 70, 91, 93, 94, 118, 119, 133
 πάπας Γρηγόριος ο Μέγας 70
 πάπυρος 163, 165
 παραβάτης 39, 41
 Παράλληλοι Βίοι 15
 πατριάρχης 55, 57, 60, 62, 74, 79, 83, 91, 93, 95, 96, 108, 123, 139

- Πατριάρχης Φώτιος 74, 79, 93, 108
 pax romana 17, 22
 Πειραιάς 15
 Πελαγονία 123, 126
 Πελοπόννησος 73, 110, 111, 142
 Πεντάπολη 91, 95
 περγαμηνή 113, 122, 163
 Πέργαμος 12, 14, 23, 61, 133
 Περί κτισμάτων 50
 Περίκεντρος ναός 161
 Περούτζια 91
 Πέρσες 29, 30, 54, 55, 57, 58, 154, 170
 Πλήθων Γεμιστός 141, 142
 Πλούταρχος 14, 15
 Πόλη 35, 36, 37, 54, 55, 56, 57, 59, 93, 111, 119, 120, 124, 125, 131, 130, 132, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 162
 πολιορκία 15, 82, 131, 132, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 171
 πολιτεία του Θεού 44
 Πολύβιος 20
 Πομπηία 18, 21, 27
 Πουατιέ 58, 59, 95, 176
 Πράσινοι 48
 Πριγκιπάτο της Αχαΐας 119
 Προκόπιος 50, 51, 160
 προνόμια 17, 20, 94, 111, 113, 115, 127, 155
 Προποντίδα 35, 36, 37
 Προύσα 61, 131, 133
 Πρόχειρος νόμος 83
 πύλη Αγίου Ρωμανού 136
 Ραβένα 47, 48, 51, 91, 150, 158, 159
 Ρατισλάβος 73, 74
 Ριχάρδος Α΄ ο Λεοντόκαρδος 147, 171
 Ρόδος 61, 90, 124, 133
 Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία 11, 12, 13, 22, 23, 25, 29, 32, 33, 35, 42, 44, 47, 52, 170
 Ρωμαϊκή ειρήνη 20, 22, 30
 ρωμαϊκή επαρχία 12, 17, 146
 ρωμαϊκή κυριαρχία 13
 Ρωμαίοι 12, 13, 14, 15, 17, 20, 24, 25, 27, 60, 88, 92, 159
 ρωμαιοκρατία 17
 Ρωμαίος πολίτης 17,
 Ρωμανός Α΄ 82, 83
 Ρωμανός Δ΄ ο Διογένης 88, 89, 110, 112
 Ρωμανός ο Μελωδός 97
 Ρώμη 12, 14, 18, 19, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 42, 57, 91, 90, 91, 92, 94, 117, 147, 158, 161, 170
 Ρώμος 26
 Ρωμύλος 26
 Ρώσοι 77, 78, 79, 80, 81, 154, 171
 Σαλαμίνα 146
 Σαμόσατα 82
 Σαμουήλ 78
 Σαράι Μπουρνουί 36
 Σαρακηνοί 60, 94, 119, 127
 Σβιατοσλάβος 76, 172
 Σελτζούκ 108
 Σελτζούκοι 87, 88, 89, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 171
 Σέργιος 55, 57
 Σικυώνα 13
 Σκανδιναβία 111
 Σλάβοι 23, 73, 74, 75, 76, 93, 96, 128, 154, 171
 Σόφια 54, 55, 73, 77, 124, 131, 133
 Σπάρτη 13
 Σποράδες 119
 στάση του Νίκα 47, 48, 51, 52, 170
 Σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο ναός 159, 161
 Σταυροφορία 93, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 146, 147, 171
 σταυροφόροι 118, 120, 121, 130, 148
 Στήβεν Ράνσιμαν 120
 συγκλητικός 20, 56
 Σύλλας 15
 Συμεών 78
 συντεχνία 84, 101, 103, 104
 Συρία 13, 54, 58, 59, 65, 66, 68, 83
 Σχίσμα 89, 91, 93, 114, 115, 117, 171
 Σωζομενός 36
 Σωκράτης 40
 Ταμερλάνος 131
 Ταΰγετος 121
 τετραρχία 30, 32
 τέχνη 15, 50, 59, 69, 86, 100, 104, 120, 128, 138, 141, 142, 156, 157, 158, 159, 160, 161
 Τίμιος Σταυρός 54, 170
 Τούρκοι 88, 89, 90, 138, 139, 140, 143, 171
 τρούλος 48, 50, 158, 159, 161
 υγρό πυρ 59
 Υπάτιος 48
 Υπέρ των πολέμων 51
 Φιλιππούπολη 55, 76, 79, 84, 90, 120, 131, 133
 Φλαντανελάς 136
 Φοινίκη 83
 Φράγκοι 41, 74, 76, 77, 91, 95, 119, 121, 123, 128, 171
 Φωκάς 54, 56, 80, 82, 83, 147, 148, 161, 171
 Φώτιος 74, 79, 93, 100, 108
 Χαλκηδόνα 36, 54, 55, 94
 Χαλκιδική 126, 129
 χειρόγραφα 97, 138, 141, 143, 165
 Χοσρόης 56
 χριστιανισμός 38, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 74, 76, 79, 81, 157
 Χριστιανοί 28, 79, 127, 138, 155
 Χρυσόβουλο 111, 113
 Χρυσόπορτα 143
 χρυσοχοΐα 157
 χωροδеспοτεία 118
 ψηφιδωτό 7, 18, 21, 47, 48, 51, 61, 70, 151, 100, 128, 152, 153, 158, 159, 161

Χρονολογικός πίνακας με τα σημαντικότερα γεγονότα της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου

754 π.Χ.	Ό	Ίδρυση της Ρώμης.
146 π.Χ.	Ό	Κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους.
27 π.Χ.	Ό	Άνοδος του Οκταβιανού Αυγούστου στον θρόνο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.
313 μ.Χ.	Ό	Διάταγμα της ανεξιθρησκίας (Μεδιολάνων).
324 μ.Χ.	Ό	Επικράτηση του Κωνσταντίνου ως μονοκράτορα.
330 μ.Χ.	Ό	Εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης.
361 μ.Χ.	Ό	Ανακήρυξη του Ιουλιανού σε αυτοκράτορα.
382 μ.Χ.	Ό	Συνθήκη ειρήνης με τους Γότθους.
392 μ.Χ.	Ό	Κατάργηση των Ολυμπιακών Αγώνων από τον Μ. Θεοδόσιο.
395 μ.Χ.	Ό	Χωρισμός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε ανατολικό και δυτικό τμήμα από τον Μ. Θεοδόσιο.
425 μ.Χ.	Ό	Ίδρυση του Πανδιδακτηρίου.
451 μ.Χ.	Ό	Μάχη στα Καταλαυνικά Πεδία.
476 μ.Χ.	Ό	Κατάλυση του δυτικού κράτους από τους Γερμανούς.
527 μ.Χ.	Ό	Ανακήρυξη του Ιουστινιανού σε αυτοκράτορα.
529 μ.Χ.	Ό	Κλείσιμο Ακαδημίας Αθηνών.
532 μ.Χ.	Ό	Η Στάση του Νίκα.
537 μ.Χ.	Ό	Εγκαίνια του ναού της Αγίας Σοφίας.
565 μ.Χ.	Ό	Το τέλος του Ιουστινιανού.
610 μ.Χ.	Ό	Άνοδος του Ηράκλειου στον θρόνο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.
626 μ.Χ.	Ό	Πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Αβάρους και τους Πέρσες.
630 μ.Χ.	Ό	Μεταφορά του Τιμίου Σταυρού στα Ιεροσόλυμα από τον Ηράκλειο.
674 μ.Χ.	Ό	Επιχείρηση κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τους Άραβες.
678 μ.Χ.	Ό	Τέλος της επιχείρησης κατάληψης της Κωνσταντινούπολης με ήττα των Αράβων.
717 μ.Χ.	Ό	Πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Άραβες.
718 μ.Χ.	Ό	Ήττα των Αράβων από τους Βυζαντινούς.

- 730 μ.Χ. ○ Μέτρα κατά της εικονολατρίας.
- 732 μ.Χ. ○ Νίκη των Φράγκων έναντι των Αράβων στο Πουατιέ της Γαλλίας.
- 843 μ.Χ. ○ Το τέλος του κινήματος της εικονομαχίας - Αναστήλωση των εικόνων.
- 860 μ.Χ. ○ Επίθεση των Ρώσων στην Κωνσταντινούπολη.
- 863 μ.Χ. ○ Αποστολή του Κύριλλου και του Μεθόδιου στη Μοραβία για τον εκχριστιανισμό των Σλάβων.
- 867 μ.Χ. ○ Πρώτο σχίσμα μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας.
- 961 μ.Χ. ○ Απελευθέρωση της Κρήτης από τους Άραβες (Νικηφόρος Φωκάς).
- 971 μ.Χ. ○ Νικηφόρα εκστρατεία του Ιωάννη Α΄ Τσιμισκή εναντίον του Σβιατοσλάβου.
- 988 μ.Χ. ○ Εκχριστιανισμός των Ρώσων.
- 1014 μ.Χ. ○ Νίκη του Βασιλείου Β΄ έναντι των Βουλγάρων στο Κλειδί.
- 1018 μ.Χ. ○ Προσάρτηση της Βουλγαρίας στο Βυζάντιο.
- 1028 μ.Χ. ○ Κατάργηση του νόμου του «Αλληλέγγυου».
- 1054 μ.Χ. ○ Σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας από την Ανατολική.
- 1071 μ.Χ. ○ Νίκη των Σελτζούκων Τούρκων έναντι των Βυζαντινών στο Μαντζικέρτ.
- 1081 μ.Χ. ○ Εμφάνιση της δυναστείας των Κομνηνών αυτοκρατόρων.
- 1082 μ.Χ. ○ Παραχώρηση προνομίων στους Βενετούς.
- 1191 μ.Χ. ○ Κατάκτηση της Κύπρου από τον Ριχάρδο Α΄ τον Λεοντόκαρδο.
- 1095 μ.Χ. ○ Πρώτη Σταυροφορία.
- 1176 μ.Χ. ○ Ήττα των Βυζαντινών στο Μυριοκέφαλο.
- 1204 μ.Χ. ○ Τέταρτη Σταυροφορία - Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους.
- 1261 μ.Χ. ○ Ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης - Στέψη του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου ως αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη.
- 1342 μ.Χ. ○ Κίνημα των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη.
- 1387 μ.Χ. ○ Κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον σουλτάνο Μουράτ Α΄.
- 1402 μ.Χ. ○ Το τέλος της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης από τον σουλτάνο Βαγιαζήτ.
- 1430 μ.Χ. ○ Ανακατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς.
- 1449 μ.Χ. ○ Ανακήρυξη του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου σε αυτοκράτορα.
- 1453 μ.Χ. ○ Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους.
- 1571 μ.Χ. ○ Κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

α) Πηγές

- Ατταλειάτης Μιχ. *Ιστορία*, μτφ. Ι. Δ. Πολέμης. Αθήνα: Κανάκης, 1997.
- Αυγουστίνος. *Η πολιτεία του Θεού*, μτφ. Α. Δαλέζιος. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση, 1954.
- Βασίλειος Μέγας. *Προς τους νέους, πώς να ωφελούνται από τα ελληνικά γράμματα*. (επιμ. Γ. Δημητρακάκης). Αθήνα: Μπιλιέτο, 2015.
- Βιργίλιος. *Αινειάδα*. (επιμ. Α. Φιλίππου), μτφ. Θ. Παπαγγελής. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2019.
- Βρυένιος Νικ. *Ύλη Ιστορίας*, μτφ. Δ. Τσουκλίδου. Αθήνα: Κανάκης, 1996.
- Γενέσιος Ιωσ. *Περί Βασιλείων*, μτφ. Π. Νιάβης. Αθήνα: Κανάκης, 1994.
- Δίων ο Κάσσιος. *Ρωμαϊκή Ιστορία, βιβλία 1-11*. Αθήνα: Οδ. Χατζόπουλος, 2017.
- Εκλογή. Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, τ. Α΄. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 1926.
- Ευσέβιος Καισαρείας. *Εκκλησιαστική Ιστορία*. (επιμ. Β. Φανουργάκης), μτφ. Π. Χρήστου. Θεσσαλονίκη: Πατερικά εκδόσεις Γρηγόριος Παλαμάς, 1978.
- Ζώρας Γ. *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης και η βασιλεία του Μωάμεθ Β΄ του κατακτητού. Κατά τον ανέκδοτον Ελληνικόν Βαρβερινό Κώδικα της Βατικανής Βιβλιοθήκης ΙΙΙ*. Αθήνα: Τυπογραφείον Μυρτίδου, 1952.
- Ηρόδοτος. *Ιστορίαι*. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Μνημοσύνη: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=30 (πρόσβαση 26/2/2024).
- Ιορδανίδου Μ. *Λωξάνδρα*. Αθήνα: Δίφρος, 1963.
- Jeffreys E. *Digenis Akritis. The Grottaferrata and Escorial versions*. Cambridge: Cambridge University Press 1998.
- Κατσαρός Β. «Ένα ακριτικό τραγούδι σε χειρόγραφο του 16ου αιώνα και το πρόβλημα της εμφάνισης του διστίχου στο βυζαντινό δημοτικό τραγούδι». *Λόγια και δημώδης γραμματεία του ελληνικού μεσαίωνα. Αφιέρωμα στον Εύδοξο Θ. Τσολάκη* (επιμ. Θ. Τσολάκης). Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 243-268, 2002.
- Καζαντζάκης Ν. «Κωνσταντίνος Παλαιολόγος». *Νέα Εστία* 54, 1953.
- Κεχαγιόγλου Γ. *Ιμπέριος και Μαργαρόνα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2020.
- Κολοβού Φ. *Μιχαήλ Χωνιάτης. Συμβολή στη μελέτη του βίου και του έργου του. Το corpus των επιστολών*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 1999.
- Κομνηνή Άννα. *Αλεξιάδα*, μτφ. Ν. Κωνσταντόπουλος. Αθήνα: Πάπυρος, 1975.
- Liutprando da Cremona. *Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη του Νικηφόρου Φωκά*, μτφ. Δ. Δεληολάνης. Αθήνα: Στοχαστής, 1998.
- Μανασσής Κων. *Σύνοψις Χρονική*, μτφ. Ο. Λαμπιδής, Αθήνα: Κανάκης, 2003.
- Μαρκελλίνος Αμ. *Ιστορία 353-378 μ.Χ.* Αθήνα: Εύανδρος, 2011.
- Πλούταρχος. *Βίοι παράλληλοι. Λύσανδρος - Σύλλας*, μτφ. Λ. Κούσουλας. Αθήνα: Πατάκης, 1999.
- Πλούταρχος. *Βίοι Παράλληλοι. Αιμίλιος Παύλος - Τιμολέων*, μτφ. Γ. Α. Ράπτης. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2009.
- Πολίτης Ν. (επιμ.). *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*. Αθήνα: Εστία, 1914.

- Πολύβιος. *Ιστορίες*, εκδ. F. W. Walbank και I. Scott-Kilvert, London: Penguin, 1979.
- Προκόπιος Καισαρεύς. *Περί κτισμάτων*, (επιμ. Απ. Τζαφερόπουλος), μτφ. Σ. Κοκκίνου & Απ. Τζαφερόπουλος. Αθήνα: Γεωργιάδης - Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, 1996.
- Προκόπιος Καισαρεύς. *Υπέρ των πολέμων*. (επιμ. Απ. Τζαφερόπουλος), μτφ. Σ. Κοκκίνου & Απ. Τζαφερόπουλος. Αθήνα: Γεωργιάδης, 1996.
- Σωζομένος Σαλαμίνιος. *Άπαντα τα έργα του. Εκκλησιαστική ιστορία*. (επιμ. Ελ. Μερετάκης), μτφ. Κ. Χρηστομάνος. Θεσσαλονίκη: Βυζάντιο, 1995.
- Χαλκοκονδύλης Λ. *Αποδείξεις Ιστοριών δέκα*, εκδ. I. Bekker. Bonn: E. D. Weber, 1834.
- Ψελλός Μιχ. *Χρονογραφία*, μτφ. Αλ. Σιδέρη. Αθήνα: Άγρα, 2000.

β) Δευτερογενής βιβλιογραφία

- Αγγελίδη Χ. (επιμ.) *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο: Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση. Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, 15 - 17 Σεπτεμβρίου 1988*. Αθήνα: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών (ΚΒΕ)/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (ΕΙΕ), 1989, <https://helios-eie.ekt.gr/EIE/handle/10442/3757> (πρόσβαση 26/2/2024).
- Alfoldy G. *Ιστορία της Ρωμαϊκής κοινωνίας*, μτφ. Α. Χανιώτης. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1988.
- Άμαντος Κ. Ι. *Ιστορία του βυζαντινού κράτους 395- 867 μ.Χ.* Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1953.
- Beck H.G. *Η Βυζαντινή χιλιετία*, μτφ. Δ. Κούρτοβικ. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2009.
- Blanck H. *Εισαγωγή στην ιδιωτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2004.
- Cameron A. *Οι Βυζαντινοί*, μτφ. Γ. Τζήμας. Αθήνα: Ψυχογιός, 2017.
- Chevalier Artaud de Montor, *The Lives and Times of the Popes*, New York: The Catholic Publication Society of America, 1911.
- Γκιρτζή Μ. «Γαμήλιες πρακτικές και η θέση της γυναίκας στον Γάμο στο Βυζάντιο». *Αρχαιολογία και Τέχνες* 110 (Μάρτιος 2009): 53-60.
- Γλύκατζη - Αρβελέρ Ε. *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Αρχώ, 1977.
- Γλύκατζη - Αρβελέρ Ε. *Γιατί το Βυζάντιο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009.
- Γλύκατζη - Αρβελέρ Ε. *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο*. Αθήνα: Gutenberg, 2016.
- Ζακυθηνός Δ. Α. *Βυζαντινή ιστορία*. Αθήνα: Δωδώνη, 1989.
- Geanakoplos D. *Byzantium. Church, Society, and Civilization Seen through Contemporary Eyes*. Chicago: University of Chicago Press, 1986.
- Guillou A. *Ο Βυζαντινός πολιτισμός*, μτφ. Ρ. Odorico & Σ. Τσοχανταρίδου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1996.
- Haldon J. *Βυζάντιο: Μια Ιστορία*, μτφ. Σοφία Ν. Σφυρόερα. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007.
- Herrin J. *Τι είναι το Βυζάντιο;*, μτφ. Κ. Νικολάου. Αθήνα: Gutenberg, 2020.
- Hunger H. *Ο κόσμος του βυζαντινού βιβλίου: γραφή και ανάγνωση στο Βυζάντιο* (επιμ. Τ. Κόλιας, μτφ. Γ. Βασιλάρος). Αθήνα: Καρδαμίτσας, 1995.
- Ιμβριώτη Ρ. *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*. Αθήνα: Α. Ι. Ράλλη, 1923.

- Iorga N. *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο*, μτφ. Γ. Καράς. Αθήνα: Gutenberg, 1985.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΣΤ΄, Ζ΄, Η΄, Θ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1980.
- Karlan M. *Βυζάντιο και Ελλάδα*, μτφ. Μ. Βαρέπας, Αθήνα: Α. Δεληθανάσης, 1994.
- Καραγιαννόπουλος Ι. *Η Βυζαντινή Ιστορία από τις Πηγές*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1996.
- Καραγιαννόπουλος Ι. *Το Βυζαντινό κράτος*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1996.
- Κατσαλίδας Γ. *Δημοτικά τραγούδια από την Βόρειο Ήπειρο*. Αθήνα: Gutenberg, 2001.
- Kazhdan A.P. (επιμ.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. 1-3. Oxford - New York: Oxford University Press, 1991.
- Kazhdan A.P. και Wharton Epstein A. *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αι.*, μτφ. Α. Παππιάς, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1997.
- Κορδάτος Γ. *Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Μπουκουμάνης, 1975.
- Κουκουλές Φ. Ι. *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1952.
- Κούρτης Π. «Αρχαία Ελληνική & Βυζαντινή Διατροφή: διδάσκοντας Ιστορία βιωματικά». *Αρχαιολογία Online*, 2014.
- Λαΐου Α. (επιμ.). *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, τ. 1-3. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2006.
- Λαμπροπούλου Α. *Οι πανηγύρεις στην Πελοπόννησο κατά τη μεσαιωνική εποχή*. Αθήνα: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών / ΕΙΕ, 1989.
- Mango C. (επιμ.). *Ιστορία του Βυζαντίου*. Πανεπιστήμιο Οξφόρδης, μτφ. Ο. Καραγιώργου. Αθήνα: Νεφέλη, 2006.
- Mango C. *Βυζάντιο. Η αυτοκρατορία της νέας Ρώμης*, μτφ. Δ. Τσουγκαράκης. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2007.
- Μαρκόπουλος Α. «Από τη δομή του βυζαντινού σχολείου: ο δάσκαλος, τα βιβλία και η εκπαιδευτική διαδικασία». *Neograeca Bohemica* 10, 5-13, 2010.
- Morrisson C. και Cheynet J.C. (επιμ.). *Ο Βυζαντινός κόσμος*, μτφ. Α. Καραστάθη, τ. 1-3. Αθήνα: Πόλις, 2007 - 2024.
- Νικολάου Κ. «Γυναίκες επιστολογράφοι στη μέση βυζαντινή περίοδο (8ος-10ος αι.)». *Proceedings of the 2nd International Symposium: The Communication in Byzantium*. Αθήνα: ΕΙΕ/ ΚΒΕ, 169-180, 1993.
- Νικολάου Κ. *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια «μετ' αλλοφύλων και αλλογλώσσων» (7ος-11ος αι.)*. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 2000.
- Obolensky D. *Η Βυζαντινή κοινοπολιτεία. Η ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, μτφ. Γ. Τσεβρεμέζ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1991.
- Ostrogorsky G. *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τ. 1-3, μτφ. Ι. Παναγόπουλος. Αθήνα: Βασιλόπουλος, 1978-1981.
- Παναγοπούλου Α. *Τα διπλωματικά γαμικά συναλλάγια στο Βυζάντιο, 6ος - 12ος αιώνας*. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2001.
- Patlagean E. *Ο Ελληνικός Μεσαίωνας: Βυζάντιο, 9ος-15ος αιώνας*. Αθήνα: Πατάκης, 2014.
- Παυλικιάνωφ Κ. «Οι Σλάβοι στην Αθωνική μονή του Αγίου Παντελεήμονος», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 13, 263-281, 1999.
- Πλακογιαννάκης Κ. Ε. *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος και πολιτισμός των Βυζαντινών*. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 2006.

- Πολίτης Ν., *Παραδόσεις. Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού*. τ. 1. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου, 1904.
- Ράγια Έ. «Φτωχοί και πλούσιοι στο μέσο Βυζάντιο: πενία, πλούτος και εξουσία». Διάλεξη στο Ε.Ι.Ε: <http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/1554> (πρόσβαση 26/2/2024).
- Runciman S. *Βυζαντινός Πολιτισμός*, μτφ. Δ. Καμπάνη - Δετζώρτζη. Αθήνα: Ερμείας, 1978.
- Runciman S. *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, μτφ. & επιμ. Ν. Νικολούδης. Αθήνα: Παπαδήμα, 2002.
- Rice T. *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των βυζαντινών* (επιμ. Π. Ηλιάδης), μτφ. Φ.Κ. Βώρος. Αθήνα: Παπαδήμας, 1972.
- Rostovtzeff M. *Ρωμαϊκή ιστορία*, μτφ. Β. Κάλφογλου, Αθήνα: Παπαζήσης, 1984.
- Σβορώνος Ν. *Ο Δικέφαλος αετός του Βυζαντίου. Πώς εγεννήθη και τι σημαίνει*. Αθήνα: Καραβίας, 2002.
- Σβορώνος Ν. *Το ελληνικό έθνος, γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού* (επιμ. Ν. Βαγενάς). Αθήνα: Πόλις, 2004.
- Σχοινάς Γ. *Mezquita: Το μεγάλο τέμενος των Ομμεϊάδων στην Κόρδοβα*. Τεύχος Διάλεξης ΕΜΠ, 2013.
- Ταρσούλη Α. *Κάστρα και Πολιτείες του Μοριά*. Αθήνα: Δημητράκος, 1934.
- Τσαμπής Γ. *Η παιδεία στο χριστιανικό Βυζάντιο*. Αθήνα: Γρηγόρης, 1999.
- Vasiliev A. *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφ. Δ. Σαβράμης. Αθήνα: Πελεκάνος, 2006.
- Walter G. *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, μτφ. Κ. Παναγιώτου. Αθήνα: Παπαδήμας, 2007.
- Χατζηδάκης Μ. *Μιστράς η μεσαιωνική πολιτεία και το κάστρο*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1989.
- Χατζηδάκη Ν. *Βυζαντινά Ψηφιδωτά*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1994.

